

leto XXXI, št. 2, 2024

ISSN 1318-2498

9 771318 249009

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

Damir GLOBOČNIK
Alexander MAXWELL
Jurij PEROVŠEK
Žan GRM
Tamara SCHEER
Mateja RATEJ

CENA: 11 €

M. Hermann
gledanje Hermannov v listu o človeku

Križevci 869

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXXI, št. 2, 2024

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Damir Globočnik

Slovenski prvoboritelj Mihael Herman

5

MIHAEL HERMAN, EIN VORKÄMPFER FÜR DAS SLOWENENTUM

Alexander Maxwell

Narod kot »gentlemanski dogovor«

31

Moškost in nacionalnost na Ogrskem v devetnajstem stoletju

THE NATION AS A "GENTLEMAN'S AGREEMENT"

Masculinity and Nationalism in nineteenth-century Hungary

Jurij Perovšek

»Grda, majhna in umazana je bila slovenska žurnalistika pred vojno«

49

Pogledi na Ivana Štefeta in Miroslava Malovrha ob njuni smrti leta 1919 in 1922

„HÄSSLICH, KLEIN UND SCHMUTZIG WAR DIE SLOWENISCHE JOURNALISTIK VOR DEM KRIEG“

Ansichten über Ivan Štefe und Miroslav Malovrh anlässlich ihres Todes in den Jahren 1919 und 1922

Žan Grm

»Proč ves nikotin, žganje, pivo, vin!«

61

Glasilo Mladi junak v okviru protialkoholnega boja

„WEG MIT ALLEM NIKOTIN, BRANNTWEIN, BIER, WEIN!“

Das Organ Mladi junak im Rahmen des Kampfes gegen den Alkoholismus

Tamara Scheer

Pa vendarle niso bili nemški bojovníki Aloisa Hudala

77

Grobница 450 avstro-ogrskih vojnih ujetnikov iz 1. svetovne vojne v

cerkvi Santa Maria dell'Anima v Rimu

DOCH NICHT ALOIS HUDALS DEUTSCHE KRIEGER

Die Krypta der 450 österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs in der

Kirche Santa Maria dell'Anima in Rom

Mateja Ratej

Jadviga Golež - Špela

89

Učiteljica in funkcionarka mariborskega odporniškega gibanja

JADVIGA GOLEŽ - ŠPELA

Lehrerin und Funktionärin der Marburger Widerstandsbewegung

S knjižne police

Filip Čuček

Vsi na kolo! 101

Marija Počivavšek

#dekade40 kot prelomnica 102

Erika Kum

Vojak, vodja, legenda: Zgodba v slikah 104

Urh Ferlež

Kosovelov prijatelj, Gramscijev tovariš 105

Damir Globočnik

Slovenski prvoboritelj Mihael Herman

GLOBOČNIK Damir, ddr., umetnostni zgodovinar,
muzejski svetnik, SI-4240 Radovljica, Langusova
ul. 29, E-pošta: damirglobocnik1@gmail.com

94(497.4)"18"
929Herman M.

SLOVENSKI PRVOBORITELJ MIHAEL HERMAN

Pravnik in politik Mihael Herman (1822–1883) je bil nemškega rodu. Med službovanjem na Ptujju je prišel v ožje stike s Slovenci. Priučil se je slovenščine in se družil s tamkajšnjo slovensko inteligenco. Na prvih volitvah marca 1861 je bil izvoljen za poslanca v štajerskem deželnem zboru, v katerem se je začel zavzemati za pravice slovenskega dela prebivalstva. Med Slovenci je odmeval njegov govor 16. marca 1863, katerega je poslovenil Fran Levstik in ga objavil v listu *Naprej* in dveh samostojnih brošurah. Herman je bil v deželni zbor ponovno izvoljen na volitvah 1867, 1870, 1871 in 1878, v državni zbor pa v letih 1873 in 1879. V štajerskem deželnem zboru se je večkrat zavzel za enakopravnost slovenščine z nemščino in opozoril na zahtevo po Zedinjeni Sloveniji. Zagovarjal je federalistično urejeno Avstrijo in katoliški konservativizem ter bil med prvimi, ki so leta 1872 pristopili k Pravni stranki. V državnem zboru je izstopal njegov govor med adresno debato novembra 1873.

Ključne besede: Mihael Herman, štajerski deželni zbor, Zedinjena Slovenija, čitalnica na Ptujju

GLOBOČNIK Damir, PhD & PhD, Art Historian,
Museum Councillor, SI-4240 Radovljica, Langusova
ul. 29, E-mail: damirglobocnik1@gmail.com

94(497.4)"18"
929Herman M.

SLOVENIAN CHAMPION MIHAEL HERMAN

Lawyer and politician Michael Herman (1822–1883) was of German descent. During his service in Ptuj, he came into closer contact with Slovenians. He learned Slovenian and socialized with the local Slovenian intelligentsia. In the first elections in March 1861, he was elected to the Styrian Regional Assembly, where he began to advocate for the rights of the Slovenian population. His speech of 16 March 1863, which was translated and adapted by Fran Levstik and published in the newspaper *Naprej* and in two separate pamphlets, resonated among Slovenians. Herman was re-elected to the Regional Assembly in 1867, 1870, 1871 and 1878, and to the National Assembly in 1873 and 1879. In the Styrian Regional Assembly, he repeatedly advocated the equality of Slovenian with German and pointed to the demand for a United Slovenia. He advocated a federalist Austria and Catholic conservatism and was among the first to join the Law Party in 1872. In the National Assembly, his speech during the address debate in November 1873 stood out.

Key words: Mihael Herman, Styrian Regional Assembly, United Slovenia, Ptuj Reading Room

Pravnik in politik Mihael Herman (Michael Hermann)¹ je bil rojen 24. septembra 1822 v Haritzu (občina Grasdorf, okrožje Feldbach / danes občina Jagerberg, okrožje Südoststeiermark) na avstrijskem Štajerskem. Njegov oče Mathias Herman je bil krojač in mali posestnik (kmet). Študij prava je končal na univerzi v Gradcu. V letih 1848–1849 je služboval kot krajevni in kriminalni sodnik na patrimonijalni graščini Thanhausen, od leta 1850 pa kot sodnik, sodnijski adjunkt oziroma sodni svetnik na Ptuju (od 1854), v Weizu in Hartbergu (od 1868). Leta 1869 je postal okrajni sodnik v Vorauu.

Med službovanjem na Ptuju je prišel v ožje stike s Slovenci. Priučil se je slovenščine, družil se je s tamkajšnjo slovensko inteligenco in postal leta 1861 javni zagovornik slovenskih zahtev. Podučen list za slovensko ljudstvo *Slovenski gospodar* je ob Hermanovi smrti zapisal: »Tukaj se je naučil slovenski in dobil globoko sočutje za ubogi, teptani, zaničevani, povsod nazaj stavljeni slovenski narod. To je žalilo njegovo pravno čut, njegovo trdno pravicoljubnost. Ljudstvo se mu usmili in zato sklene vse svoje moči žrtvovati njemu v pomoč, posvetiti borbi za djansko enakopravnost za njegov napredek na narodnej krščanski podlagi. In kar je sklenil, tega se je držal vse svoje žive dni. Celih 22 let se je boril dosledno, krepko, duhovito za nas Slovence.«²

Volitve v ptujski kmečki kuriji leta 1861

Mihael Herman je bil na prvih volitvah v štajerski deželni zbor marca 1861, tedaj je bil sodnijski pristav na okrajnem sodišču na Ptuju, izvoljen za poslanca. Prejel je veliko večino glasov (96 do 119).

Herman se je obrnil na slovenske volivce s programom, ki je mdr. vseboval predlog za upravne spremembe (»nova srenjska postava«): »Prijetljivi Slovenci! rad bi bil vam v vašem maternem jeziku govoril, pa okolnosti mi niso dopustile. Vaš jezik je neskončno lep, bogat in gibek. Ne more in ne sme se vam zameriti, ako si ga hočete v čast spraviti. Materna beseda povzdiguje serce; le v maternem jeziku se more narod

na višjo stopnjo omike spraviti. Tudi v tem oziru vam hočem zvest prijatelj biti. Iz dolgega terpljenja in ponižanja idete lepemu vstajanju nasproti.

Jaz sem tedaj vse naše težave omenil, pa tem odpomoči, bode menda težko. Sebičnost, lenost, neumnost in ured po starem kopitu so proti nam; jaz pa ne zdvojim o uspehu. Naše zahteve so tako pravične, kakor je naša potreba velika; pravica se nam mora dati.

Že se mi zdi, da vidim v vaše kolibe se povračati serčnost in radost, marljivost in nrvnost in hranljivost; razne stanove, ki zadovoljnejše, marljivejše za svoj poklic delajo, – vidim, ko ljudje mirne vesti morejo živeti, so poboljšani in oblaženi, ter pregovor prijateljski se spolnjuje: 'Občna svoboda, občna omika, občna premožnost.'« Herman naj bi po izvolitvi rekel naslednje besede: »Slovenci! moje serce je pri vas, moje življenje za vas.« Spletke pa naj bi mu preprečile, da bi že tedaj prišel tudi v državni zbor, je v Novicah poročal nek dopisnik iz Haloz.³

Poročilo okrajnega urada namestništvu o poteku volitev v ptujski kmečki kuriji je Hermana označilo za zagovornika ustavnega napredka, vendar tudi za odločnega nasprotnika ultraliberalnih tendenc. »Er ist ein talentvoller Mann, hat seit 1848 nicht den geringsten Anlass zu Bedenken bezüglich seiner politischen Haltung gegeben, und sich auch dem Gefertigten gegenüber dahin erklärt, dass er ferne von jeder Überstürzung, treu seinem als Beamter dem Monarchen geleisteten Eide, zwar auf der eröffneten konstitutionellen Bahn vorwärts zu schreiten beabsichtige, aber durchaus keine ultraliberalen Tendenzen zu verfolgen beabsichte. Man kann daher die Wahl dieses Deputierten eine günstige nennen.«⁴

Novice so kot narodne kandidata v ptujski kmečki kuriji priporočale kaplana pri Sv. Barbari

¹ Biografski podatki predvsem po: Avgust Pirjevec, »Hermann, Mihael (1822–1883)«, *Slovenski biografski leksikon*: 2. zv. Erberg – Hinterlechner, Ljubljana 1926, str. 317–318; [https://de.wikipedia.org/wiki/Michael_Herman_\(Politiker\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Michael_Herman_(Politiker)).

² »+Mihael Herman«, *Slovenski gospodar*, 1883, št. 51.

³ Haložan, »Iz Haloz«, *Novice*, 1861, št. 24.

⁴ Janez Cvirn, »Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem«, *Zgodovinski časopis*, 1994, št. 3, str. 332. – V slovenskem prevodu: »Je nadarjen človek. Od leta 1848 ni dajal niti najmanjšega povoda za zaskrbljenost glede svoje politične drže. Izjavil je, da se bo vzdržal kakršnekoli nepremišljenosti in bo zvest prisegi, ki jo je dal kot uradnik monarhu. Čeprav namerava iti naprej po ustaljeni ustavni poti, ne namerava slediti ultraliberalnim težnjam. Izbiro tega poslanca lahko označimo za ugodno.«

v Halozah Božidarja Raiča, nadpravnika v Gradcu Jožefa viteza Waserja in duhovnika in učitelja v Mariboru Davorina Trstenjaka,⁵ ne pa tudi Hermana, ki je bil naposled izvoljen.

Dopisnik *Novic* »od sv. Trojice« je pograjal slovenske volivce, ker so glasovali na Nemca: »Zbrali smo si bili verlega Slovenca; al ko bi trenil, pride nek njegov sovražnik in ga začne črniti, lahkoverni volilci mu verjamejo in si Nemca za poslanca izvolijo; prejel je 96 glasov, naš rojak pa je 22. Gospod Mihael Herman je sicer viditi učen mož; al ker ni naše kervi, ne vemo, ali bo imel kaj serca za slovenski narod. Bog ga razsvetli, da bi se za nas reve potegnill!«⁶

Novice so že junija 1861 objavile omenjeni dopis dopisnika iz Haloz, ki je poudarjal, da so imeli slovenski volivci srečno roko pri izbiri svojega poslanca, čeprav se jim je očitalo, da so izvolili Nemca. »Naš poslanec je pošten in pravičen mož, poseduje globoke znanosti, razume čas; ustavna svoboda mu je zastava, zavezno načelo njegovo geslo; bolje je zavzet za blagost in osrečenje slovenskega naroda kakor marsikateri zleženik slovenske matere; naš narod oblažiti je njegova prva in največja naloga.« Haložan omenja, da je edino Herman zahteval, da se cesarska listina (oktobrska diploma) ohrani v deželni arhivu tudi v drugem deželnem jeziku (slovenščini).⁷

Herman je med utemeljevanjem predloga, da se oktobrska diploma ohrani tudi slovenščini, dejal: »Als geborner Deutscher bin ich vor vielen Jahren zu den Slovenen eingewandert, und habe dieses beidere und begeisterte Volk kennen und lieben gelernt. Ich bin unten ihnen ansässig geworden, ich lebe unter ihnen, von ihnen und mit ihnen, mein ganzes Wesen hat sich mit ihnen identifiziert, ich bin selbst mit Leib und Seele Slovene geworden.«⁸

V štajerskem deželnem zboru ni bilo po prvih volitvah nobenega slovenskega poslanca, zato so sklenili, da bodo obravnave objavljali samo v nemščini. Herman, ki se je pridružil slovenskemu taboru, je v nekem odboru sprožil misel, da bi zapiski obravnav prevajali tudi v slovenščino. Njegov predlog ni naletel na podporo poslanskih kolegov. »... slovenski poslanci pa so nek povedali, da tega ni treba, ker so s tem izpričali, da kdor take reči bere, tudi zná nemški, drugi pa za-nje ne marajo! (Pač lepa reč!)«⁹

Nemški konservativec Herman je postal odločen zagovornik slovenskih nacionalnih zahtev v štajerskem deželnem zboru. V članku »Gleiche Lasten, gleiche Rechte« (slov. Enaka bremena, enake pravice), ki ga je objavil v *Grazer Tagespost* (1861, št. 113), je dokazoval, da imajo štajerski Slovenci glede na svojo številčnost šest poslancev premalo v deželnem zboru. »Tako pomenkljivo zastopanje naših zadev je za Slovence, oziroma spodnje Štirsko toliko občutljivejše, ker posebno šest poslancev tergovstva in obertnosti, dvanaest poslancev vélikega posestva kakor tudi trije moževni glasovi s svojimi narodnimi in tavnimi (materijalnimi) zadevami so bolje na nemški zemlji ukoreninjeni, in tudi 9300 Slovincov zunaj mariborskega okrožja narodno zastopništvo pogreša, ker se ni moglo na nje ozirati pri volitvi za raztepenosti voljo. Toliko več imamo pravico želeči, da se razstopništvo pravičnejše razdeli, ker spodnje Štirsko je razmerno bolje obloženo z očitnimi davčnimi bremeni, vojaško nastanovitvo in vojniškim nabirom, kakor katerikoli drug okrog; narodna omikanost je ondi najbolj zaostala, vsiromačenje in nenravnost pa najdalje napredovala; tedaj se nam ne more zameriti, ako se opiramo na svečano izrečeno načelo cesarjevo: 'Enaka bremena, enake pravice, – ravnopravnost'.«¹⁰

⁵ »Iz Gradca (za slovensko Štajersko)«, *Novice*, 1861, št. 11.

⁶ J. Ž., »Od sv. Trojice na Štaj. 21. sušca«, *Novice*, 1861, št. 13.

⁷ Haložan, »Iz Haloz«, *Novice*, 1861, št. 24; *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Landtages im Herzogthume Steiermark der am 6. April 1861 eröffneten Session, Gradec 1861, str. 116; Stimmen aus Innerösterreich / Beiträge zur Durchführung der nationalen, religiösen und politischen Gleichberechtigung, Celovec 1861, str. 169.*

⁸ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Landtages im Herzogthume Steiermark der am 6. April 1861 eröffneten Session, Gradec 1861, str. 116; Stimmen aus Innerösterreich / Beiträge zur Durchführung der nationalen,*

religiösen und politischen Gleichberechtigung, Celovec 1861, str. 171. – V slovenskem prevodu: »Pred mnogimi leti sem kot rojen Nemec priromal med Slovence, spoznal to pošteno in navdušeno ljudstvo in ga vzljubil! Med njimi sem se naselil, med njimi in z njimi živim, z njim se je izenačilo vse moje bistvo, postal sem Slovenec s telesom in dušo.«

⁹ -ž- (Anton Kos-Cestnikov), »Iz Štajerja 10. aprila«, *Novice*, 1861, št. 16.

¹⁰ Haložan, »Iz Haloz«, *Novice*, 1861, št. 24.

Hermanov govor v štajerskem deželnem zboru 16. marca 1863

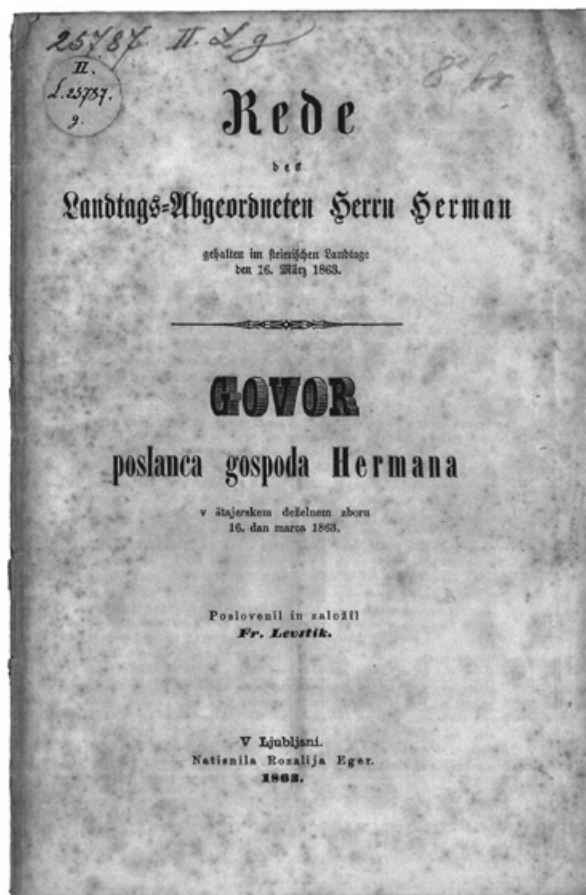
Deželni odbor je šele marca 1863 obravnaval Hermanov predlog za uvedbo slovenščine v uradih in šolah. Na 26. seji štajerskega deželnega zbora 16. marca 1863 je poročevalec deželnega odbora dr. Karl von Stremayr trdil, da so želje štajerskih Slovencev glede enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih upravičene, vendar pa se v ljudskih šolah zraven nemškega jezika poučuje tudi slovenski jezik, prav tako tudi uradi uradujejo v nemščini in slovenščini.¹¹

Herman je na 26. seji deželnega zbora nastopil proti poročilu deželnega odbora v daljšem, skoraj dve uri trajajočem govoru, v katerem je dokazoval brezpravnost Slovencev. Predlagal je naslednji sklep deželnega zbora, naj vlada predloži deželnemu zboru zakonski načrt, ki bo urejal rabo slovenščine v šolah in uradih na Štajerskem. Po Hermanovem predlogu bi bile ljudske šole popolnoma slovenske, srednje in višje šole pa naj bi reorganizirali po principu paritete slovenščine in nemščine. Tako naj bi slovenščina postala uradni jezik, nemščina pa bi ostala diplomatski jezik.

Hermanov govor v štajerskem deželnem zboru 16. marca 1863, v katerem se je zavzel za slovenske pravice, je odmeval med Slovenci. Postal je znan, »kar naravnost rečeno zgodovinske važnosti pri razvoji slovenstva, to so tudi slutili rodoljubje, zato so njegov govor prestavili na slovenski jezik in po vsi Sloveniji razširili.«¹²

Hermanov govor je iz nemščine prevedel Fran Levstik in ga objavil v listu *Naprej* (1863, št. 25–28) in v dveh samostojnih brošurah: samo v slovenskem jeziku (20 str., založil dr. Matija Prelog v Mariboru) in v nemščini in slovenskem prevodu (34 str.). Obe je natisnila tiskarna Rozalije Eger v Ljubljani.

Levstik je v listu *Naprej* zapisal: »Živio g. Herman, štajerski deželni poslanec! Njegova hvala gre od ust do ust med štajerskimi Slovenci, od hriba do hriba odméva glas njegovega imena, ker se je potegnil za pravice, katere nam je Bog dal in cesar

Naslovnici brošur s Hermanovim govorom, ki ju je natisnila tiskarna Rozalije Eger v Ljubljani.

¹¹ »Iz deželnega zbora štajarskega«, Novice, 1863, št. 12.

¹² »+Mihael Herman«, *Slovenec*, 1883, št. 214.

potrdil; objedajo in kratijo nam jih le naši domačini, nehvaležni odpadniki.»¹³

Herman je v govoru zavrnil očitek, da se ne more potegovati za slovenske zadeve, ker ni slovenskega rodu. Ker je »izkušen in vdomačen v obéh taborjih« (v nemškem in slovenskem), lahko o teh stvareh bolj pravično in temeljito sodi kot marsikdo drug. Navedel je podrobne podatke o tem, da na Spodnjem Štajerskem živi večinsko slovensko govorče prebivalstvo (413.881 Slovencev v 7 mestih, 33 trgih in 1598 vaseh), in podatke o rabi slovenskega in nemškega jezika: *»Ker se je nemščini dajala taka prednost, zato so se duri in vrata odpirala Nemcem, ako so iskali službe. Od nekdanj so bili po deželi trdi Nemci za uradnike, ki so pomagali kaziti jezik, kateri se jim ni zdel učenja vreden; trdi Nemci so bili za sodnike trdim Slovincem, in še zdaj so nekteri uradovi, ki imajo več ali manj tacihi nemških uradnikov, da se s tolmačem pogovarjajo s slovenskimi kmeti. Nemški zdravniki, katerem gosposka daje službo ali podporo, rogovilijo s Slovenci kakor gluho némi ljudje; nemški učitelji podučujejo slovenske otroke; nemški žandarji hodijo po deželi, koder jih nihče ne umeje, pa tudi oni nikogar. Gosposka pošilja svoja oznanila, po katerih se narod mora ravnati, samo v nemškem jeziku, in ako je gledališče ljudstvu učilnica, mora Slovenec tudi tega uka pogrešati.*

Nemški trgovci in obrtniki, ker so jim okolnosti ugodne, jemljó najboljše prostore v deželi; v narodnih zadevah pa vleko z narodnimi nasprotniki, ker vsi ti tujci menijo, da so izobraževalci, da so gospodje; nimajo pravega srca do naroda, čigar jezik zaničujejo, ker ga ne znajo, in tudi menijo, da ni učenja vreden. /.../

Slovenci so potrpežljivi, in trpé vse, in pravi se jim za to vrli Slovenci, ktere le časi vročeglavci zapeljavajo. Slovenci torej mislijo samo za-se, da so le za nizkost porojeni. Vidimo, da so pri Slovencih narodni jezik izpodili iz učilnice, pisalnice in izobražene družbe, in zavrnili ga pod slamnato streho siromaškega kmeta, ponižali ga, da je hlapčevski in dékelski jezik; naredili so, da je Slovenec pod svojo domačo streho tujec; proti naravi so mu zatrli, skalili in izbrisali njegovo narodnost, ktere več ne more povrniti nobena stvar; vidimo, da se narod zdaj več

ne čuti, več sam sebe ne spoštuje, sam sebi več ne upa, – da torej več nima dušne veljave ...»¹⁴

Herman je mdr. poudaril: *»Potrebe in blagost štajerske dežele zahtevajo, da bi se djanski v življenje spravilo najviše načelo, ki se tiče ravnopravnosti vseh narodov torej tudi štajerskih Slovencev, in da bi se po okolnostih v pisalnici in učilnici vnesel slovenski jezik.»¹⁵*

Zoper Hermanov predlog so govorili poslanci Math. Löschnigg, Eduard Mulley in Wahrmund Karnitschnigg, ki so trdili, da obstoječe stanje v šolah in uradih upravičene zahteve Slovencev že popolnoma izpolnjuje.¹⁶

Za predlog je izmed 63 poslancev glasoval edino Herman, katerega so Novice malo prej označile za »samca«, saj v štajerskem deželnem zboru nima nobenih političnih prijateljev.¹⁷ Sprejet je bil predlog deželnega odbora, naj deželni zbor pooblasti odbor, da preišče morebitne želje in pritožbe Slovencev, oziroma da naj sam ukrene, kar se mu zdi potrebno.

Dopisnik Napreja je takoj po Hermanovem odločnem nastopu v deželnem zboru predlagal, naj vsa slovenska mesta, trgi in občine izvolijo Hermana za častnega meščana, tržana ali občana, naj

¹⁴ Govor poslanca g. Hermana v štajerskem deželnem zboru 16. dan marca 1863, Maribor 1863, str. 7–8.

¹⁵ Govor poslanca g. Hermana v štajerskem deželnem zboru 16. dan marca 1863, Maribor 1863, str. 18.

¹⁶ »Iz deželnega zbora štajarskega«, Novice, 1863, št. 12.

¹⁷ -K.-, »Iz Gradca 20. sveč.«, Novice, 1863, št. 8. – Herman je na seji štajerskega deželnega zbora 20. februarja 1863 komentiral predlog prof. Schreinerja o reviziji deželnega in volilnega reda. Predlagal je, naj predsednika voli deželni zbor, poslanski mandat naj bo namesto štirih šest let, kmečka kurija naj ima več poslancev kot mestna kurija (v nekaterih mestih je bil izvoljen 1 poslanec na 6000 prebivalcev, v kmečkih okrožjih pa na 60.000 prebivalcev). V govoru je poudaril, da bi se morala avstrijski in ogrski del habsburškega cesarstva združiti v enotno politično telo. »Zato se je vzdignil zoper njega v tej seji hudi vihar, zato hrum in dirindaj zunaj in znotraj, v pismu in besedi, ki kaže, da so besede Herman-ove dregnile v ovsje gnjezdo.« (-K.-, »Iz Gradca 20. sveč.«, Novice, 1863, št. 8) Moritz pl. Kaiserfeld (1811–1885) je imenoval Hermanov govor »ein katzenjammer, den man im reichsrate zum ekel oft anhören musste« (-K.-, »Iz Gradca 20. februarja«, Naprej, 1863, št. 16). Moritz pl. Kaiserfeld je bil najbrž slovenskega rodu: njegov oče se je pisal Blagotinšek in je bil rojen v okolici Ptuja (Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 260).

¹³ »Izmed štajerskih Slovencev 20. marca«, Naprej, 1863, št. 25.

mu domoljubi začnejo pošiljati zahvalnice s podpisi mož vseh stanov, naj zbirajo prispevke za kak Hermanov spomenik in naj Hermana prosijo, da naroči svoj litografirani portret, »in potlej naj visi njegova podoba po vseh čitalnicah, in spravi naj si jo vsak pravi domoljub«. ¹⁸

Herman je prejemal zaupnice, ki so mu jih poslali štajerski Slovenci iz mnogih krajev. V Mariboru so 31. maja sestavili zahvalnico Hermanu, pod katero so se podpisali številni rodoljubi iz Maribora in okolice. Ob izročitvi zahvalnice je Herman dejal, da je storil to, kar je bila njegova dolžnost. »Sicer je Nemec po rodu, al volitve domovina mu je zdaj slovenska zemlja, in ker je prevzel težko in častno službo poslanstva, se tudi hoče truditi Slovencev potrebe spoznavati in na dotičnem mestu kolikor po svoji moči zamore, za njih pravice se boriti. Pa ne bi tudi smeli Slovenci misliti, da nam Nemci hočejo krivico činiti ali da se našim nameram in pravičnim terjatvam zoperstavljajo iz zle volje, ampak če nam ovirajo, je vzrok temu le, ker naših zadev in okoliščin ne poznajo. Kar je na njem ležeče, se tudi prihodnjič hoče prizadevati, da naše stanje razjasni in skrbi za polajšanje. Veselilo ga bode, če med Slovenci živeč vidi, da je nekoliko zapuščenemu narodu k napredku pripomogel, ter srečno boritev in boljši užitek na dalje prepusti lastnim sinom domovine z dobro vestjo, da je storil le dolžnost svojo.« ¹⁹

Zahvalnico, ki jo je Herman prejel iz Celja, je podpisalo okrog 400 savinjskih rodoljubov. ²⁰ Na zahvalnicah, ki jih je leta 1863 prejel Herman, je bilo vsega skupaj več kot 20.000 podpisov. ²¹

Deputacija osmih srenjskih županov na čelu z ljutomerskim župnikom dr. Klemenčičem je 1. junija 1863 prišla v Ptuj izročiti Hermanu zahvalno pismo. Herman je v napitnici oziroma govoru na srečanju z ljutomerskim odposlanstvom omenil zasluge duhovščine, ki skrbi za ljudstvo in tudi pod narodno zastavo stoji na prvem mestu. ²²

Herman se je udeležil praznovanja tisočletnice prihoda sv. Cirila in Metoda med Slovane, ki je potekalo 3. avgusta 1863 v Mariboru. Ko so prisotni kmetje izvedeli, da je med njimi »ljubljenec naroda« Herman, naj bi spoštljivo dejali: »Tak to so gospod, ki se za nas potegujejo, Bog nam jih živi.« Okrog 11. ure so se zaslišali klici: »Gospod Herman, naprej! (pokažite se nam), in ko ponižnega gospoda ni bilo na oder, raste klicanje in germeči slavoklici, dokler se ne prikaže; in ta trenutek, mislim je bil naj ginljivejši. Tedaj ne samo izobražen gospod, tudi priprosti kmetiški stan ljubi iskreno može, ki se potegujejo za njega; naj si ravno naši nasprotniki drugači govore.«

Župnik v Ločah in pesnik Jožef Virk (1810–1880) je ob tej priložnosti napisal pesem z akrostihom Hermanu:

»Hvaležne ljubezni doné slavo-klici
Edinjenih serc; Rodoljubej, Naprej!
Radost se razliva ko žarja po lici,
Močnejši doni gromoviti: Naprej!
Al ko se pokažeš, Ti zvezda z višave
Navdušena 'slava' germi čez planjave,
U serca pa šine plam rajske ljubave.« ²³

V temeljni kamen za novo šolsko poslopje pri Sveti Ani v Slovenskih goricah so junija 1864 vzdali Hermanov govor v deželnem zboru in Slomškov portret s kratkim opisom tedanjih razmer. »Te vzdane listine naj kažejo našim potomcem zvesto podobo naših dni, ko bi – Bog obvari – burja časova izbrisala druge spomenike!« ²⁴

Štajerski rodoljubi so leta 1864 pri dunajskem risarju Josefu Kriehuberju (1800–1876) naročili Hermanov portret (litografijo). Ko so Hermana prosili, naj gre na Dunaj, da bo tam risar lahko izdelal njegov portret, je Herman najprej odklonil, češ da nima dovolj zaslug za tako čast. ²⁵

Plačnik portreta je bil najbrž mariborski rodoljub, zdravnik in časnikar dr. Matija Prelog (1813–1872). »Kdor slavnega našega poslanca pozná, vsak

¹⁸ Š., »Od Savine«, Naprej, 1863, št. 24.

¹⁹ »Maribor 1. rožnika«, Novice, 1863, št. 23.

²⁰ »Iz Celja (Oznaniilo in povabilo. Zahvalnica.)«, Novice, 1863, št. 15.

²¹ »Ptuj 1. marca«, Novice, 1864, št. 10.

²² »Maribor 1. rožnika 3. (konec)«, Novice, 1863, št. 24.

²³ »V Mariboru 3. avgusta. Slovesnost sv. Cirila in Metoda«, Zgodnja Danica, 1863, št. 24.

²⁴ -m-, »Od sv. Ane v slov. Goricah 1. rožnika«, Novice, 1864, št. 23.

²⁵ »V Mariboru 16. rožnika«, Novice, 1864, št. 25.

Josef Kriehuber, Mihael Herman, 1864, litografija

more reči, da je slika izvrstno zadeta. Gotovo je, da bode obraz Hermanov preljub kinč vsakemu hramu, kjer Slovenec stanuje. Saj vsak tudi sebe časti, kdor dolžno čast skazuje zagovornikom svojega naroda, braniteljem narodnih pravic. Sezite tedaj rodoljubi vsi, kar vas je rodila zemlja slovenska, po tej sliki; ko si omislite dragoceni spominek, podpirate tudi mariborsko čitavnico, kateri so namenjeni čisti dohodki.«²⁶

Slovenec je zapisal, da je Hermanovo ime postalo med Slovenci po govoru 16. marca 1863 tako priljubljeno, »da je bilo znano v zadnji koči in si je skoraj vsak rodoljub na Štajarskem omislil njegovo sliko«.²⁷ Dr. Josip Vošnjak se je spominjal, da je Herman sam izbral napis, ki je objavljen pod njegovim portretom: »Bog kliče, in Slovani, predolgo potlačeni, stopajo čvrsto pred svet na svoje slavno mesto.«²⁸

Hermanovi portreti so bili na ogled tudi na slovenskih slovesnostih. Tako je bila dvorana, v kateri so leta 1873 praznovali drugo obletnico katoliškega političnega društva v Slovenskih Konjicah, okrašana s portreti papeža Pija IX., cesarja Franca Jožefa I. in slovenskega poslanca Hermana.²⁹

Graško društvo Slovenija je svojo prvo javno veselico priredilo 27. novembra 1865 v čast slovenskim poslancem. Herman je v zahvali po napitnicah razložil, kako je spoznal in začel ljubiti slovenski narod. Zahvalo je sklenil z besedami: »Tako postal sem Vaš in ostal bodem Vaš! Naj živi slovenski narod!«³⁰

Nemci so Hermana črtili kot narodnega odpadnika. Vodilni nemško-liberalni politik na Štajerskem dr. Karl Rechbauer je Hermanu v deželnem zboru večkrat očital, »kako se more za Slovence potegovati, ko nosi najbolj nemški imeni: Mihael in Herman«. Vendar dr. Josip Vošnjak poudarja, da Herman nikoli ni dejal, da je Slovenec – »govoril je le za Slovence iz res vzvišene pravicoljubnosti, katera se žalibog tako redko nahaja med njegovimi rojaki.«³¹

Herman je na Rechbauerjeve očitke odgovoril na 8. seji štajerskega deželnega zbora oktobra 1869: »V vsaki seji mi g. dr. Rechbauer očita, da sem rodom Nemec. Tega nisem nikdar tajil, ponosen sem na to. Jaz nisem nikdar proti svojemu narodu govoril, jaz sem se le temu ustavljal, da ima on svoje roke v tujem drobovji. Na njegovih tleh mu voščim vso srečo. Sicer Vam pa hočem razvozlati uganjko, zakaj kot Neselovec govorim za Slovence: To zato delam, ker razmere poznam, ker imam pravno čuvstvo, in ker iz nravnih razlogov drugače ne morem. Če gospodje tega ne umejo, potem jaz njih ne umejem. Sicer pa, ako sme takle Blagotinšek pl. Kaiserfeld biti voditelj Nemcem, smem se tudi jaz potegniti za Slovence, in če sta se minister Giskra in župan Zelinka objela, objemala sta se zopet enkrat dva Slovana za nemške zadeve. Kar smejo ti za nemško stvar storiti, to smem tudi jaz storiti za drug narod; razložek je le ta, da se jaz potegujem za tlačene, oni pa se pridružujejo tlačiteljem!«³²

²⁹ »Iz Konjic 23. sušca (Obletnica kat. pol. društva)«, Slovenski gospodar, 1873, št. 13.

³⁰ K. D., »V Gradcu. Veselica 'Slovenije', Slovenec, 1865, št. 94.

³¹ Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 526.

³² »Zakaj poslanec Herman stoji na naši strani«, Slovenski narod, 1869, št. 119.

²⁶ -K-, »Iz Maribora«, Novice, 1863, št. 35.

²⁷ »+Mihael Herman«, Slovenec, 1883, št. 214.

²⁸ Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 528.

Štajerski dopisnik lista *Naprej* je Wahrmundu Karnitschiggu, ki je Slovincem očital, da ne cenijo svojega jezika, ker so glasovali za Hermana, ki je po rodu Nemec, odgovarjal, da so Hermana izvolili za poslanca, ker je pošten in pravičen mož in ker so vedeli, da jih bo bolje zagovarjal od marsikaterga slovenskega odpadnika, ki je zatajil svoj rod in mater. »Nismo se prevárilí, kar smo se nadjálí od njega, to svedočí njegovo djánje. Naj se g. Herman le ne ustraší, ampak srčno naj dalje stopa, če tudi v živ osir (wespennest) vbode, kadar kaj govori za Slovence, to nič ne dé. Pravični svét sodi, in sodil bode naše želje in zahtevanje, ki je pošteno in vsacemu narodu pravično. Slava g. Hermanu!«³³

Volilni odbor za Spodnjo Štajersko, ki je bil ustanovljen leta 1866, je sprejel sklep o izdaji knjižice *Delovanje deželnega zbora in naša slovenska poslanca Herman in dr. Razlag*, ki naj bi bila natisnjena v nakladi dva tisoč izvodov. Skoraj polovico stroškov (50 od 110 gld) je prispeval nek rodoljub.³⁴

Osrednji volilni odbor, ki se je pred volitvami sestel v Mariboru in sestavljal seznam narodnih kandidatov za kmečke občine in mesta, je januarja 1867 priporočil Hermana kot edinega slovenskega kandidata v volilnem okraju Ptuj in Rogatec: »Prepričani smo, da Vi volilci iz ptujskega in rogaškega okraja tudi pri volitvi 21. januarja vsi kot en mož bode te glasovali za g. Herman-a, ter mu tako vsaj nekoliko skazali hvaležnost, ktero mu je dolžen ves slovenski narod. G. Herman je v preteklih šestih letih v graškem deželnem zboru za nas Slovence prestal marsiktero grenko uro, požirati moral marsiktero britko besedo: vendar se ni prestrašil, stal je kako trdna skala sredi viharnega morja in pri vsacej prilležitosti je zagovarjal in se potegoval za pravice svojih slovenskih volilcev.«³⁵

Zdravnik v Slovenski Bistrici in Šmarjah pri Jelšah dr. Josip Vošnjak (1834–1911), ki je bil v letih 1867 do 1878 poslanec v štajerskem deželnem zboru, v svojih spominih večkrat omenja Hermana: »Herman je ostal samec, ker se za ženske sploh nič

ni menil. V družbi je rad bil vesel in nam ni zameril, ako smo se šalili o njegovem vegetarijanstvu.

Na govore v deželnem in državnem zboru se je vestno pripravljaj. On ni nikoli govoril ex abrupto [op. nepripravljen]. Vsak govor si je napisal, ga pilil in pilil in spet prepisal, preden ga je sprožil. Zato je vsak njegov govor ena logična celota brez vseh nepotrebnih fraz. Žal, da je imel le rahel glas, in še ta se mu je ustavil, če je dalje časa govoril. Njegova nemščina je bila precizna, vsak stavek izvirajoč iz poprejšnjega. Iz vsake besede se je poznalo, da govori iz globokega prepričanja in da mu je resnica in pravica nad vse.

Slovenščine se je dobro naučil, dasi javnih slovenskih govorov ni rad govoril.«³⁶

Čitalnica na Ptuj

Herman je bil v letu 1863 eden od soustanoviteljev čitalnice na Ptuj. Ivan Strelec ga je označil celo za glavnega ustanovitelja čitalnice, ki je imela svoje prve, začasne prostore v Hermanovi hiši na Gosposvetski ulici št. 42.³⁷

Notarski pripravnik dr. Avgust Čuček, duhovnik Jakob Meško in Herman, ki so sestavljali začetni odbor, so 12. maja 1863 objavili proglas k pristopu članov.³⁸ Herman je sklical 23. julija 1863 vse zavedne Slovence v Ptuj in okolici na zborovanje v sobi strelišča glede ustanovitve čitalnice.³⁹ Se-stanku, na katerem so pretresli pravila čitalnice in izvolili devet odbornikov, je predsedoval Herman. Po trikratni Hermanovi zavrnitvi je bil za predsednika čitalnice izvoljen dr. Čuček, Herman pa za tajnika.⁴⁰ Herman je bil nekaj časa tudi podpredsednik (1867/1868) in predsednik ptujske čitalnice (1868/1869).⁴¹

³⁶ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 142.

³⁷ Haložan, »Iz Haloz 30. rožnika«, *Novice*, 1864, št. 27; Ivan Strelec, *Zgodovinske črtice o »Narodni čitalnici v Ptuj«*, Ptuj 1889, str. 23 in 25.

³⁸ »Poziv«, *Naprej*, 1863, št. 48.

³⁹ Ivan Strelec, *Zgodovinske črtice o »Narodni čitalnici v Ptuj«*, Ptuj 1889, str. 3.

⁴⁰ R. B., »Iz Haloz 1. avg.«, *Novice*, 1863, št. 32; »Štajerska«, *Naprej*, 1863, št. 61.

⁴¹ Ivan Strelec, *Zgodovinske črtice o »Narodni čitalnici v Ptuj«*, Ptuj 1889, str. 12.

³³ »Izmed štajerskih Slovencev 20. marca«, *Naprej*, 1863, št. 25.

³⁴ »Iz sov. Štajerja«, *Slovenec*, 1866, št. 40. – Dr. Radoslav Razlag (1826–1880) je bil na začetku leta 1865 kot prvi Slovenec izvoljen v štajerski deželni zbor.

³⁵ »Slovenci!«, *Slovenec*, 1867, št. 8.

Herman je na prvem občnem zboru ptujske čitalnice 1. avgusta 1863 menil, da je naloga čitalnice, »da jezik in narod lika«. »Čitalnica se mi zdi zavod, kjer se raztepeni možje zbirajo, vzajemno podučujejo, krepijo in tolažijo, – zavod, kjer naj uči se ljudstvo v ustnem pogovoru in po izbranih knjigah svoj lepi, bogati in za omiko prikladni jezik, samega sebe, svojo minolost in prihodnost poznavati in ljubiti, – zavod, ki krepi pobita srca dolgo zatiranega ljudstva in pomaga, da se sebe zaveda, spozna in nase zaupa.«⁴²

Ptujska čitalnica je slovesno odprla svoja vrata 5. septembra 1864. Med govorniki na slovesnosti so bili dr. Avgust Čuček, dr. Josip Vošnjak, dr. Štefan Kočever, dr. Janko Sernec, Božidar Raič in Herman. Kristovo dvorano je krasilo 12 grbov s slovenskimi napisi. Nasproti vhoda v dvorano je bil grb, na katerem je bila napisana misel, ki jo je Herman izbral za objavo na svojem portretu. »Posebno sjajni je bil sklep 'besede'. Gospod Herman namreč stopi na oder in trikrat slava in živio izklikne presvitlemu našemu Cesarju, katerega milost zagotovila je enakopravnost vsem njegovim narodom. Slava! Slava! In zdaj zapojó pevcí, godba zaigrá cesarsko pesem, bengalični ogenj pa razsvetljuje vrt z okolico njegovo.«⁴³

Herman je bil med soustanovitelji časnikov *Slovenski narod*⁴⁴ in *Slovenski gospodar* ter katoliškega tiskovnega društva. Leta 1871 je bil izvoljen za predsednika graškega dijaškega komiteja. Leta 1872 je postal odbornik Slovenske matice.⁴⁵

V deželni zbor je bil ptujski kmečki kuriji ponovno izvoljen na volitvah januarja 1867, leta 1870, 1871 in 1878, v državni zbor pa v letih 1873 in 1879.⁴⁶ Leta 1870 se je iz Ptujja preselil v Gradec in kot kandidat Slovencev in nemških konservativcev postal odbornik v štajerskem deželnem odboru. Za deželnega odbornika je kandidiral že leta 1867, a je

prejel samo 9 glasov, njegov protikandidat Moritz pl. Kaiserfeld pa 13 glasov.⁴⁷

Herman se je v štajerskem deželnem zboru večkrat zavzel za enakopravnost slovenščine z nemščino. 22. aprila 1864 je podal predlog, naj se izvoli petčlanski odsek, ki bo razpravljal o praktični izvedbi osnovnega zakona o enakopravnosti Slovencev z uvedbo slovenščine v šole in urade: »O tej stvari sem uže v lanskem zboru imel dolg govor, in ker nisem bil poslušan, torej se morem zopet oglasiti. (Klici: na glas! na glas!) Da sem pa govoril čisto resnico in ljudstvu po volji: to pričajo zahvalnice, ktere so mi hodile od vsega naroda; to priča vse slovansko časnikarstvo, ki je s hvalo potrdilo moje besede. Moja gospôda! menim, da to je dejanje, ki dokazuje, to je volja narodova. Zatorej lahko tem mirneje zagovarjam to reč; zagovarjam, kar mi je dolžnost po oblasti, ktero so mi dali moji volilci, dolžnost po mojej srčnej prepričanosti in po splošnih človeških pravicah, na ktere sem se ustopil. Gospod poročevalec deželnega odbora je v mojem lanskem govoru sicer našel, da sem zagovarjal to reč le samo, kakor jo more zagovarjati Nemec; temu se moram naravnost ustaviti. Moja gospôda! jaz te reči nisem presojal, kakor bi jo presodil Nemec, pa tudi ne, kakor bi jo utegnil Slovenec; ampak le, kakor jo pretehtuje pravica, in smilil bi se sam sebi, ko bi se bil ustopil med stranko, ktera hoče samo eno reč, pa nič drugzega, ali v sredo narodne nečimrnosti, ter spuščal se v nevarnost, kakor se je spustilo mnogo družih, da bi ne zadel niti resnice niti pravice. Čista človeška pravica je bila mesto, na katerem sem stal. Na škodo je Nemcu in Slovanu, da Nemci ne vedo, kako se godi Slovanom, in da tudi težko zvedo. To je zato, ker se mi Nemci učimo toliko raznih tujih jezikov, samo jezika naših najbližnjih sosedov in državljanov ne. (Klici: oho!) Torej ne beremo slovanskih časnikov, in nemški časopisi, kteri govoré za slovanske koristi, nam niso mar; nemški sredinski (centralistični) listi pa delajo, kar koli morejo, da bi le javno misel zmotili. Zatega del je med mojimi rojaki prava sodba o slovanskih rečeh redka, in to je na škodo, moja gospôda! Zato, ker človek je samo tedaj lahko pravičen, kadar ve, kako in kaj. (Klici: na glas!))

Deželni glavar je prosil poslanca Hermana, naj stopi za govorniški pult, da ga bodo lahko slišali.

⁴² R. B., »Iz Haloz 1. avg. (Prvi občni zbor zastran národne čítavnice na Ptujju)«, *Novice*, 1863, št. 32.

⁴³ J. V. (Josip Vošnjak), »Iz Ptujja. Rojstni dan ptujske čítavnice 5. septembra«, *Novice*, 1864, št. 37.

⁴⁴ Josip Vošnjak, »Kako se je ustanovil Slovenski narod«, *Slovenski narod*, 1893, št. 75.

⁴⁵ »Sl. Matice občni zbor 26. sept.«, *Glas*, 1872, št. 14.

⁴⁶ Večina podatkov o Hermanovem političnem delovanju po: Avgust Pirjevec, »Hermann, Mihael (1822–1883)«, *Slovenski biografski leksikon*: 2. zv. Erberg – Hinterlechner, Ljubljana 1926, str. 317.

⁴⁷ »Ozir na zadnji deželni zbor v Gradcu«, *Slovenski gospodar*, 1867, št. 6.

Herman je nadaljeval: »Moja gospôda! mnogo raznih narodov je; vsak ima svoj jezik, svoje lastne sposobnosti, svojo posebno čud (naturo). Vse le-te pa so hoteli – tako je bilo osnovano – tlačiti v en kalup (model); vse so hoteli enako obleči. Tega se pa narodi branijo po pravici, in hoté ostati tako, kakor jih je Bog ustvaril. Posebno Slovencem je od nekdaj pretila nevarnost iz tega prizadevanja, ki hoče narediti, da bi vsi narodi bili enaki; učilnica in pisalnica je bila za to reč odmenjena. Drugod se po vsem svetu samo nekteri posamezni ljudjé tujih jezikov učé, ako jim vелеva njihov poklic ali posebno veselje; tukaj se pa mora s tujim jezikoznanstvom pečati ves narod, tudi kmet, górník in vès ženski spol; drugod se po vsem svetu ljudjé tujih jezikov začenjajo učiti še le tedaj, ko užé materno besedo do dobrega znajo; pri nas mora pa užé abecedni učenec začeti s tujim jezikom, in ker se ljudjé po vsej deželi med seboj leto za letom samo po slovenski pogovarjajo, zatorej se otrok tujega jezika zunaj šole ne more vaditi: lahko je tedaj razumeti, koliko ima od tega koristi. Moja gospôda! koristi ima prav toliko, da se dobro ne izučí niti nemškega, niti slovenskega jezika, niti nič družega, da je toraj poduk čisto zastonj. To imenujem, grdo delati z ljudstvom (misshandlung); to se pravi množico v narodu odvracati od omike. Ali to pa čisto nič ne briga nekterih ljudi, ki so brez npravnosti (moral) in brez višega presojevanja. Vedni odgovor je: 'nemška omika' in pa: 'z nemškim jezikom se pride po vsem svetu, in vendar je dobro, da narod zna več jezikov.' Dobro, moja gospôda! Ali jaz nisem še pri nobenem slovenskem kmetu videl Götheja, Schillerja, naših nemških modrijanov ali jezikoslovcev. (Nemir.) Zakladi nemškega slovstva so Slovencem neznani in ostanejo neznani, če se še tako nemči. Kdor hodi po svetu, moja gospôda! ta naj se nauči jezika, ktereга potrebuje; ali vès narod ne hodi po svetu; zato vprašam: zakaj se mora tujega jezika učiti vès narod, ki je vendar le zmirom domá? In če je celemu narodu tako lahko in tako koristno, učiti se tujih jezikov, potem je pravično in pošteno, da ne bi samo Slovan užival te koristi – naj se tudi nemškemu kmetu dá še kak drug omikan jezik, da se ga nauči. Moja gospôda! takim ljudém, ki se tako hote poganjati za naše koristi, za nemške koristi, ne smemo biti hvaležni, ker oni so tisti, kateri nemško ime stikajo z zatiranjem, in delajo, da se mu narod posmehuje, nemško omiko pa sovraži. Tako se godi po ljudskih učilnicah. V mestne glavne učilnice in v srednje učilnice slovenski jezik ni mogel priti, ker

je bil 'kmečki' jezik, in še zdaj se mu pravi 'kmečki' jezik, kajti govórí ga skoro samo kmet. Po pisalnicah je vse nemško; vse zasobne (privatne) pisma se delajo samo po nemški; slovensko pripovedovane reči se po nemški zapisujejo. Duhovnim je bilo prepovedano, slovenske imena pisati po slovenskem pravopisu. Moja gospôda! vidite, da nemčenje, če prav si je skoro 100 let prizadevalo, premoglo je do zdaj še le samo nekoliko ovír; vsa druga dežela, vès drugi narod je do malega ostal trdo slovensk. Zdaj pa pogledite, moja gospôda! vse je nemško po učilnicah in pisalnicah, narod je pa vendar le trdo slovensk! To je nenaravno, vprék je naravi, torej pristujêno (unerträglich) in pogubljivo. Narod more le po svojem in s svojim jezikom napredovati: nobeden tujih jezikov mu ne more te službe nadomestiti. Slovani čutijo to trpljenje; tožili in tožili so; a ko so tožili, smeh je bil njim in njihovemu zahtevanju. Oglašali so se po časopisih, prošnjah, deželnih zborih in v državnem zboru; bila je gluhôta njihovim prošnjam in besedam; a če se jim je kaj polajšalo, pa so užé drugi vedili ustaviti, da se ta reč ni vpeljala, vedili so kakošno vrzel najti. Ali, moja gospôda! čim večja je bila in je trdosrčnost, tem bolj so se v nemali Slovani, a njihova navdušenost in ljubezen do jezika in naroda se množi dan na dan, in ta navdušenost se prijemlje starcev in mladenčev, nizkih in visocih ljudi, ter, moja gospôda! – to jaz vem, ker sem vidil na svoje oči – narastla je užé do reke, ktera pód-se pokoplje vsako napotje. Poslušajte le, kaj Slovenci pravijo, kaj bi oni radi. Pravijo:

1) Nemčenje ni koristilo narodu; priča tega je to, ker je narod zaostal, kar se drugače ne dá razumeti. Ko bi za-nje (Slovence) bili toliko storili, kolikor so proti njim; ko bi jih bili vsaj pustili samim sebi: zdaj bi drugačni hodili po svetu. Svojega stanja niso sami zakrivili, in trdoba je, ako bode to stanje tudi vzrok prihodnjemu zatiranju. Pravijo:

2) Nemčenje narodu ne pristuje; narod nima samo telesnega življenja, ampak ima tudi čestno življenje, in čast je narodu in posameznemu človeku tako potrebna, kakor vsakdanji kruh. Sramotno pa je duhovitemu narodu, da mora v tujem, nerazumljivem jeziku prejemati sodbe od pravice. Pravijo:

3) Nemčenja ni porodila ljubezen do bližnjega, ampak porodila ga je samopridnost in politični preudarki. Nemčenje le pomaga, da imajo uradovi legotnejše delo. Pravijo, da bi nikoli ne bili hrepeneli,

druge narode zatirati, in da tukaj more sama blagosrčnost pomagati; da brez blagosrčnosti, brez pravice ni miru, in da s topovi zasmehovanja, trdosrčnosti in osumljevanja se ne osvoji enotna, močna Avstrija, in da jih izrivajo.

Moja gospôda! Slovenci zahtevajo le, da sem jim dá, kar je njih 20.000 prosilo. Ta prošnja je:

1) da se ljudske učilnice osnujô na národnej podlogi:

2) da bode po srednjih učilnicah slovenskemu jeziku taka pravica, kakoršno ima nemščina;

3) da bi c. kr. uradovi odpisavali v tistem jeziku, v katerem je človek ulogo po svojej volji naredil, pri izpraševanju in družih rečéh pak da bi jim rabil tisti jezik, ki ga govori človek, s katerim imajo opravke.

Moja gospôda! to zahtevanje gotovo ni preveliko, in res je žalostno, da narod kaj tacega mora prositi, in menim, moja gospôda! vzlasti moja gospôda rojaki! da boste pravični.»⁴⁸

Kljub temu, da so Hermanov predlog podpirali graški knezoškof grof Attems, ptujski poslanec vitez dr. Wazer, graški poslanec dr. Rechbauer, prof. dr. Schneider, prof. Hlubek idr. in da so bili Hermanovi argumenti »jako tehtni in skoz in skoz resnični«, je bil (s sicer šibko večino) odklonjen. Poslanec Hermann Mulley, »ki tukaj blizo to pot hodi kakor kranjski poslanec Deschmann, ko je predlanskem v državnem zboru bila debata o obveljavi slovenskega jezika«, se je oprl na sklep o tej zadevi izpred leta dni, »kjer je bilo deželnemu odboru rečeno, da prošnje in pritožbe o tej reči prejema in potem zboru pové, kako in kaj«. »Isto reč pa deželnemu odboru in posebnemu odboru ob enem v prevdarek dati, se je poslancu Mulley-u zdelo čudno in ž njim večini poslancev, in predlog je padel, dasiravno je Herman po nasvetu viteza Wazerja svoj predlog premenil in svetoval, naj se tudi ta predlog izroči deželnemu odboru.«⁴⁹

Mihael Herman je slovenska stališča zagovarjal v adresnih debatah v letih 1866,⁵⁰ 1867, 1868 in 1870. Poudaril je, da ostane za Slovence enakopravnost samo prazna beseda, dokler nimajo svoje dežele in uprave. Slovenske narodne težnje bo zadovoljila le federalistično urejena Avstrija. Avstrijo bi bilo po njegovem mnenju potrebno urediti na podlagi starih deželnih pravic.

V adresnih debatah in drugih nastopih je nasprotoval centralizmu (»Naše deželne zadeve, uprava, pravosodje, bogočastje in poduk centralizuje se na Dunaju, kamor se steka vsa popačenost.«) in dualizmu: »Gospoda moja, o politični strani te pogodbe in o razcepljeni države v dva kosa ne govorim, nasledki se bodo že sami kazali; pritožujemo se pa zaradi lahkomisljenosti, s katero je državni zbor naše narodno-gospodarske interese predal preslabemu dvalističnemu gospodarstvu, pritožujemo se o finančijelni pogodbi, ktero bomo morali mi plačati z državnim bankerotom, povekšanimi davki in deficitom. Če pomislimo, kako bogato je Ogrska z zemljišči obdarovana, koliko menj davkov plačuje, kako hitro se zdaj prevaža, moramo sprevideti, da se naše kmetijstvo z ogerskim ne more kosati, da mora toraj naš kmet priti na nič.« Menil je, da je v ustavni dobi germanizatorsko divjanje postalo samo še srditeje, § 19. državnih temeljnih postav pa je samo sredstvo, ki je zamašilo usta opoziciji. Oktobrsko diplomu (1860) je ob moč spravil februarški patent (1861), ki je skrčil deželno avtonomijo.⁵¹ Upal, da, da bo rešitev prinesel septembrski manifest oziroma patent (1865): »Septembrski manifest je zaklical 'stoj' tisti ustavi, ki je bila le na videz, napačni liberalizem in samovolja. I...I Tako pa je prišel septembrski manifest, ki je kakor svitla bakla razsvetlil tmino, da se vidijo napake in ovire, in kaže prostor, kjer bi se dala dobra in stanovitna ustava napraviti. Ni tedaj čuda, da je ta dan septembrskega manifesta sveti dan večini avstrijskih narodov.«⁵²

9. septembra 1868 je pri adresni debati o tem, da naj štajerski deželni zbor izreče cesarju zahvalo za decembrsko ustavo in pošlje »meščanskemu

⁴⁸ »Deželni zbor štajarski (Po hitropisnem zapisniku)«, Novice, 1864, št. 18.

⁴⁹ »Iz Gradca 22. aprila«, Novice, 1864, št. 17.

⁵⁰ -i., »Iz Gradca«, Slovenec, 1866, št. 103.

⁵¹ »Govor poslanca Hermana v deželnem zboru štirskem proti adresi«, Slovenski narod, 1868, št. 71; Slovenski gospodar, 1868, št. 40.

⁵² »Naši deželni zbori in naš politični program. Govor poslanca Hermana II.«, Slovenec, 1866, št. 22.

ministrstvu« zaupnico, znova opozoril na zahtevo po Zedinjeni Sloveniji: »Gospoda moja, ptujec je pri nas vsemogočen, v svoji lastni hiši je Slovenec le hlapec, a ptujec njegov gospod. Njegovo truplo je razkosano, osamljeni si prizadevajo narodni poslanci v posameznih deželni zborih, v tej osamljenosti pa so brez moči.

Gospoda moja, višje deželne oblastnije, kakor je videti, slabo umevajo slovenski narod in nas narodnih poslancev tudi tu nočete razumeti. (Smeh.) Zastonj je, da tú sedimo; v tem deželnem zboru ne bomo slovenski poslanci nikdar nič dosegli. Vsled nemškega liberalizma so Slovenci brez zastopnika v dež. odboru, dasiravno jih je 2/5 vseh dežel. prebivalcev.

Gospoda moja, temu zlu se ne pride popred v okom, predno se Slovenci ne ločijo od Vas in se ne združijo vsi v eno celoto. Dá, ločiti se morajo in potem združiti v eno narodno in politično individualiteto. (Dolg smeh.) /.../

Gospoda moja ... preštejte sami sebe in preštejte druge. Vlada in narodi si prizadevajo in potrošajo svoje naj bolje moči v mejusobni borbi, preštete se in čem bolj slovanski živelj odpravite, tem težje postaja stanje Nemcev, in kakor ste Vi nekdanj klicali: Vrnimo se, pobotajmo se z Ogri, tako kličemo zdaj mi: Vrnite se, pobotajte se s Čehi, pobotajte se z vsemi narodi.«⁵³

V tej adresni debati se je za Zedinjeno Slovenijo zavzel tudi dr. Josip Vošnjak.⁵⁴

Poslanci Herman, Vošnjak, dr. Matija Prelog, Alojzij Lenček in Janez Lipold (pridružil se ni samo dr. Radoslav Razlag) so 18. septembra 1868 vložili interpelacijo, v kateri so zahtevali, naj vlada uresniči slovensko zahtevo po enakopravnosti v šoli in uradu ter zaukaže uradnikom, naj uradujejo v slovenskem jeziku. Interpelacija je navajala, da so v štajerskem deželnem zboru Slovenci zastopani samo z osmimi poslanci izmed 63 poslancev, čeprav predstavljajo dve petini vseh deželni prebivalcev.

V najboljšem primeru pa bi lahko imeli največ 12 zastopnikov.⁵⁵

Spodnještajerski občinski zastopi so pošiljali izjave in prošnje za enakopravnost slovenščine in Zedinjeno Slovenijo. Herman in Vošnjak sta celo s Češke prejela zahvalnice in brzoglavne pozdrave.⁵⁶

Štajerski deželni zbor je 5. oktobra 1868 obravnaval prošnje občinskih zastopov, katerih je bilo nekaj več kot sto. Na pritožbe glede enakopravnosti slovenskega jezika je obširno odgovarjal cesarski namestnik, ki pa se Zedinjene Slovenije ni dotaknil niti z besedo.

Herman je odločno izjavil: »Ko smo stavili vladi našo interpelacijo, vedeli smo, da jej to ne bo ugodno in da se proti tej bodo vzdignili glasovi iz srede našega naroda, iz onih 5% potujčenih, ki so narodu tuji postali. Velika večina naroda pa je na naši strani, ker ni zapeljana. Nasprotna adrese so večidel nespodobno pisane, slovenske pošteno in mirno zahtevajo svoje pravice; npravnost in kultura torej ni na strani nasprotnikov. Smo mi krivi, da ti potujčeni ljudje zaradi svoje hude vesti in straha pred Slovani skoro norijo? Drava bo še zmerom tekla in Vi boste še zmerom vino pri nas, mi železo pri Vas kupovali, čeravno vsi Slovenci imamo [op. najbrž je mišljeno imejmo] svoje ces. namestnije in svoj deželni zbor v Ljubljani. (Nemir in nasprotni klici Nemcev.) /.../ Slovenski narod v tisočletni sužnosti ni izgubil svoje narodnosti, kakor vi upate, ga zdaj na enkrat prekrstiti. Ne bo se uresničilo prerokovanje enega prvih Vaših liberalcev, da v petdesetih letih nobenega Slovenca več ne bo [op. prvak ustavoverne stranke dr. Rechbauer je dejal v štajerskem deželnem zboru, da v petdeset letih ne bo več Slovenca na Štajerskem]. Narod vzbujati v novo življenje je toliko, ko ga še enkrat stvariti. In slovenski narod bo od smrti vstal in se zedinil. (Lohninger [op. nemški liberalec Mathias Lohninger, veleposestnik in lastnik železarn v Mislinji] kliče: Nikoli!) Herman: Nikoli? – Vederemo. Ne ene kože ne bo več podrl nemški liberalizem. Slovenska dežela je lepa in rodovitna, sega

⁵³ »Govor poslanca Hermana v deželnem zboru štirskem proti adresi«, Slovenski narod, 1868, št. 71; Slovenski gospodar, 1868, št. 40.

⁵⁴ »Govor posl. Dr. Vošnjaka v dež. zboru štirskem proti adresi«, Slovenski narod, 1868, št. 72.

⁵⁵ »Interpelacija, katero so stavili slovenski poslanci do vladnega zastopnika v deželnem zboru štirskem«, Slovenski narod, 1868, št. 74.

⁵⁶ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 90.

od Drave do jadranskega morja, slovenski narod je lepe rasti in prirojene inteligencije. (Smeh med Nemci.) Ponašam se, da so tudi moji prededje, kakor Vaši, bili Slovani. Je Avstrija pozabila, zakaj vse se ima zahvaliti Slovanom. Avstrija brez Slovanov ni – nič! Slovanska kri in slovansko premoženje se še zmerom rabi, pripoznajo pa se ne. Ste pozabili, da se za Vašo omiko, in za različne zavode večidel imate zahvaliti slovanskim penezom. (Velik nemir.) Ktere so tiste dobrote, ki jih od Vas ima Slovan?» Herman je po dokazovanju, da Nemci niso sposobni vladati Avstriji, sklenil svoj govor z besedami: »Dokler bo trajala ta politika neusmiljenosti in teorija nižjih plemen, dokler še eden narod mora v Avstriji se bati za svojo narodnost, ne bode miru, ne pokoja. 'Slovenija' je le vprašanje časa.«⁵⁷

Mihael Herman je leta 1869 odločno nastopil proti direktnim volitvam v državni zbor, ki jih je v letu 1868 štajerski deželni zbor sicer že soglasno zavrnil.⁵⁸ Na 14. seji štajerskega deželnega zbora 11. oktobra 1869 je poročevalec ustavnega odseka dr. Schloffer povedal, da so za direktne volitve glasovali vsi člani ustavnega odseka razen Hermana. Herman je na seji dejal: »Tudi mi smo v principu za neposredne volitve s skrivnim glasovanjem, za volitve iz celote ljudstva brez ločevanja v razrede in na podlagi najnižjega davkoplačevanja. V tem okrogu imajo vsi faktorji: ljudstvo, posestništvo in razumništvo dovolj prostora svojo veljavo razviti. Vse kar se da posestvu in tako imenovani mestni inteligenciji, je škodovanje demokratičnega načela in služi samo zato, da gospoduje ena svojbina (klika), ktera ne trpi nobenega značaja zraven sebe in le gleda, kako bi manjšino trla.« Herman je poudaril, da se inteligencija ne nahaja samo v mestih, kjer živi največ »polovičarjev«, ki se pustijo zapeljati lažnivemu časopisju. Zdravo politično razumnost je prej mogoče najti na deželi. Tako naj bi nek znan angleški ekonomist dejal, da je kmet desetkrat pametnejši od obrtnika v mestu. »Slovenski kmet bo vendar vsaj toliko pameti imel, kakor graško ljudstvo, ki se v puntigamski pivarni zbira. Kmetsko ljudstvo ni prijatelj birokratizma, pač pa ima podporo v duhovstvu.« Herman je poudaril, da je za neposredne volitve v deželni, ne pa tudi v državni zbor. Direktne volitve vodijo k centralizaciji, medtem ko je Herman zagovarjal

federalizacijo. Ko je začel naštevati grehe liberalcev, so nemški poslanci glasno protestirali in prisilili predsednika, da je pozval Hermana »k redu«, nakar se je Herman usedel.⁵⁹

Herman je nastopil tudi na 15. seji 12. oktobra 1869: »Z vami ni mogoče na podlogi pravičnosti pogajati se. Čudna misel me obhaja, ako čujem gospode govoriti o moči države, ktero moč hočejo le tako dolgo ohranjeno, dokler so gospodarji. Vi mislite, da je državni zbor država, vi sedite ob oblastujete v državnem zboru, torej ste vi država. V tej državi ste vi pod imenom ustave zidali trdnjave (zwingburgen), iz katerih napadate posebne pravice dežel in pa narodnosti. Vi pravite, da ne boste premagani. Jaz pa vam rečem: vi boste premagani in boste padli, na dobro svobode, pravice in narodov. Če prej padete, bolje je. Kajti mi razumemo državo vse drugače. Država smo mi vsi, – narodi in dežele. Mi moramo državno življenje iz popačenosti iztrgati. Moramo kri iz sredine napeljati tudi v posamezne ude v okrožje (periferijo), v dežele nazaj. Sicer bode glava in srce države otrpelo.«

Štajerski deželni zbor je sprejel sklep, naj na neposrednih volitvah v državni zbor pride na 50.000 prebivalcev en poslanec, ki ga volijo volilni možje, tretjino vseh poslancev pa naj volijo mesta. Slovenski poslanci so glasovali proti.⁶⁰

Herman je z ostalimi slovenskimi poslanci zapustil deželni zbor. Graški akademiki so Hermanu in Vošnjaku priredili baklado.

Mihael Herman je v štajerskem deželnem zboru zahteval ustanovitev oziroma izpopolnitev realne gimnazije na Ptuj (1863, 1866, 1869,⁶¹ 1878), ustanovitev poljedelske in vinorejske šole na južnem Štajerskem (1865, 1866,⁶² 1868) in uvedbo slovenskega pouka na vinarski šoli v Mariboru (1878). Udeleževal se je debat o upravnih in gospodarskih zadevah posameznih občin.⁶³

⁵⁹ »Deželni zbor štajerski«, Slovenski narod, 1869, št. 121.

⁶⁰ »Deželni zbor štajerski«, Slovenski narod, 1869, št. 122.

⁶¹ »Interpelacija, ktero je stavil v štajerskem zboru poslanec gosp. Herman v seji 2. oktobra«, Slovenski narod, 1869, št. 119.

⁶² »Štajerski deželni zbor«, Slovenec, 1866, št. 15.

⁶³ Avgust Pirjevec, »Hermann, Mihael (1822–1883)«, Slovenski biografski leksikon: 2. zv. Erberg – Hinterlechner, Ljubljana

⁵⁷ »Gradec, 5. oktobra«, Slovenski narod, 1868, št. 80.

⁵⁸ »Deželni zbor štajerski«, Slovenski narod, 1869, št. 110.

Herman in Vošnjak sta leta 1870 sestavila posebno spomenico, ki je zahtevala uvedbo slovenščine kot uradnega jezika v vseh sodnijah in političnih uradih na slovenskem Štajerskem, ustanovitev nižje gimnazije s slovenskim učnim jezikom v Mariboru, poslovenjenje celjske in ptujske gimnazije ter učiteljska v Mariboru in ustanovitev slovenske pravne akademije v Ljubljani.⁶⁴

Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru so vložili 8. oktobra 1869 obširno utemeljeno interpelacijo (*»mojstrsko delo iz peresa Hermanovega«*),⁶⁵ ki je mdr. navajala: *»Domači uradniki naj nas vlada-jo, ki narod ljubijo in ktere bodo imenovala naše deželne oblastnije; hočemo, da sklepajo postave v jeziku našega naroda in da izvirajo iz našega kulturnega in pravnega življenja – mi tirjamo postavodajo v domačem skupnem deželnem zboru za vse zadeve, ki so v najvišem diplomu 20. okt. 1860 deželni avtonomiji prepuščene: v pravosodji, poduku, bogočastji, upravi. Za te zadeve tirjamo deželno vladu, ki bo našemu skupnemu deželnemu zboru odgovorna, ktera se bo imenovala iz naše srede, in ktera bo razvijala notranjo moč narodovo; mi hočemo imeti svojo lastno najvišjo sodnijo, svoje lastno vseučilišče v naši sredi, v narodovem osrčju. Mi hočemo, da se določi in odloči ona svota denarjev in vojakov, ktere moramo državi dajati, in druge dohodke hočemo upotrebljati za blago in potrebe lastne dežele in lastnega naroda. Javno pravo je od nekdaj priznavala narodom pravico, da si smejo svoje zadeve sami oskrbovati, in si dati ono zastavo, ki njih okoliščinam najbolj odgovarja.«*⁶⁶

Interpelacija se je zaključila z vprašanjem: *»1) ali bi vlada hotela Nj. veličanstvu predložiti prošnjo, da bi se osnovala zedinjena Slovenija, in 2) kaj hoče vlada storiti, da resnica postane slovenska ravnopravnost in zakaj dozdej v tej zadevi še ni nič storila.«*⁶⁷

Interpelacija je na podlagi naravnega prava in oktobrske diplome zahtevala enakopravnost Slo-

vencev, njihovo zedinjenje, skupno deželno vladu, ki bo odgovorna skupnemu deželnemu odboru, najvišjo sodnijo in vseučilišče. Peticijo za Zedinjeno Slovenijo je v deželnem zboru 11. oktobra 1869 prebral poslanec dr. Ivan Žuža. Na očitke nemških poslancev sta odgovarjala Herman in Vošnjak.⁶⁸

Herman se je po padcu Hohenwartove vlade skupaj z dr. Costo in dr. Vošnjakom udeležil federalističnega shoda v Pragi 22. novembra 1871.⁶⁹

Februarja 1872 je Josipu Poklukarju (1837–1891) priporočal izstop slovenskih poslancev iz državnega zbora. *»Skoro vse, kar ima razum med slovenskim narodom in v državnoopravni opoziciji, kar prav misli in čuti, je globoko obžalovalo vstop kranjskih poslancev v državni zbor. Čutimo se sami onečaščene zaradi nečastne vloge, ki jo tam igrajo ... Ako gospodje na zadnji udarec v obraz, ki se je prizadel njih deželi in narodu, ne odgovore s takojšnjim odpotovanjem z Dunaja, potem so se najbrže onemogočili za vso prihodnost in izročili svoj narod pri prihodnjih volitvah njegovim nasprotnikom, na vsak način pa oživeli misel, da ne zaslužimo boljšega postopanja. Sedaj je morebiti zadnji trenutek, da se morejo rehabilitirati, ker pred dvema letoma je bil drug položaj.*

*Vaš izstop ne bo brez moralnega učinka. Nekdo vendar mora začeti, drugi lažje slede ...»*⁷⁰

Osrednji narodni volilni odbor je na volitvah leta 1870 priporočal Hermana z naslednjimi besedami: *»Naročamo tedaj Vam, volilci ptujskega in rogaškega okraja, ki ste že dvakrat osvetlili svoje jasno lice s srečno volitvo, volite zdaj tretjekrat zopet Vašega dozdanjega poslanca g. Hermana. Herman velja v deželnem zboru tudi med nasprotniki kot prva moč, časti se med vsemi Slovenci in Slovani in po vsej Avstriji kot neustrašljiv zagovornik Slovencev, ktere je v Gradci prvi in s kraja celo sam zagovarjal. Nimate moža, ki bi se smel imenovati močnejši, zgovornejši, učenejši Vaš zagovornik in brambovec.«*⁷¹

1926, str. 318.

⁶⁴ Josip Vošnjak, *Spomini II*, Ljubljana 1906, str. 140.

⁶⁵ Josip Vošnjak, *Spomini II*, Ljubljana 1906, str. 86. Besedilo interpelacije je bilo objavljeno v *Slovenskem narodu* (1869, št. 121–123).

⁶⁶ »Interpelacija štirskih slovenskih poslancev v štirskem zboru«, *Slovenski narod*, 1869, št. 122.

⁶⁷ »Interpelacija štirskih slovenskih poslancev v štirskem zboru«, *Slovenski narod*, 1869, št. 123.

⁶⁸ »Deželni zbor štajerski 14. seja 11. oktobra«, *Slovenski narod*, 1869, št. 121.

⁶⁹ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 372.

⁷⁰ Dragotin Lončar, »Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa«, *Naši zapiski*, 1910, št. 3, str. 75; po: Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*, Celje 2015, str. 192.

⁷¹ »Slovenci!«, *Slovenski narod*, 1870, št. 69.

Konservativec Herman

Herman, ki je zagovarjal federalizem in katoliški konservativizem, je bil med prvimi, ki so leta 1872 pristopili k Pravni stranki (Rechtspartei), ki je bila ustanovljena na shodu katoliških federalistov na Dunaju. Leta 1873 se je v državnem zboru pridružil klubu Pravne stranke, ki ga je leta 1872 ustanovil grof Karl Hohenwart.

22. junija 1873 je predsedoval shodu v Celju, na katerem so sprejeli resolucijo, ki je povabila Slovence k pristopu k Pravni stranki,⁷² saj je njen program poročstvo za obstoj Avstrije in ne nasprotuje slovenskemu narodnemu programu, ga celo podpira in spoštuje pravice in svobodo katoliške cerkve.

Pravna stranka je tedaj za kandidata v celjski okraju proglasila kanonika Franca Kosarja (na shodu 25. maja 1873 v Celju so za kandidata v kmečki kuriji že postavili dr. Vošnjaka). Slovenski narod je obžaloval, da je do razpora v slovenskem taboru prišlo zaradi prenapetosti in nestrpnosti Hermana, ki živi v krogu konservativnih Nemcev duhovniškega stanu v Gradcu in zato slovenskih razmer več ne pozna. »Zedinjeni smo delali dosti let Slovenci posvetnega in duhovskega stanu; prizanesli smo eden drugemu, ako je včasih ta ali oni preveč zašel na levo ali na desno. Nijsmo se pulili za programe, ker smo vsi nosili v srci in delali javno za narodni program.

In zdaj? Kamor pogledamo, vidimo razdraženost in razpor. In kdo ga je pouzročil? G. Miha Herman, leta 1848 republikanec, potem velikonemec, dokler se nij leta 1861 v Slovenca spreobrnil, iz katerega je zdaj postal nemški klerikalec, ki na nezaslišan način našo slovensko-štajersko duhovščino, s katero so posvetni narodnjaki toliko let v lepem miru živeli, hujska proti posvetni slovenski inteligenciji.

Slovenci se bomo vselej hvaležno spominjali tega, kar je g. Herman kot slovenski poslanec v deželnem zboru štajerskem za nas govoril in storil; tem bolj in tem srčneje obžalujemo njegovo sedanje delovanje.

Slovensko-štajersko duhovščino pa še enkrat svarimo, naj pomisli, kam jo tira slepa strast Hermanova.»⁷³

Herman je 12. junija 1873 nagovoril volivce kmetijskih občin v ptujskem, ormoškem, šentlenatskem, rogaškem, šmarskem, ljutomerskem in gornjeradgonskem okraju: »Svojih moči in resne volje, delati za Vaš vsestranski blagor, Vam ne ponujam kot novinec, marveč kot star znanec in zvest prijatelj, ki se je z Vami bojeval in že marsikaj britkega za Vas pretrpel.

Ne stopim pred Vas z navadnimi nastavnimi besedami: 'omika', 'svoboda' in 'samouprava' ali avtonomija, ker prvič Vi tako neomikani niste, kakor Vas nekteri radi razglašajo, drugič pa zato ne lovim ljudi s takimi praznimi besedami, ker se, kakor žalostna skušnjava uči, za njimi večidel skriva vse kaj drugega, kakor te besede same pomenjajo, namreč: duševna vnemarnost, samovoljnost, posilnost, hujskanje, razprtije in splošna zmešnjava.

Sklicujem se pa na svoje 12letno javno delovanje v prid slovenskemu ljudstvu, ki ve, kaj da sem delal zánj in tudi lahko presodi, ali sem opravičil zaupanje, ki ga je v mene stavilo, in – ali sem še nadalje njegovega zaupanja vreden.

Slednjič še omenim, da nisem nikol dvomil, ampak še za svojo dolžnost spoznal, sprejeti program 'pravne stranke' v Avstriji, in to zato, ker poudarja ta program ednaka pravica za vse in tudi narodnemu programu Slovencev ni nasproten, marveč je upati, da prav s pomočjo pravne stranke Slovenci svoj narodni program še najbrže doženejo.»⁷⁴

Prve direktne državnozbornske volitve leta 1873 so potekale v znamenju boja med mlado- in staroslovenci. Slovenski liberalci (mladoslovenci) so leta 1873 nasprotovali Hermanovi kandidaturi za državni zbor. Za svojega kandidata so izbrali ptujskega odvetnika dr. Jakoba Ploja, medtem ko naj bi konservativni tabor vneto agitiral za Hermana. Slovenski narod je pisal, da naj bi nek fanatičen pop kričal: »Herman je moj bog!« Fajmoštri in kaplani,

⁷² »Odprto pismo gospodu dru. Vošnjaku«, Slovenski gospodar, 1873, št. 27.

⁷³ »K volilnemu gibanju«, Slovenski narod, 1873, št. 145.

⁷⁴ Mihael Herman, »Čestitim volilcem«, Slovenski gospodar, 1873, št. 25.

kuharice, mežnarji in cehmoštri naj bi letali od volivca do volivca, »ljubkovali one pobožne ovčice, ki so se udale, rotile in kleli vsakega svobodomiselnega moža, kateremu je slovenstvo višje od rimljanstva«. Tudi Herman naj bi moledoval in klečeplazil od farovža do farovža.⁷⁵

Slovenski narod je poročal, da je Herman 30. septembra 1873 prispel na Ptuj z namenom, da obišče svoj volilni okraj. »Težko bi se kandidat našel, kateri tako za-se dela, kakor g. Herman. On gre od farovža do farovža, in da bi mi v ptujskem okraju tudi grajščine imeli, bi še te obiskal. Ako bodo enkrat volilci znani, bode H. tudi te osebno pohodil, po pobožnih ženah na trdoglavne volilce uplival in da se še bolj prikupi, otrokom nose brisal in cukerce daval.« Dopisnik Slovenskega naroda je bil prepričan, da konservativec Herman ne bo dobil dovolj glasov. »Pa zakaj je ljudstvo proti Hermanu? Ker čuti, da je Herman samo še klerikalec, slovenska narodnost pa mu je paganstvo. Ljudstvo sprevida, da le narodno-liberalna stranka pošteno misli za Slovence in vse narode, ker nema nikakih stanovskih teženj; njeno geslo je svoboda osebe, enakopravnost narodov, in napredek. Ako pa klerikalna stranka do oblasti pride, bode vse moči za svoje namene porabila, nad mestnim in kmetskim stanom vladala, šole po svoje uredila, ustavo, ako njej ne bode postrežljiva, odstranila, in era prve nesvobode bode napočila.«⁷⁶

Slovenski narod je tudi omenil, da naj bi Herman v agitaciji proti dr. Razlagu izrekel znamenito »kri-latico«: »Klerus und Landvolk müssen eine geschlossene Phalanx bilden gegen die weltliche Intelligenz, denn das Bürgerpack hat politisch abgedankt.«⁷⁷

Herman je na volitvah v ptujskem okraju jeseni 1873 dobil 282 od 354 glasov. Protikandidata nemški liberalec grof Wurmbbrand in mladoslovenski kandidat dr. Ploj pa samo 41 oziroma 11 glasov. Slovenski gospodar je zapisal: »To je silno veselo znamenje, da v vaseh teh okrajih nemškutarija in slovenski liberalizem med ljudstvom še nimata čvrstih korenin! To je veselo znamenje, da ima ljudstvo

v teh okrajih še vedro glavo in zdravo srce, da se ga nauk prejme, ter pozna sovražnike, od katerih mu največje nevarnosti preté, ter se jih krepko brani.«⁷⁸

Na Štajerskem sta bila poleg Hermana izvoljena tudi dr. Radoslav Razlag in dr. Josip Vošnjak, ki je tedaj o Hermanu zapisal, da Herman »vse hudo, kar je le na svetu, pripisuje napredku in svobodi«. »Mož si nazaj želi tiste čase, ko so graščinski oskrbniki smeli brez kazni odirati kmete, ko je zlasti naše slovenske kmete tlačila tlaka za posvetne in duhovne gospode in se je z ljudstvom ravnalo, kakor z žvino. Ako ima Herman take nazadnjaške muhe, nam malo mar, a obžalovali bi naš slovenski narod, ko bi kedaj se med nami uresničile načela, katera taki reakcionarji zagovarjajo.«⁷⁹

Adresna debata v državnem zboru 19. novembra 1873

Karl Hohenwart je v imenu Pravne stranke naznanil, da se ta ne bo udeležila adresne debate v državnem zboru 19. novembra 1873. Med 22 govorniki za in proti Herbstovi adresi na 5. seji državnega zbora so bili tudi poslanci Razlag, Vošnjak, grof Coronini in Herman. Herman, ki je bil od leta 1872 član Pravne stranke, naj bi se s tem celo pregrešil zoper strankarsko disciplino. »Le izvrstnost govora more tedaj zagovarjati parlamentarni prestopek zagovornika. /.../ To je možka beseda, jedrena in tehtna, da malo takih! Kakor pritlikovca proti velikanu bila sta proti Hermanovem govoru govora dr. Razlaga in dr. Vošnjaka« so menile Novice.⁸⁰ Hermanov govor so v slovenskem prevodu objavili slovenski listi Novice, Slovenec, Glas in Zgodnja Danica.

Herman je menil, da sta zakona, ki ju je cesar sankcioniral 2. aprila 1873 in sta uvajala direktne volitve v državni zbor ob ohranitvi sistema kurij, v marsičem krivična. Tako so direktnim državnoborskim volitvam poslancev, ki so bile prvič izpeljane oktobra 1873, nasprotovali nekateri deželni zbori. Samostojnost državnega zbora naj bi bila v škodo deželnim zborom, ki so izmed svojih članov volili poslance v državni zbor, kot je določala

⁷⁵ »Zmaga je naša!«, Slovenski narod, 1873, št. 240.

⁷⁶ »Iz ptujske okolice 2. oktobra«, Slovenski narod, 1873, št. 229.

⁷⁷ »Mihael Herman«, Slovenski narod, 1873, št. 241. – Slov: »Duhovščina in podeželje morata oblikovati enotno falango proti posvetni inteligenci, ker je srednji razred politično abdiciral.«

⁷⁸ »Po volitvah«, Slovenski gospodar, 1873, št. 43.

⁷⁹ Josip Vošnjak, Slovenci in državni zbor leta 1873 in 1874, Ljubljana 1874, str. 19–20.

⁸⁰ »Iz Dunaja«, Novice, 1873, št. 48.

oktobrska diploma, delno tudi februarski patent (ustava). Predsednik državnega zbora je Hermana opomnil, da so državne temeljne postavne pravne podlage državnega zbora, zato ne more dopustiti ugovarjanja njihovi veljavnosti.

Herman: »Mislim, da jaz, ud te zbornice, smem vir postav preiskovati in pretresovati – da, še več rečem, in tedaj v imenu svojih volilcev očitno ugovarjam tem postavam.

Po takem potu postave delati sicer marsikomu pristuje, pa svobodno in po ustavi to ni, in nobeden se ne sme pohujšati, ako se upiram zoper te postavne, in iz tega upiranja ne more zopet izhajati pravica, izmisliti nove sile, s katerimi bi se ta upor ustavil.

S to postavo je pa tudi oziroma volitvene pravice pravemu ohranilnemu ljudstvu v škodo in meščanstvu s premakljivo istino v prid nastopila enakopravnost, ki nas z veliko žalostjo napolnjuje gledé pravice, ljubezni in modrosti v državnem vladanju; in če še pomislimo, da je ravno tista vlada, ki je to postavo na dan spravila, tudi volitve izvršila, se, gospôda moja! lahko razumeva lice te zbornice, in se mora tudi milovati ljudstvo, ki je zopet volilo, dasiravno je vedelo, da bo večina v manjšini in da se bodo delale postavne in sklepi, ki njegovi lastniki ne bodo primerni.

Gospôda moja! postava 2. aprila 1873 in sostava te zbornice je zmaga in utrditev stanja in zmaga ene stranke, enega stanú, enega plemena (smeh), nemškega meščanstva. (Nemir.)«

Herman je menil, da drugi narodi in stranke v takih okoliščinah niso mogli razodeti svojih želja in uresničiti svojih pravic. S temi postavami je bil napovedan nov boj ljudstvom, deželam in kraljestvom v državi. »Moja gospôda! avstrijska ljudstva samovladarsko neomejeno vlado še prenašajo, ali stranke s samosilstvom ne morejo prenašati. Da pa vsi ne morejo pridobiti tukaj veljave svojim pravicam in željam, to priča ravno naša manjšina, in to pričajo tudi prazni sedeži.« Herman je pojasnil, zakaj na zasedanju ni bilo čeških poslancev. »Rekli so: Avstrija je pod varstvom stanovitne, blagovite, če tudi brez njih narejene ustave; njeno gospodarstvo ima po vradnem poročilu (smeh) neizrečen pospeh; mir, ki se ima utrditi, je že tudi res narejen (smeh),

in razkričano hujskanje zoper duhovne je že gotovo nehalo; očitna in zasebna pravost je izvrstna. Ker je vse tako dobro, jih tudi ni treba in zato ostanejo doma. (Dobro! Na desnici in smeh.)«

Po Hermanovem mnenju je bil za vedno večjo revščino, za stiske obrtniškega, meščanskega in kmečkega stanu, za pokvarjenost ljudi in porušeno složnost med cerkvijo in šolo kriv izključno liberalizem. Liberalna politika je rodila stanje, ki bi ga lahko imenovali zmešnjava in brezvladje v malem. Te Hermanove besede so naletele na glasne ugovore na levici. Herman je nadaljeval: »Narodi so konservativni, vlada in državni zbor pa sta liberalna in gornja zbornica še bolj liberalna memo spodnje in vlada je zdajci dospela do skrajne levice. (Velik smeh.) Vlada ni avstrijska, ona je vlada ene stranke, vse očitne zadeve, vmés celo pravstvo se od straničarskega stališa – (klici na levi: Oho! In velik nemir.)« Predsednik državnega zbora je pozval poslance, naj se vrnejo na svoje sedeže. Hermana je prosil, naj govori glasno kolikor more, ker ga drugače ne more razumeti.

Herman: »Narodi so v svoji večini verni in katoliški, cesar se imenuje apostoljsko veličanstvo in ima pregovor 'viribus unitis', vladni listi se pa pečajo s hujskanjem duhovstva in s preganjanjem katoličanov in z draženjem narodov in ostala časniška drhal zaznamujejo sléd, ktera pa tudi piše in počenja tako, da pri najbolj rudeči republiki se skor grje ne more. /.../

Moj sklep se glasi: Stan je tako, da duh domoljubje in samodinastičnega čutila zmiraj bolj v dim gre, in da se zaupa v Avstrijo bolj iznebitvajo. (Živo ugovarjanje na levici in v središču – klici: Oho!) In ravno vselej takrat se ga znebijo, kadar liberalno veličanstvo zopet na krmilu sedi, in da za Avstrijo ni otenja, dokler se vladstvo ne spremeni in se ne dá vlada v take roke, da se priporočuje bolj z državovodsko zmožnostjo, in z višim duhom, kakor pa z neko zamrzo zoper cerkev in druge narodovnosti. (Splošni smeh, dobro-klici na desnici.)«⁸¹

⁸¹ »Govor poslanca Hermana pri adresni debati v državnem zboru«, Novice, 1873, št. 49; »Hermanov govor«, Slovenec, 1873, št. 17; »Poslanec Herman o Cerkvi«, Zgodnja Danica, 1873, št. 48; »Hermanov govor«, Glas, 1873, št. 49.

Na karikaturi, ki je bila 29. novembra 1873 objavljena na naslovnici satiričnega lista *Der Floh*, sta poleg Hermana upodobljena Karl Hohenwart (1824–1899) (desno) in najbrž državnozborski poslanec, opat Othmar Helferstorfer (1810–1880) (levo), ki poskušata brzdati Hermanovo jezo. *Der Floh* je objavil krajši satirični komentar karikature, v katerem je poslanca Hermana primerjal z germanskim bojevnikom Hermanom, ki se je po bitki v Tevto-burškem gozdu leta 9 n. št. vrnil k svoji soprogi Thusneldi. Herman in Thusnelda sta bila junaka pesmi Friedricha Gottlieba Klopstocka iz leta 1752, ki opisuje zmago združenih germanskim plemen pod vodstvom Heruska Arminija. Rimljani so v bitki pri Tevto-burškem gozdu izgubili tri legije. »Oba Hermann ne smemo zamenjevati, ker je prvi uničil rimske legije slovenskega vojskovodje Barusnigga, naš Hermann pa se kot slovenski legionar vedno vda Rimljanom.

Grof Hohenwart, drugi Rimljan, noče poslancu Hermanu dovoliti, da bi govoril o liberalizmu do smrti, saj ima trmast namen, da bi ga zamolčal. Kot prikazuje naša slika, je Hohenwart v procesu brzdanja jeze svojega tovariša, pri čemer mu pomaga božji bojni konj.« (»Der Abgeordnete Herman«, *Der Floh*, 1873, št. 66)

Herman je konec leta 1875 vložil tožbo zoper satirični list *Floh*, ki ga je »zasmehovalno narisal«. ⁸² *Floh* je namreč objavil karikaturu Hermana med njegovim nastopom v državnem zboru. Urednik satiričnega lista *Floh* se je pritožil, vendar je dunajsko sodišče zavrglo njegovo pritožbo, tako da je najbrž prišlo do tiskovne pravde pred dunajskim porotnim sodiščem. ⁸³

Herman se je na svoje »strastne in na moč pretirane govore«, ⁸⁴ v katerih je kritiziral vladni sistem, liberalizem in nemško hegemonijo, skrbno pripravljaj. »In še le, kadar je Herman imel izdelovati kako interpelacijo ali kak predlog, pretehtal je desetkrat vsako besedo, vsak odstavek, da ne pové preveč, pa tudi ne premalo,« je zapisal Josip Vošnjak. »Vsled

tega intenzivnega premišljevanja so se mu nekatere fraze tako globoko v spomin vtisnile, da jih je po večkrat v poznejših govorih ponavljal. Sarkastičen pa je znal biti, kakor malokateri govornik, tudi dovtipi so se mu včasih dobro posrečili. Ustavoverce, ki svojo ustavo vedno hvalili, primerjal je kokoši, ki se trudi s svojim kokodakanjem vsemu svetu naznaniti, da je jajce izvalila. In ko je grajal neprimerno volilno predpravo štajerskih mest, dejal je:

*Nun ja! Ist ein Städtchen noch so klein,
Ein Verfassungstreuer muss d'rin sein.*«⁸⁵

Slovenski narod je poudaril, da so Hermanove govore odlikovali duhovitost, rezki, deloma sarkastični izrazi, dovršenost vsebine in dikcije. Če ne bi bil njegov glas prešibek, bi ga lahko prištevali med najboljše govornike. ⁸⁶

Av gust Pirjevec našteva primere Hermanovega delovanja v državnem zboru. Nastopil je kot govornik v debati o rabi javnega kredita za ustanovitev posojilnic (1873), zagovarjal je Hohenwartov predlog, naj se kolektivna vloga čeških poslancev, s katero niso priznali direktnih volitev v državni zbor, izroči posebnemu odseku 15 članov v preučevanje. Češko abstinenčno politiko je ponovno zagovarjal leta 1876. Kompetencam državnega zbora je oporekal tudi glede postave o ribištvi ⁸⁷ in žandarmeriji. ⁸⁸ Januarja 1877 je interpeliral finančnega ministra zaradi uradnega jezika pri zemljemerskih operacijah v ljutomerskem cenilnem okraju (1873). ⁸⁹ Bil je član odseka za revizijo domovinskega zakona in odseka za varstvo zdravilnih vrelcev. Sodeloval je v proračunskih debatah (1874, 1875) ⁹⁰ in v debati

⁸⁵ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 527. – Slov. prevod: Naj bo mestece še tako majhno, kak ustavovernež je gotovo v njem.

⁸⁶ »+Mihael Herman«, *Slovenski narod*, 1883, št. 288.

⁸⁷ »Govor poslanca Hermana v seji Dunajskega državnega zbora 24. oktobra«, *Novice*, 1875, št. 44; »Državni zbor je 23. t. m.«, *Slovenski tednik*, 1875, št. 31; »Notranje dežele«, *Slovenski narod*, 1875, št. 244 in 247.

⁸⁸ »Iz Dunaja se nam piše 3. nov.«, *Slovenski tednik*, 1875, št. 32; »Iz Dunaja 3. nov.«, *Slovenski narod*, 1875, št. 253.

⁸⁹ »Interpelacija slovenskega poslanca Hermana in drugov do finančnega ministra glede uporabljenja nemškega jezika pri merjenji v cenilnem okraju Ljutomerskem«, *Slovenski narod*, 1877, št. 29.

⁹⁰ Hermanov govor 8. decembra 1875 v proračunski debati za leto 1876 je dalo posloveniti Mariborsko katoliško tiskovno društvo in ga objavilo kot prilo go prve številke Slovenskega

⁸² »Poslanec Herman«, *Slovenski narod*, 1875, št. 293.

⁸³ »Poslanec Herman«, *Slovenec*, 1876, št. 7; *Slovenski narod*, 1876, št. 10.

⁸⁴ Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*, Celje 2015, str. 194.

o reformi politične uprave (1876). Menil je, da sta centralizem in liberalizem kriva za obubožanje, demoralizacijo ljudstva in propadanje kmetijstva, obrtništva ter meščanstva.

Zagovarjal je prepričanje, naj imajo deželni zbori pravico neomejene zakonodaje v internih zadevah in izmed svojih članov naj volijo poslanca v državni zbor. Samostojna deželna vlada naj bo odgovorna deželnemu zboru, a neodvisna od ministrstva. Deželna vlada, ki naj ima sekcije za razne zadeve, naj bo eksekutiva deželnega zbora. Vsi predlogi o reformi uprave naj spadajo v kompetenco deželnih zborov, ki imajo pravico odločati o politični upravi, organizaciji uradov, verstvu, šolstvu in narodnostnih zadevah. Če na Dunaju ne bi zmogli takšnih reform, naj zahtevajo deželni zbori svoje stare deželne pravice. Herman je zagovarjal decentralizacijo in samoupravo (princip samouprave majhnih organizmov), ker je deželna samouprava cenejša in boljša kot državna uprava.⁹¹

V odmevnem govoru o državnem proračunu v državnem zboru na Dunaju 8. decembra 1875 je poudaril: »Kako se dežele politično oskrbujejo, – kako organizujejo svoje gosposke, plačujejo svoje uradnike, – kako skrbé za svoj notranji mir in svojo varnost, – kako uréjajo svoje pravništvo in sodništvo, – kako se branijo odrtnikov, – kako se ženijo in možé, – kaj mislijo Jezuiti, ali molijo, – ali so katoliške ali brezverske, konservativne ali liberalne, nemške ali slovanske, – kako in koga volijo, – kako izreajo svojo mladež, – kako skrbé za znanstva in umetelnost, – kako obdelujejo svoja polja in kako ribe lovijo ter preganjajo mrčes (veselost na desni), – kako napravljajo ceste, uravnavajo svoje reke, – kako oskrbujejo svoje domače potrebe, kako razdeljujejo svoje davke in jih iztirjavajo: vse to ne briga države, o tem se ne damo iz Dunaja komandirati; to so notranje, to so družinske zadeve dežel; to obravnavamo domá v

svojih deželnih zbora, kjer se z nasprotnikom, ker smo mu bliže, mnogo lažje sporazumevamo ...»⁹²

Herman se je intenzivno zanimal za gospodarska vprašanja. Časnik *Slovenec* je poudaril: »Vsa kemu pa, ki se peča z novinarstvom, je slavno ime Herman' znano ne le po njega požrtvovalnem delovanju za enakopravnost, marveč tudi po njega modrih nasvetih za samoupravo dežel, za olajšanje javnih bremen, za obveljavo konservativnih načel pri državni upravi in socijalnem življenji.»⁹³

V govoru v štajerskem deželnem zboru 20. aprila 1877 se je znova zavzel za deželno samoupravo: »Jaz pa mislim, da ima deželni zbor še kaj več storiti, da mora sploh skrbeti za blagostanje deželno, ki z omejenim ravnotežjem ni zmerom eno in isto, da mora čuvati in varovati koristi, veljavo in pravice deželne, da mora kontrolirati in zavračati tudi državo, dokler ona oskrbuje našo deželo, z eno besedo, da mora vse opravičene koristi deželne vzeti pod svoje varstvo in odvracati vse škoda. /.../

Prosimo vladarja, da naj naših deželnih zadev, kakor je prav in spodobno, ne odločujejo na Dunaji in po nekem tujem zboru, ampak v deželi po deželnem zboru, in da naj naše dežele ne oskrbujejo dunajski minister, da v deželnem zboru ne bomo imeli le zastopnika vladnega, ampak vlado samo, ki deželni zbor vodi, da dobimo modre postave in modro deželno oskrbovanje, vse drugo se bo dalo.»⁹⁴

Zavzel se je za pravice katoliške cerkve oziroma za ureditev odnosov med državo in cerkvijo. Ostro je napadal »farško gonjo« in dunajsko židovsko časnikaštvo.⁹⁵ Državi je odrekal pravico vmešavati se v cerkvene stvari. Avstrija ne sme biti nemška, niti slovanska, niti madžarska, temveč katoliška.⁹⁶

gospodarja za leto 1876. Objavila sta ga tudi Novice (1875, št. 51 in 52) in Slovenski narod (1875, št. 285). Govor je izšel tudi v samostojni brošuri (Govor poslanca Hermana v zbornici poslancev pri razpravi o državnem proračunu za leto 1876, Ljubljana 1875, 20 str., tisk: Blaznikovi dediči v Ljubljani).

⁹¹ Avgust Pirjevec, »Hermann, Mihael (1822–1883)«, Slovenski biografski leksikon: 2. zv. Erberg – Hinterlechner, Ljubljana 1926, str. 318.

⁹² »Govor poslanca Hermana v zbornici poslancev pri razpravi o državnem proračunu za leto 1876«, Novice, 1875, št. 52.

⁹³ »+Mihael Herman«, Slovenec, 1883, št. 214.

⁹⁴ »Iz deželnih zborov. Govor slov. poslanca Hermana v štajerskem zboru 20. aprila 1877«, Slovenec, 1877, št. 54 in 56.

⁹⁵ »Govor poslanca Hermana v zbornici poslancev pri razpravi o državnem proračunu za leto 1876«, Novice, 1875, št. 52.

⁹⁶ Avgust Pirjevec, »Hermann, Mihael (1822–1883)«, Slovenski biografski leksikon: 2. zv. Erberg – Hinterlechner, Ljubljana 1926, str. 318.

Herman je med adresno obravnavo na 5. seji državnega zbora novembra 1873 govoril tudi o verskih zadevah. »Gospoda moja! Verske in cerkvene koristi niso samo koristi cerkvene vlade, so pa veliko več koristi ljudstva v najvišjem pomenu, in ljudstvo se vere drži, ker se mora držati, ker zasledno čuti, da brez vere in brez nabožnosti vladalec in vladanci zabredejo v neréd in zmešnjavo, da gre vse brez glave in križem, in da nobena država in nobeno ljudstvo brez vere ne more obstati. Ako se pregrehe, hudodelstva in nepodložnost razpasejo, ako se zgubé vse čednosti ljubezni do bližnjega, pokorščine, varčnosti in pridnosti itd., ako se vse križem meša, kdo ima škodo? Nemara liberalna država? Ne, ampak ljudstvo: gospodje, poslušajte glas ljudstva; ako se po njem ravnate, obljubim, da bode naučni minister svoje osnove za nove cerkvene postave mogel v žepu obdržati.« Poudaril je, da cerkveno kraljestvo ni omejeno samo na Avstrijo in ima pravico, da si samo določa pravila in naredbe, s pomočjo katerih lahko doseže svoj plemeniti namen. Cerkev mora učiti vse narode, vzgajati mora človeški rod in predstavljati svetilnik, po katerem se morajo orientirati vladarji in vladani, da ne zaidejo. Država lahko samo z zunanjimi sredstvi prisili ljudi k pokorščini ali jih kaznuje za storjena dejanja. Edino cerkev zmore spodbuditi nramnost in zatirati hudobne nagibe. Država gospoduje na posvetnem področju, cerkev na nramnem področju. »Cerkev ni nad državo ne pod državo, ona je enakopravna z državo (ugovarjanje na levici). Le tam, kjer se cerkvena in svetna oblast med seboj spoštujeta in podpirata, je mir, sreča in blagoslov. Cerkev je še le državnonevarna postala, odkar so država liberalci, kateri v svojem materijalizmu vse nadzemeljsko tajé in v svoji gospodovalnosti in samopridnosti vsako nesvojo samostojnost odbijajo.«⁹⁷

Na omenjeni seji štajerskega deželne zbora 20. aprila 1877 je Herman poudaril, da mora deželi zbor v enaki meri kot za gospodarske skrbeti tudi za nramne in verske koristi ljudstva, država pa nima pravice napadati cerkve in posegati v njene pravice.

Medsebojno spoštovanje duhovne in posvetne oblasti lahko samo koristi deželi. »Brez vere so ljudje brez spoznanja najzadnjega vzroka in najvišjega cilja in konca, in bi bil naš narod le zaničevanja vredna druhal.«⁹⁸

Pravosodno ministrstvo je leta 1881 Hermanu dodelilo naziv c. k. svetnika deželnega sodišča.⁹⁹ Cesar ga je leta 1882 imenoval za c. kr. deželnega sodnijskega svetovalca.¹⁰⁰

Svetnik deželnega sodišča, državni in deželni poslanec, deželni odbornik, član stavbnega sveta v Gradcu, častni član mnogih občin je po mučni bolezni (srčna napaka) umrl v 62. letu starosti 15. decembra 1883 v bolnišnici v Gradcu. Pokopan je bil na pokopališču sv. Petra v Gradcu.

V oporoki je za glavnega dediča imenoval dolgoletnega prijatelja, c. kr. profesorja v Leobnu (Ljubnem) Žitka.¹⁰¹ Ker pa naj bi Herman nekemu konservativnemu aristokratu v Gradcu podpisal kot porok menico za več tisoč goldinarjev, se je moral ta znesek plačati iz zapuščine, tako da za glavnega dediča ni nič ostalo.¹⁰²

Odbor Slovenskega društva za Štajersko je na mesto Hermana za kandidata na volitvah v državni zbor v ptujskem volilnem okraju postavil župnika pri sv. Barbari (Cirkulane) v Halozah in jezikoslovca Božidarja Raiča (1827–1886). Raič, ki je bil Hermanov protikandidat na prvih volitvah leta 1861, je bil na nadomestnih volitvah 31. januarja 1884 izvoljen za poslanca.

Grazer Volksblatt je Hermanovo bolehanje in smrt povezal z njegovo »excentrično navezanostjo na vegetarijanstvo.«¹⁰³ Herman je namreč leta 1873 ali 1874 postal vegetarijanec. Grazer Volksblatt je zapisal: »Hermann je rad hodil po svojih poteh, v nekaterih stvareh je bil nepredvidljiv in marsičemu težko kos. Toda zasluga, ki mu je ni mogoče odrehati, je ta, da je v štajerskem deželnem zboru stal dolgo

⁹⁷ »Govor poslanca Hermana pri adresni debati v državnem zboru«, Novice, 1873, št. 49; »Hermanov govor«, Slovenec, 1873, št. 17; »Poslanec Herman o Cerkvi«, Zgodnja Danica, 1873, št. 48; »Hermanov govor«, Glas, 1873, št. 49. – Uredništvo časnika Slovenec je dalo natisniti 600 izvodov Hermanovega govora na 5. seji državnega zbora leta 1873 (Slovenec, 1873, št. 17).

⁹⁸ »Iz deželnih zborov. Govor slov. poslanca Hermana v štajerskem zboru 20. aprila 1877«, Slovenec, 1877, št. 54.

⁹⁹ »G. Mihael Herman«, Slovenski narod, 1881, št. 72.

¹⁰⁰ »+Mihael Herman«, Slovenski gospodar, 1883, št. 51.

¹⁰¹ »Pokojni M. Herman«, Slovenski narod, 1884, št. 11.

¹⁰² Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 142.

¹⁰³ »Todtfall«, Grazer Volksblatt, 18. 12. 1883.

časa skoraj sam na položaju, ki ga je končno zavzela nemška konservativna in nacionalna opozicija.«¹⁰⁴

Časnik *Slovenski narod* je ob Hermanovi smrti poudaril: »Hermanovo ime blestelo bode v zgodovini našega narodnega gibanja in velik del naših pridobitev in uspehov prejšnjih let zahvaliti se imamo njegovim naporom, njegovej jeklenej volji. Bil je blag značaj v besede najširšem pomenu in toliko pravnega čuta, da je, akoravno rodом Nemec, svoje življenje posvetil našemu narodu in postal njegov najbolj navdušeni zagovornik.«¹⁰⁵

Slovenski gospodar je Hermana označil za »starosto vsem slovenskim poslancem, dušo narodnemu gibanju na spodnjem Štajerskem«. Naštel je tudi društva in liste, pri katerih je Herman tvorno sodeloval: katoliško tiskovno društvo, *Slovenski gospodar*, *Slovenski narod*, Slovenska matica, Mohorjevo društvo, Slovensko društvo, Narodni dom na Ptuj, posojilnica v Ormožu idr. »Sploh pa, da se štajerski Slovenci čedalje krepkeje popenjamo in postopamo kot politična stranka, na katero imajo uže merodajni okrogi v deželi ozirati se, to je večjidel zasluga g. Hermanovega prizadevanja. G. Herman je bil oča in prvoboritelj ne samo narodne, ampak tudi konservativne, krščanske stranke na Štajerskem in vsej Avstriji. /.../

Blagi pokojnik ni imel ne žene, ne otrok. Za njim ni hčeri in sina pa vendar mu ostaja dovolj spomina. Postavil si ga je v srca hvaležnih Slovencev. Dokler bo teh kaj na sveti, dokler se bode njih spominjala zgodovina, omenjala bode tudi častno in hvaležno blagega, značajnega, duhovitega, požrtvovalnega slovenskega prvoboritelja g. Mihaela Hermana.«¹⁰⁶

Viri in literatura

Časopisni viri

Glas: 1872, letnik 1, št. 14; 1873, letnik 2, št. 49
Naprej: 1863, letnik 1, št. 24, 25, 48, 61
Novice: 1861, letnik 19, št. 11, 13, 16, 24; 1863, letnik 21, št. 8, 12, 15, 23, 24, 32, 35; 1864,

letnik 22, št. 10, 17, 18, 23, 25, 27, 37; 1873, letnik 31, št. 48, 49; 1875, letnik 33, št. 44
Slovenski gospodar: 1867, letnik 1, št. 6; 1868, letnik 2, št. 40; 1873, letnik 7, št. 13, 25, 27, 43; 1875, letnik 9, št. 51, 52; 1883, letnik 17, št. 51
Slovenski narod: 1868, letnik 1, št. 71, 72, 74, 80; 1869, letnik 2, št. 110, 119, 121, 122, 123; 1870, letnik 3, št. 69; 1873, letnik 6, št. 145, 229, 240, 241; 1875, letnik 8, št. 344, 247, 253, 285, 293; 1876, letnik 9, št. 10; 1877, letnik 10, št. 29; 1881, letnik 14, št. 72; 1883, letnik 16, št. 288; 1884, letnik 17, št. 11; 1893, letnik 26, št. 75
Slovenec: 1865, letnik 1, št. 94; 1866, letnik 2, št. 15, 22, 40, 103; 1867, letnik 3, št. 8; 1873, letnik 1, št. 17; 1876, letnik 4, št. 7; 1877, letnik 5, št. 54, 56; 1883, letnik 11, št. 214
Slovenski tednik: 1875, letnik 3, št. 31, 32
Zgodnja Danica: 1863, letnik 16, št. 24; 1873, letnik 26, št. 48

Literatura

Cvirn, Janez, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*, Celje: Zgodovinsko društvo Celje in Znanstvena založba Filozofske fakultete Ljubljana 2015.
Cvirn, Janez, »Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem«, *Zgodovinski časopis*, 1994, št. 3, str. 329–333.
Govor poslanca g. Hermana v štajerskem deželnem zboru 16. dan marca 1863. Maribor: Matija Prelog, 1863.
Govor poslanca Hermana v zbornici poslancev pri razpravi o državnem proračunu za leto 1876, Ljubljana: Blaznikovi dediči 1875.
Lončar, Dragotin, »Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa«. *Naši zapiski*, 1910, št. 3, str. 75–83.
Pirjevec, Avgust, »Hermann, Mihael (1822–1883)«, *Slovenski biografski leksikon*: 2. zv. Erberg – Hinterlechner. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1926, str. 317–318.
Prijatelj, Ivan, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, Tretja knjiga. Ljubljana: DZS 1958.
Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Landtages im Herzogthume Steiermark der am 6. April 1861 eröffneten Session, Gradec: Steiermärkische Landesdruckerei 1861.

¹⁰⁴ »Todtfall«, *Grazer Volksblatt*, 18. 12. 1883.

¹⁰⁵ »+Mihael Herman«, *Slovenski narod*, 1883, št. 288.

¹⁰⁶ »+Mihael Herman«, *Slovenski gospodar*, 1883, št. 51.

Stimmen aus Innerösterreich / Beiträge zur Durchführung der nationalen, religiösen und politischen Gleichberechtigung, Celovec: Andrej Einspieler 1861.

Strelec, Ivan, *Zgodovinske črtice o »Narodni čitalnici v Ptuji«*. Ptuj: Narodna čitalnica 1889.

Vošnjak, Josip, *Slovinci in državni zbor leta 1873 in 1874*. Ljubljana: samozaložba 1874.

Vošnjak, Josip, *Spomini II*. Ljubljana: Slovenska matica 1906.

Vošnjak, Josip, *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica 1982.

Zusammenfassung

MIHAEL HERMAN, EIN VORKÄMPFER FÜR DAS SLOWENENTUM

Der Jurist und Politiker Mihael Herman (Michael Hermann) wurde am 24. September 1822 in Haritz in der österreichischen Steiermark geboren. Das Studium der Rechtswissenschaften schloss er an der Universität Graz ab. In den Jahren 1848–1849 amtierte er als Orts- und Kriminalrichter der patrimonialen Gutsherrschaft Thanhausen, nach dem Jahr 1850 wirkte er als Richter, Gerichtsadjukt bzw. Gerichtsrat in Ptuj (seit 1854), Weiz und Hartberg (seit 1868). 1869 wurde er Bezirksrichter in Vorau. Während seiner Tätigkeit in Ptuj kam er in engeren Kontakt mit den Slowenen. Er lernte Slowenisch und verkehrte mit der dortigen slowenischen Intelligenz.

Bei den ersten Wahlen in den steiermärkischen Landtag im März 1861 – damals war er Gerichtsadjunkt am Bezirksgericht in Ptuj – wurde er zum Abgeordneten gewählt. Er errang die Mehrheit der Stimmen (96 von 119). Im steiermärkischen Landtag begann er sich für die Rechte des slowenischen Teils der Bevölkerung einzusetzen. Bereits im Jahr 1861 war er der einzige Abgeordnete, der verlangte, dass die kaiserliche Urkunde (das Oktoberdiplom) im Landesarchiv auch in der zweiten Landessprache Slowenisch aufbewahrt wird. In der *Grazer Tagespost* (1861, Nr. 113) veröffentlichte er den Artikel »Gleiche Lasten, gleiche Rechte«. Er stellte einen Antrag zu Einführung des Slowenischen in Ämtern und Schulen, der vom Landesausschuss erst im Jahr 1863 behandelt wurde. In der Sitzung

des steiermärkischen Landtags am 16. März 1863 stellte sich Herman entschlossen gegen den Bericht des Landesausschusses in einer fast zwei Stunden dauernden Rede, in der er die Rechtlosigkeit der Slowenen zu beweisen suchte. Er schlug einen Beschluss des Landtages vor, wonach die Regierung dem Landtag einen Gesetzesentwurf vorlegen sollte, der die Verwendung des Slowenischen in Ämtern und Schulen in der Steiermark regelt. Nach Hermans Vorschlag sollten die Volksschulen zur Gänze slowenisch sein, die mittleren und höheren Schulen hingegen nach dem Prinzip einer Parität von Slowenisch und Deutsch reorganisiert werden. Von den 63 Abgeordneten stimmte nur Herman für diesen Vorschlag. Hermans Rede fand unter den Slowenen starken Widerhall. Fran Levstik übersetzte sie aus dem Deutschen und veröffentlichte sie im Blatt *Naprej* (1863, Nr. 25–28) sowie in zwei eigenen Broschüren (eine nur in slowenischer Sprache – verlegt von Dr. Matija Prelog in Maribor – sowie eine in deutscher Sprache mit slowenischer Übersetzung). Steirische Slowenen aus vielen Orten sandten Herman Vertrauensadressen und bestellten 1864 beim Wiener Künstler Josef Kriehuber Hermans Porträt (eine Lithografie). Die Deutschen feindeten Herman als nationalen Abtrünnigen an.

Herman war im Jahr 1863 einer der Mitbegründer des Lesevereins in Ptuj, der seine ersten provisorischen Räumlichkeiten in Hermans Haus hatte. Offiziell öffnete der Leseverein erst im September 1864 seine Pforten. Herman war eine Zeitlang auch dessen stellvertretender Vorsitzender (1867/1868) und Vorsitzender (1868/1869). Er war unter den Mitbegründern der Zeitungen *Slovenski narod* und *Slovenski gospodar* sowie des katholischen Pressevereines. Im Jahr 1871 wurde er zum Vorsitzenden des Grazer Studentenkomitees gewählt. 1872 wurde er Ausschussmitglied des Kulturvereins Slovenska matica.

Erneut in den Landtag gewählt wurde er in Ptuj in der Kurie der Landgemeinden bei den Wahlen im Januar 1867 sowie in den Jahren 1870, 1871 und 1878, in den Reichsrat wurde er in den Jahren 1873 und 1879 gewählt. Im Jahr 1870 übersiedelte er von Ptuj nach Graz und wurde als Kandidat der Slowenen und der deutschen Konservativen Mitglied des steierischen Landesausschusses.

Herman setzte sich im steiermärkischen Landtag mehrmals für die Gleichberechtigung der slowenischen Sprache mit der deutschen ein und machte auf die Forderungen nach einem Vereinten Slowenien (Zedinjena Slovenija) aufmerksam. Slowenische Standpunkte vertrat er in den Adressdebatten in den Jahren 1866, 1867, 1868 und 1870.

Die slowenischen Abgeordneten Herman, Vošnjak, Dr. Matija Prelog, Alojzij Lenček und Janez Lipold reichten im September 1868 eine Interpellation ein, in der sie verlangten, dass die Regierung die slowenische Forderung nach Gleichberechtigung in Schule und Amt verwirklicht und den Beamten befiehlt, in slowenischer Sprache zu amtieren. Die Interpellation wurde von mehr als hundert Gesuchen von Gemeindevertretungen unterstützt, die vom steiermärkischen Landtag im Oktober 1868 behandelt wurden. Herman verteidigte in dieser Sitzung entschlossen die Interpellation.

Er verlangte die Gründung bzw. den Ausbau des Realgymnasiums in Ptuj (1863, 1866, 1869, 1878), die Gründung einer Landwirtschafts- und Weinbauschule in der Südsteiermark (1865, 1866, 1868) und die Einführung slowenischen Unterrichts an der Weinbauschule in Maribor (1878). Er nahm an Debatten über Verwaltungs- und Wirtschaftsangelegenheiten einzelner Gemeinden teil.

Herman und Dr. Josip Vošnjak setzten im Jahr 1870 eine besondere Denkschrift auf, die die Einführung des Slowenischen als Amtssprache in allen Gerichten und politischen Ämtern in der slowenischen Steiermark verlangte, weiters die Gründung eines Unterstufengymnasiums mit slowenischer Unterrichtssprache in Maribor, die Slowenisierung der Gymnasien in Celje und Ptuj sowie der Lehrerbildungsanstalt in Maribor und die Gründung einer slowenischen Rechtsakademie in Ljubljana.

Die slowenischen Abgeordneten im steiermärkischen Landtag reichten im Oktober 1869 eine ausführlich begründete Interpellation ein, die Herman zusammengestellt hatte. Die Petition verlangte auf Grundlage des Naturrechtes und des Oktoberdiploms die Gleichberechtigung der Slowenen, ihre Vereinigung, eine gemeinsame Landesregierung, die einem gemeinsamen Landtag verantwortlich ist, ein Höchstgericht sowie eine Universität. Auf die

Vorwürfe der deutschen Abgeordneten antworteten Herman und Vošnjak.

Herman, der die föderalistische Ordnung Österreich und den katholischen Konservatismus befürwortete, war unter den ersten, die im Jahr 1872 der Rechtspartei beitraten. Im Jahr 1873 schloss er sich im Reichsrat dem von Graf Karl Hohenwart 1872 gegründeten Klub der Rechtspartei an. Am 22. Juni 1873 führte Herman den Vorsitz einer Versammlung in Celje, bei der eine Resolution verabschiedet wurde, die die Slowenen zum Beitritt zur Rechtspartei einlud.

Bei den ersten direkten Reichsratswahlen im Jahr 1873 opponierten die slowenischen Liberalen (die Jungslowenen) gegen Hermans Kandidatur zum Reichsrat. Herman errang bei den Wahlen im Bezirk Ptuj 282 von 354 Stimmen.

Im Reichsrat stach seine Rede während der Adressdebatte im November 1873 hervor, mit der er vermeintlich sogar gegen die Parteidisziplin verstieß. Karl Hohenwart hatte nämlich im Namen der Rechtspartei erklärt, dass man sich nicht an der Adressdebatte beteiligen wird. Herman war der Ansicht, dass die zwei Gesetze, die vom Kaiser am 2. April 1873 sanktioniert wurden und die unter Beibehaltung des Kuriensystems direkte Wahlen in den Reichsrat einführten, in mancherlei Hinsicht ungerecht waren. Die Selbständigkeit des Reichsrats ginge auf Kosten der Landtage, die unter ihren Mitgliedern Abgeordnete in den Reichsrat wählten, wie es das Oktoberdiplom und teilweise auch das Februarpatent (die Verfassung) bestimmten.

Herman setzte sich für die Rechte der katholischen Kirche bzw. die Regelung der Beziehungen zwischen Staat und Kirche ein. Er sprach dem Staat das Recht ab, sich in Kirchenangelegenheiten einzumischen.

Herman bereitete sich auf seine »leidenschaftlichen und stark übertriebenen Reden«, in denen er das Regierungssystem, den Liberalismus, Dualismus und Zentralismus sowie die deutsche Hegemonie kritisierte, sorgfältig vor. Die Zeitung *Slovenski narod* betonte, dass Herman zu den besten Rednern zählen würde, wenn nur seine Stimme nicht so schwach gewesen wäre.

Das Justizministerium verlieh Herman im Jahr den Titel eines k. k. Landesgerichtsrates. In seinem 62. Lebensjahr verstarb Herman am 15. Dezember 1883 im Krankenhaus in Graz nach schwerer Krankheit (einem Herzfehler).

Schlagwörter: Mihael Herman, steiermärkischer Landtag, Vereintes Slowenien (Zedinjena Slovenija), Leseverein in Ptuj

Alexander Maxwell

Narod kot »gentlemanski dogovor«

*Moškost in nacionalnost na Ogrskem v devetnajstem stoletju**

MAXWELL Alexander, dr., izredni profesor,
Univerza Victoria, PO Box 600, Wellington, 6140,
Nova Zelandija, e-pošta: alexander.maxwell@vuw.
ac.nz

305-055.1:323.1(439)"18"

NAROD KOT »GENTLEMANSKI DOGOVOR«

*Moškost in nacionalnost na Ogrskem v devetnajstem
stoletju*

Koncept »spolne pogodbe« Carole Pateman lahko v prilagojeni obliki uporabimo tudi pri proučevanju nacionalizma. Če družbo, kot jo določa spolna pogodba, izenačimo z »državljskim narodom«, lahko seksualno podstat »etničnega naroda« imenujemo »gentlemanski dogovor«. Določila gentlemanskega dogovora, čeprav nikoli tako jasno opredeljena kot je spolna pogodba, se vseeno razkrivajo skozi kulturne prakse. Madžari so si narod predstavljali kot skupnost moških, povzdignjenih v višji stan, ki so sposobni zapeljati ženske za »narodno bratstvo.« Madžarske predstave o narodu so se skozi devetnajsto stoletje spreminjale, prav tako tudi madžarski ideali moškosti: moškost moči se je vse bolj umikala moškosti izobraženosti ali prefinjenosti. Čeprav so različne vrste moškosti predpostavljale različne vrste odnosa do žensk, so temeljile na podobnih kulturnih predpostavkah. Prispevek kulturno zgodovino madžarske nacionalne moškosti poveže z vsakdanjim praksami, zlasti z brki, cigarami in spolnostjo.

Ključne besede: nacionalizem, spolne študije, Ogrska, 19. stoletje

* Članek je nekoliko predelana verzija prispevka, ki je izšel kot: Alexander Maxwell, "The Nation as a 'Gentleman's Agreement': Masculinity and Nationality in Nineteenth-Century Hungary," *Men and Masculinities* 18, št. 5 (2015): 536–58. Carol Harrington in anonimnim recenzentom originalne objave se iskreno zahvaljujem za komentarje, zaradi katerih je prispevek precej boljši.

MAXWELL Alexander, PhD, Associate Professor,
Victoria University, History, PO Box 600,
Wellington, 6140, New Zealand, email: alexander.
maxwell@vuw.ac.nz

305-055.1:323.1(439)"18"

THE NATION AS A "GENTLEMAN'S
AGREEMENT"

*Masculinity and Nationality in Nineteenth-Century
Hungary*

Carole Pateman's idea of the "sexual contract" can be adapted to study the nationalist imagination. If a society defined through a sexual contract is equated to the "civic nation," then the sexual basis of an "ethnic nation" might be called the "gentleman's agreement." The terms of the gentleman's agreement, while never articulated as clearly as the sexual contract, nevertheless reveal themselves in cultural practices. Hungarians presupposed a nation consisting of ennobled men capable of seducing women to the "national brotherhood." Hungarian ideas about the nation evolved during the nineteenth century, and Hungarian ideals of masculinity also changed: a manliness of strength increasingly gave way to a masculinity of education or refinement. While the different types of masculinity implied different attitudes toward women, they both rested on similar cultural assumptions. This article links the cultural history of Hungarian national masculinity to everyday practices, notably moustaches, cigars, and sexuality.

Keywords: nationalism, gender studies, Hungary, 19th century

Po francoski revoluciji se je politično življenje vse bolj razvijalo po nacionalnem ključu. Če je prostor zasebnega politično vprašanje, je zasebno, vključno z moškostjo in spolnostjo, v 19. stoletju postalo nacionalno. Pričujoča študija primera madžarskega nacionalizma v 19. stoletju kaže, da je narod med drugim tudi spolna skupnost. Raziskovanje madžarske nacionalne moškosti razkrije manj raziskane teme v zgodovini srednjeevropske zgodovine spolov, zlasti pa nejasna pravila, ki urejajo nacionalno seksualno skupnost, ki bi jo lahko poimenovali kot neizrečen »gentlemanski dogovor«.

O moškosti in nacionalizmu je bilo napisanega že veliko, vendar je nabor obravnavanih tem omejen. Številne raziskave kritično obravnavajo moški šovinizem v tem ali onem nacionalnem gibanju, zato je več feminističnih raziskovalk poiskalo in našlo dokaze, da so v nacionalnih gibanjih sodelovale tudi ženske. Raziskave nacionalne moškosti se praviloma osredotočajo na nasilno vojaško moškost. Vendar pa je nacionalno mišljenje prežeto z moškostjo tudi v obdobju miru, njegovo preučevanje pa poleg posilstev in nacionalističnega nasilja razkrije še kaj.

Delo Carole Pateman o teoriji družbene pogodbe je najboljšo izhodišče za preučevanje nenasilne nacionalizirane moškosti. Pateman pokaže, da vodilni teoretiki žensk niso obravnavali kot podpisnic družbene pogodbe in da zagovorniki teorije pogodbe spolnost vidijo skoraj izključno kot nekaj, kar »zagotavlja red in dostop vsakega moškega do ženske«.¹ Pateman spolne vidike pogodbene teorije imenuje »spolna pogodba«. Čeprav v družbi, urejeni v skladu s spolno pogodbo, prevladujejo moški, v njenem središču zelo očitno manjka simbolna očetovska figura. Juliet MacCannel zato namesto tega govori o »bratovskem režimu«.²

Pri uporabi pojma »spolna pogodba« na primeru habsburške Ogrske ali kulturnega nacionalizma nasploh je treba ugotovitve Carole Pateman prilagoditi novemu geografskemu, političnemu in retoričnemu kontekstu. Med najzahtevnejšimi so verjetno retorična vprašanja: Madžarski domoljubi

so redko govorili o teoriji družbene pogodbe, temveč o »narodu«, o katerem Pateman ni razpravljala. Vseeno pa se mi zdi, da nam ustrezno prilagojena in razširjena analiza Carole Pateman pomaga razumeti kulturni nacionalizem.

Pojma »narod« in »nacionalizem« sta tako spolzka in kontroverzna, da je pomemben del znanstvene literature namenjen samo predstavitvi različnih pristopov.³ Kljub temu družbena pogodba, kot sta si jo predstavljala Locke in Rousseau, v grobem ustreza temu, čemur nekateri proučevalci nacionalizma pravijo »državljski nacionalizem«. Državljski nacionalizem, ki ni toliko zgodovinski pojav kot prototip, domnevno opredeljuje »narod« v smislu države in njenih zakonov; z drugimi besedami, v smislu stvari, ki naj bi izhajale iz družbene pogodbe. Če družbene pogodbenike okvirno pojmuje kot člane »naroda«, potem nacionalizem podrejenim moškim ponuja svobodo (*liberté*), saj fevdalno hierarhijo nadomesti z družbeno enakostjo (*égalité*); četudi, kot trdi Pateman, spolno zaznamovana družbena solidarnost bratstva (*fraternité*) ne vključuje žensk. Zaradi navedenega menim, da teorijo družbene pogodbe lahko razumemo kot utelešenje nacionalizma.

Presenetljiv komentar Ede Károlyja, objavljen v prilogi časnika *Divatcsarnok*, kaže, da so madžarski domoljubi nacionalizem povezovali z nacionalno moškostjo. Leta 1860, v obdobju navdušenega eksperimentiranja z ustavo v habsburški monarhiji, se je Ede Károlyi, ki je pisal za žensko bralstvo madžarske modne revije, skliceval na ogrsko ustavo, da bi pojasnil viteštvo, ki so ga madžarski moški domnevno izkazovali do madžarskih žensk:

»Nikjer v Evropi ne srečamo naroda s tako iskrenim in viteškim [lovagias] odnosom do žensk, kot je madžarski, kar pa ni posledica posnemanja širšega sveta, temveč na predstavnosti temelječe ustave, na katero smo se navadili skozi stoletja.«⁴

¹ Pateman, *Disorder of Women*, 109; glej tudi Phillips, *Engendering Democracy*, 31-38

² MacCannel, *The Regime of the Brother*, 23.

³ Smith, *Theories of Nationalism*; Özkırımlı, *Theories of Nationalism*; Ichijo in Uzelac, *When is the Nation? Towards an Understanding of Theories of Nationalism*; Lawrence, *Nationalism: History and Theory*.

⁴ Za pomoč pri razumevanju madžarskih izrazov v prispevku se zahvaljujem Júlii Bálint Čeh. Op. prev. Károlyi, "A nemzeti divat érkében."

Leta 1860 je cesarska vlada predlagala reforme, ki bi odpravile ogrsko fevdalno ustavo in ogrozile interese ogrskih plemiških elit. Károlyi je svoje domoljubje izkazal tako, da je ogrsko pravo in s tem svoj plemeniti privilegij povezal z obliko moškosti, ki je bila zaželena in privlačna za ženske. Če ugotovitve Pateman držijo, očitno veljajo za »državljan-ske« elemente Károlyijevega nacionalnega koncepta.

Ugotovitve Pateman pa osvetljujejo tudi kulturne razsežnosti nacionalistične domišljije. Oglejmo si še drugačen pogled na madžarsko moškost. Britanec Arthur Patterson je ob obisku leta 1867 v različnih pogovorih z madžarskimi domoljubi izvedel, da Madžari praviloma niso viteški: »Madžar je pogumen [vitéz], a ne viteški [lovagias]« (v oklepaju so madžarske besede iz angleškega izvirnika). Pattersonovi informatorji, ki so ločili med etničnimi Madžari ter srbsko in nemško manjšino na Ogrskem, so trdili, da pravi Madžari *niso tako podrejeni ženskam kot v zahodnoevropskih narodih ali pri švabskih [nemških] kolonistih na Ogrskem. Madžaru v njegovem odnosu do šibkejšega spola pripisujejo nek orientalizem, ki si ga deli s Srbi. V Banatu so mi povedali, da švabske ženske pretepajo svoje može, »cesar,« je dejal moj informator, »madžarska žena ne počne nikoli, srbska pa niti v sanjah ne».*⁵

Károlyijevi in Pattersonovi informatorji so imeli povsem drugačno mnenje o madžarskem viteštvu, vendar so oboji povezovali spolno moškost z domnevnim madžarskim nacionalnim značajem. Poleg tega so oboji povelicevali svojo izjemnost: ne glede na to, ali so bili madžarski moški izjemno viteški ali neviteški, je njihov odnos do »njihovih« žensk določal njihov nacionalni značaj. Károlyijevo sklicevanje na ogrsko ustavo je neposredno kazalo na »spolno pogodbo«, kot jo je opisala Pateman. Pattersonovi informatorji, ki so etnične Madžare primerjali z dvema ogrskima jezikovnima manjšinama, pa ne. Kljub tem razlikam stojim na stališču, da je mogoče oba odlomka analizirati na podoben način: oba osvetljujejo spolni temelj moške nacionalne skupnosti.

Dokazovanje spolne narave nacionalnih skupnosti je metodološko zahtevno. Teoretiki druž-

bene pogodbe, ki jih je analizirala Pateman, so se izražali jasneje kot madžarski domoljubi: pogodbeni teorija je navdihovala mislece, da so svoje ideje oblikovali sistematično; nasprotno nacionalistične fantazije pogosto niso dosledne in dovolj poglobljene. Če se »spolna pogodba« Carole Pateman nanaša le na jasno izražene ideje zagovornikov pogodbene teorije, pa je morda mogoče amorfnе nacionalne predstave analizirati kot »gentlemanski sporazum,« kot niz neizrečenih in implicitnih predpostavk o tem, kako ustrezni odnosi med moškimi in ženskami tvorijo narod.

»Gentlemanski sporazum,« podobno kot koncept spolne pogodbe pri Pateman, predpostavlja moško družbo, ki jo še vedno lahko imenujemo »narodno bratstvo«. Moške domoljube povezujeta prijateljstvo in tovarištvo: narodno bratstvo ostaja »bratsko« tako po svoji solidarnosti kot po svoji moškosti. Gentlemanski sporazum izključuje tudi nečlane, saj so tujci, rasno »drugi«, in različni drugi podrejeni prikrajšani za njegove privilegije. Na splošno so tudi ženske izključene, vendar pa ženske, ki so v telesnem razmerju z »nacionalnim« moškim, pogosto sodelujejo pri dodatnih nacionalnih opravilih, običajno, čeprav ne izključno, v pomoč in podporo moškim domoljubom.

Na začetku 19. stoletja so ženske v madžarskem javnem življenju sodelovale predvsem kot soproge, šele nato pa kot matere ali hčere. Oglejmo si, na primer, kako je József Gvadány v svoji odi iz osemnajstega stoletja o slavni madžarski zgodovini opeval madžarske ženske:

*»V davnih časih, ko zvestoba je do groba obljubila, je živela dama, s svojo boljšo polovico zadovoljna. [...] Na glavi vselej pokrivalo, ko se je odpravila od hiše, naj bo v cerkev ali po opravkih, to njeno je bilo pravilo, naj vsakdo ve, da čas poročnih zaobljub ne izbriše.«*⁶

Gvadány je v svoji pesmi madžarske moške opisoval kot vojvode, grofe, kapitane in plemenite gospode, njegove idealizirane madžarske ženske pa so se morale zadovoljiti z nazivom »soproga«.

⁵ Patterson, *The Magyars: Their Country and Institutions*, 1:164.

⁶ Gvadány, »Egy Falusi nótárius budai utazása«, citirano v angleškem prevodu po Ives, *Enlightenment and National Revival*, 171

Politika se je zgledovala po literaturi. Leta 1790 je skupina žensk ogrskem parlamentu predložila peticijo, s katero so zase zahtevale zakonske pravice. V peticiji *A Magyar anyáknak az ország-gyűlésére egybe-gyűlt országnagyai, s Magyar atyák eléjébe terjesztett alázatos keressek* (Ponižna prošnja madžarskih mater, predložena ogrskim poslancem in izvoljencem naroda, zbranim v deželnem zboru) je bilo navedeno, da bi morale imeti ženske kot take pravico do narodnosti: »Dragi možje, naši plemiški nazivi so enaki vašim in tudi me si delimo skrb za svojo državo«. Vendar so se ob tem avtorice peticije uvodoma sklicevale na svoj osebni odnos z madžarskimi moškimi: »Našim preljubim! Možje! Očetje!«⁷

Tudi ko se je zaradi njihove dobrodelnosti dvignil družbeni ugled domoljubnih plemkinj, so madžarski domoljubi na ženske še naprej gledali predvsem kot na soproge ali hčere. V 40. letih 19. stoletja je domoljubni bojkot izdelkov iz tujine, namenjen promociji domačega tekstila, spodbudil grofico Karolino Károly, rojeno Zichy, da je nosila madžarske čipke. Sedmega januarja 1843 ji je priljubljena revija *Honderű* polaskala ne kot posameznici ali grofici, temveč preprosto kot »soprogi Györgyja Károlyja«. ⁸ Kljub temu si najuglednejše madžarske ženske, ki so se ukvarjale z dobrodelnostjo, niso drznile preveč izpostaviti v javnem prostoru. Statut pomembnega ženskega dobrodelnega društva iz leta 1817 je v prvem členu določal, da morajo ženske plačevati članarino, v drugem pa, da morajo »nagovarjati svoje moške znanke [*männlichen Bekannten*] k podobnim prispevkom«. Dobrodelnim damam so svetovali, naj pri iskanju donacij ne bodo »nadležno vsiljive« in naj nagovarjajo le »moža, starše, sorojence, sorodnike ali svoje najbližje«. ⁹ Skratka, ženske so lahko sodelovale v javnem življenju le, če so si ta privilegij pridobile s poroko z moškim utelešenjem nacionalnega ideala ali pa so bile hčere takega moškega. Moški so lahko postali del nacionalne skupnosti sami po sebi.

Gentlemanski dogovor in posledična nacionalizacija spolnosti sta moško spolnost urejala drugače od ženske. Ne preseneča, da so ženske morale biti nacionalno endogamne in monogamne. Čeprav

moškim ni bilo prepovedano skakati čez plot, je bilo zapeljevanje njihova dolžnost: ženske so morale spolno privlačiti, da bi jih pridobili za nacionalno stvar. Gentlemanski dogovor je torej od moških implicitno zahteval, da so heteroseksualni in uspešni pri ženskah.

Ugotavljanje podrobnosti gentlemanskega dogovora v določenem času in prostoru terja kulturnološko analizo in veliko časa. Na Ogrskem je v devetnajstem stoletju na primer domoljubje začelo zaznamovati številne tipično moške aktivnosti, zlasti urejanje brčic in kajenje cigar. Ko so povsem običajna opravila, kot sta britje in kajenje, dobile nacionalni pomen, se je vsakdanje življenje spremenilo v niz priložnosti za izkazovanje domoljubja. Preučevanje vsakdanje nacionalne moškosti dokumentira »gentlemanski dogovor« in razkriva implicitno spolno vsebino madžarskega nacionalizma.

Za razumevanje vsakdanje nacionalne moškosti v ogrskem kontekstu je potreben kratek pregled madžarske nacionalne misli. V devetnajstem stoletju se je pojmovanje »madžarskega naroda« pomembno spremenilo; te spremembe se odražajo v različnih tipih moškosti. Pri tem je treba opozoriti, da v razpravi niso obravnavane manjšinske narodne skupnosti na Ogrskem temveč Madžari.

V dvajsetih letih 19. stoletja, na začetku tako imenovanega »obdobja reform« [*Reformkor*], se je aristokratska in latinsko govoreča *natio Hungarica*, ki jo je opredeljevala pripadnost plemstvu in je bila osrednji pojem ogrske politične misli 18. stoletja, začela umikati madžarsko govorečemu *madžarskemu narodu* [*Magyar nemzet*], ki je segal onkraj družbenega položaja in si je prizadeval uveljaviti jezikovno homogenost.¹⁰ Vendar ne smemo pretirati s težnjo po egalitarizmu, saj je *Magyar nemzet* ohranil aristokratski pridih še skozi celotno 19. stoletje. Vpliv plemstva se je ohranil kljub vse močnejšemu srednjemu razredu. Medtem ko je plemstvo začelo počasi prevzemati meščanske vrednote,¹¹ je William McCagg nasprotno mnenja, da je madžar-

⁷ Ives, *Enlightenment and National Revival*, 185.

⁸ »Divatcsőregetyű« *Honderű*, 38-40

⁹ *Wohlthätiger Frauen-Vereine in Ofen und Pesth*, 5.

¹⁰ Csaky, »'Hungarus' oder 'Magyar,' Zwei Varianten des ungarischen Nationalbewusstseins zu Beginn des 19. Jahrhunderts«; Varga, *A Hungarian Quo Vadis*.

¹¹ Lungerhausen, *Visual Culture, Modernity, and Nation Building*.

ska aristokracija »fevdalizirala« meščanstvo.¹² Po mnenju Georgea Baranyja, ki je ugotovil, da družbeni zametki madžarskega nacionalizma segajo od »aristokratskega do proletarskega«, so se ključne spremembe zgodile v dvajsetem stoletju.¹³ Ker je bil madžarski nacionalizem 19. stoletja tesno povezan s plemstvom, preučevanje madžarskih nacionalnih moškosti obenem pomeni tudi preučevanje aristokratskih moškosti.

Madžarsko nacionalno plemstvo se je zaradi gospodarskega in političnega napredka v devetnajstem stoletju kljub temu spremenilo. Številni madžarski liberalci so se zavedali potrebe po gospodarski modernizaciji. István Széchenyi, ki se ga rojaki spominjajo kot »največjega Madžara«, je vodil in simboliziral spremembe v obdobju reform.¹⁴ V knjigi *Hitel [Posojilo]*, objavljeni v madžarščini in nemščini,¹⁵ je Széchenyi razložil prednosti delniškega financiranja in svoje rojake spodbudil k sodelovanju v trgovini in industriji, dejavnostih, ki so se prej zdele nedostojne gentlemana.¹⁶ Széchenyjeva neutrudna prizadevanja za modernizacijo in reformo Ogrske so obrodila sadove v obliki železnic, parnikov na Donavi in znamenitega mostu, ki je povezal Budo s Pešto.¹⁷ Zlasti most se je globoko zasidral v madžarskem kolektivnem spominu; režiser Géza Bereményi je svojo dramatizacijo Széchenyjevega življenja iz leta 2002 poimenoval *Hídember [Graditelj mostov]*. V 40. letih 19. stoletja so madžarski plemiči organizirali bojkote tujih izdelkov v upanju, da bodo spodbudili lokalno industrijsko proizvodnjo (Pogány, 2006).¹⁸ Széchenyi seveda ni deloval sam: svojo vlogo so odigrali tudi drugi liberalni reformatorji. Seveda vsi madžarski plemiči niso bili naklonjeni reformistični agendi, reformam naklonjeni madžarski liberalci pa se pogosto niso strinjali drug z drugim. Kljub temu je liberalno

plemstvo odigralo osrednjo vlogo v madžarski zgodovini 19. stoletja, saj je bilo na čelu gospodarske in kulturne modernizacije države.

István Széchenyi, 1850 (litografija, Josef Kriehuber)

Madžarska misel devetnajstega stoletja je prežeta s težnjo po združevanju »nacionalnosti« in »plemstva«. Vendar so zgodovinarji več pozornosti posvečali družbenemu elitizmu madžarskega nacionalizma kot njegovi moški ekskluzivnosti. Etnograf László Kürti je uporabil nenavadno spolno nevtralen jezik, ko je ugotavljal, da »je vprašanje, kdo je pravi Oger ali Madžar, neločljivo povezano s statusom quo plemstva, njegovimi zgodovinskimi in zakonskimi pravicami ter njegovimi vrednotami in življenjskim slogom.«¹⁹ Po mojem mnenju so tako vrednote kot življenjski slogi spolno zaznamovani.

Madžarski ideal domoljubnega plemstva je bil izrazito moški. Leta 1856 je Sándor Mednyánszky, ki je objavljaj pod psevdonimom gospodična A. M.

¹² McCagg, "Hungary's 'Feudalized' Bourgeoisie."

¹³ Barany, Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 120.

¹⁴ Barany, Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, o njegovem vzdevku glej 372

¹⁵ Széchenyi, *Hitel*; Széchenyi, *Kreditwesen*.

¹⁶ Glej Dénes Liberty and the Search for Identity, 79, 173; Barany, Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 39-40, 212-213.

¹⁷ Zelovich, »István Széchenyi: The Greatest Consultant Engineer of Hungary«.

¹⁸ Pogány, »Wirtschaftsnationalismus in Ungarn im 19. und 20. Jahrhundert«.

¹⁹ Kürti, *The Remote Borderland*, 81.

Birkbeck, na primer zapisal, da Madžari izvirajo »iz naroda aristokratov. V resnici so lepo grajena rasa, visoke rasti in postavni, ... njihovi mogočni brki in dolgi črni lasje pa jih delajo hkrati bojevite in dostojanstvene«. Mednyánszkyjev Madžar je »rjavi sin stepe«, zato so »madžarsko nošo« sestavljala izključno moška oblačila, vključno s škornji in ostrogami.²⁰ Ženske se v Mednyánszkyjevem uvodu v madžarsko družbo pojavijo le dvakrat. Ker je »Madžar strasten ljubitelj glasbe in plesa«, morajo biti ženske njihove soplesalke: ko moški plešejo čardaš, je pisal Mednyánszky, »zadostuje že pogled, da se v njihovem objemu znajde najlepše deklet«. ²¹ Ženske so tudi predmet moškega rivalstva: Madžari se običajno prepirajo »zaradi pogrešane živine ali najlepšega dekleta«. ²² Konkreten primer takega spora predstavi v svojem glamuroznem opisu razbojnika Sándorja Rózse, ki je »pokončal svojega tekmeča« po neuspešnem dvorjenju. Vendar je bil Rózsa pozneje pomiloščen, saj je med madžarsko revolucijo novačil in vodil konjenico.²³

Nesporna moškost Mednyánszkyjevih Madžarov ponazarja prevladujočo nacionalno moškost. Če morajo imeti Madžari »mogočne brke«, kako naj bo ženska Madžarka? O pomembni vlogi brkov v madžarskih domoljubnih predstavah pričajo številni viri. V zbirki madžarskih pregovorov iz leta 1855 je zapisano, da je Madžar brez brkov nekaj tako ne navadnega kot vrtnica brez trnja.²⁴ Gluhi Madžari so pojem »madžarski« pokazali z dotikom zgornje ustnice.²⁵ Leta 1884 je slavni pisatelj Mor Jókai pohvalil »lepega, brkatega, bradatega Madžara«, ²⁶ madžarski romanopisec in pisatelj Gyula Krúdy pa je v eseju »Somosy, človek, ki je Budimpešti dal lekcijo o nočnem življenju« zapisal, da si je »vsak ugleden gospod moral pustiti brado, ki je odražala

njegov položaj in značaj». ²⁷ Moškim brez brade pa so se posmehovali z vzdevki, kot je »Vászon Pál«. ²⁸ Angleški pisatelj John Paget, čigar potopis v dveh zvezkih je pomemben vir za madžarsko socialno zgodovino 19. stoletja, je zapisal, da so lastniki zelo ponosni na dolžino svojih brkov; znano je, da so častniki huzarskega polka vojaku, ki je tozadevno močno izstopal, odobrili dodatek za nego brkov z voskom. V Evropi v nobeni držav brki niso bili deležnega takega spoštovanja kot na Ogrskem.²⁹

Po Pagetovih besedah so se brki razširili po vsej sekularni družbi:

»Gospodarji in služabniki, profesorji in študenti, od najvišjega mogotca do najnižjega kmeta – vsi navdušeno negujejo svoje ščetine nad zgornjo ustnico ... povezava med moškostjo in brki je postala tako močna, da se iz otroštva spominjam vzklika deklice, ki je slišala, da jih v Angliji ne nosijo: »Ampak saj ste potem vsi videti kot odrasla dekleta!«. ³⁰

Tudi Paget si je med bivanjem na Ogrskem pustil brke, kar je morda kazalo na njegovo pripravljenost na asimilacijo: pozneje se je poročil s transilvansko plemkinjo in se ustalil na Ogrskem.³¹

Paget je poročal tudi, da madžarski duhovniki niso nosili brkov. Na koncu je ob njihovih obrutih obrazih čutil stud, zato je lakonično napovedal: »Mislim, da nas bodo kmalu posnemali«. ³² Kmalu se je izkazalo, da je imel Paget prav: med revolucijo leta 1848 so *Pesti Divatlap* poročale, da so »duhovniki začeli nositi madžarska oblačila, vključno s častnimi vojaškimi brki«. ³³

Kako je mogoče pojasniti izjemo pri pravilu o brkih za duhovnike? Brke so povezovali z vojsko, zato so se cerkveni možje verjetno obrili, da bi bili

²⁰ Mednyánszky, *Rural and Historical Gleanings from Eastern Europe*, 5-7.

²¹ Mednyánszky, *Rural and Historical Gleanings from Eastern Europe*, 18-19.

²² Mednyánszky, *Rural and Historical Gleanings from Eastern Europe*, 21.

²³ Mednyánszky, *Rural and Historical Gleanings from Eastern Europe*, 45, 55.

²⁴ *Pregovori 6303, 6312*; glej Ballagi, *Magyar példabeszédek, közmondások és szólások gyűjteménye*, 357

²⁵ Paget, *Hungary and Transylvania*, 1:321.

²⁶ Jókai, *Jókai Mór Összes művei*, 71:129.

²⁷ Bárti, *Krudy's Chronicles: Turn-of-the-Century Hungary in Gyula Krúdy's Journalism*, 46.

²⁸ Slabšalna oznaka za moškega z ženskimi lastnostmi. Op. prev. Glej Kürti, »Eroticism, Sexuality and Gender Reversal in Hungarian Culture«, 155.

²⁹ Paget, *Hungary and Transylvania*, 1:463.

³⁰ Paget, *Hungary and Transylvania*, 1:463-464

³¹ Kádár, »Perspectives on Commercial and Political Relations between Britain and Hungary as seen by English Travelers in the 1850s«.

³² Paget, *Hungary and Transylvania*, 2:358.

³³ *Pesti Divatlap* (20. april 1848), 547.

videti miroljubni. »Gentlemanski dogovor« pa ponuja tudi drugo razlago. Če so bili brki znak pripadnosti narodnemu bratstvu, čigar člani so morali biti spolno aktivni, so se duhovniki morda brili, da bi pokazali na svoj celibat. Iz več virov je razvidno, da so Madžari brke povezovali z dvorjenjem. Na primeru pesmi Magyar Misi (Madžar Miško) Jánosa Aranyja iz leta 1852, ki opisuje privlačnega moškega, priljubljenega med ženskami, si oglejmo, kakšno vlogo so imeli brki:

*Magyar Misi ám a legény egyszer a talpán,
Kivált mikor a bajuszát felpödri nyalkán,
Félreüti darutollas túri süvegét,
Majd megbolondul utána a fehérceled.*

Ni dvoma, Madžar Miško mož postaven je iz sanj, a ko še brk navzgor ponosno si zaviha, in potisne kučmo s perjem kot razbojnik si na stran, služinčad se ženska vanj tako zatreska, da še komaj diha.³⁴

Brki so simbolizirali tako nacionalno moškost kot moško spolno moč; pravzaprav so ju združili v eno. Kot madžarski nacionalni simbol so še poudarili pomen spolnosti v madžarskem gentleman-skem dogovoru.

Ob pomenu brkov za madžarsko narodno bratstvo se zastavlja vprašanje: kaj pa moški, ki so se brili? V Jókaijevem romanu *Nincsen ördög* [»Ni hudiča«] iz leta 1890 je britje povzročilo očitke o nezvestobi narodu. Na začetku zgodbe je junak Kornel Dumany problematičen Madžar: obrit je gladko in živi na Dunaju. Ko umre njegov stric, se mora Dumany vrniti na Ogrsko in urediti zapuščino, ki obsega 14.000 hektarjev. Udeleži se političnega zborovanja, na katerem ga duhovnik, ko vidi njegov obriti obraz, v šali obtoži, da je »postal Nemec, Avstrijec«. Ko pa Dumany vstane, da bi spregovoril, duhovnik resno ponovi obtožbo:

»Če ste Madžar, gospod, kot trdite, kje so potem vaši brki?
»Odpravili so se na lov za vašimi, častitljivi,« sem se zarežal.
»Jaz sem duhovnik!« je odvrnil naduto«.

Dumany je imel pripravljen odgovor:

»Med ogledovanjem portretov na stenah sobe, na katerih so bili upodobljeni najslavnejši junaki iz naše nacionalne zgodovine, sem takrat in tam imel tako barbološko pridigo ex tripode, da so ostrmeli in me molče poslušali. Povedal sem jim, da so veliki narodni duhovniki in domoljubi, Peter Pázmány, knez kardinal Eszterházy in Tomaž Bakács, ki so bili upodobljeni na slikah, nosili brke, čeprav so bili duhovniki, medtem ko je imel Matija Korvin, naš slavn in nikoli pozabljeni junaški kralj, obraz gladko obrit tako kot jaz. Slavn palatin Illésházy je razglasil Ogrsko za svobodno in neodvisno z gladko obritimi ustnicami, Thomas Nádasz pa je ponesel madžarsko trobojnico do nesmrtnih zmag, čeprav je bil njegov obraz obrit kot moj, v kar se lahko vsakdo prepriča na njegovem portretu.«³⁵

Ta izjemen govor je Dumanyja na kratko izstrelil v politično areno, in seveda se je odločil, da si bo pustil rasti brke. Ko so ga predstavili nekim lokalnim pomembnejšem, je občudovalec pohvalil Dumanyjevo strnišče: »zametek njegovih brkov in brade je znak domoljubne gorečnosti in žrtev na oltarju nacionalne posebnosti. Odslej bo tudi po videzu znan kot Madžar in nihče ga ne bo smel več imeti za Avstrijca.«³⁶ V nadaljevanju romana Dumany opusti politiko. Med britjem brkov si reče: »Zbogom šovinizmu in nacionalni posebnosti!«³⁷

Poraščen obraz je bil pravzaprav predpogoj za vstop v madžarsko politiko. Leta 1832 je Ferenc Kölcsey v svojem dnevniku primerjal habsburško cesarsko »ministrstvo (z lasuljo in očali)« in domoljubno »opozicijo (z gostimi brki, v vezanem suknjiču in hlačah)«. Celó v pretežno nemških okrožjih Ogrske, kjer je gladko obrit obraz dokazoval nemško narodnost in pripadnost lokalni skupnosti, etnograf Karl Manherz poroča, da si je »sodnik po izvolitvi lahko pustil rasti brke. Ko pa je izgubil volitve, se je moral posloviti od svoje brade.«³⁹ Družba, ki je od izvoljenih uradnikov zahtevala, da nosijo brke ali brado, je očitno posta-

³⁴ Czuczor, Arany János Összes költői művei, 164.

³⁵ Jókai, Dr. Dumany's Wife [prevod Nincsen ördög], 111.

³⁶ Jókai, Dr. Dumany's Wife [prevod Nincsen ördög], 156.

³⁷ Jókai, Dr. Dumany's Wife [prevod Nincsen ördög], 218.

³⁸ Kölcsey, Kölcsey Ferencz Naplója, 49.

³⁹ Manherz, Volkstracht der Ungarndeutschen, 20.

vila visoko oviro ženskam, željnim sodelovanja v javnem življenju.

Tako kot je poraščen obraz simboliziral pripadnost madžarskemu narodu, so različne vrste brade predstavljale različna politična stališča. V svojem eseu o »bradi Frigyesa Podmaniczkyja« je Krúdy na primer med drugim razlikoval med »tako imenovano Petőfijevo brado, ki je v devetnajstem stoletju običajno izpričevala izostren okus za domoljubno poezijo«, in med »bradami, ki so jih nosili kolaboranti«, tj. »bradami starčkov, ki so na klopeh ob budimskih esplanadah nergali nad svetom«. ⁴⁰ Leta 1906 je Ottó Herman pod vplivom rasističnih idej o nacionalni biološki posebnosti objavil celo napol znanstven prispevek o »madžarskih brkih«. Herman je na koncu naštel 26 različnih možnih tipov, pri čemer je nekatere vrste brkov povezal z narodnostnimi manjšinami. ⁴¹ Vendar je Herman z nacionalnimi brki šel predaleč: pri sodobnikih je njegovo delo naletelo na kritiko, ki jo je Emese Lafferton poimenovala »porog in posmeh«. ⁴²

Raznolikost nacionalnih brkov nas opominja, da so nacionalne moškosti pluralne in nesamoumevne, tako kot lahko različne politične frakcije tekmujejo za zastopanje »volje naroda«. Diametralno nasprotne ideje o madžarskem viteštvu, kot jih izraža anonimni informator Károlyja in Patterson, kažejo na mnogoterost domoljubnih mnenj o spolnih določilih gentlemanskega dogovora. Pokažejo se celo morebitne povezave med različnimi madžarskimi političnimi frakcijami in madžarskimi predstavami o primerni nacionalni moškosti. Predvsem liberalni reformatorji, ki so si prizadevali za reformo madžarskega pravnega in gospodarskega življenja, so si prizadevali omehčati tudi madžarsko moškost.

Madžarski moški ideali, ki so se izoblikovali prek spomina na vojno z osmanskimi Turki, so dolgo cenili telesno moč in borbenost. István Werbőczy je v predgovoru k *Tripartitumu* iz leta 1517, prvemu ogrskem zakoniku, zapisal, da so se »naši ljudje že od najzgodnejših dni ... posvečali vojsko-

vanju in le malo drugim zadevam«. Telesna moškost ni bila značilna le za Ogrsko, vendar so ogrski plemiči, ki so imeli za ogrski narod, v zgodnjem novem veku očitno zaničevali nevojaško moškost. Na Ogrskem, je zapisal Werbőczy, se je »plemstvo utrdilo z vojskovanjem«, saj se plemstvo »ni posvečalo komercialnim ali vulgarnim zadevam«. ⁴³

Le redki Madžari bolje ponazarjajo telesno moškost kot baron Miklós Wesselényi starejši (1750-1809), ugledna osebnost svojega časa. Starejši Wesselényi je bil znan jezdec, ki je svoj grad obdal s topovi in je nekoč poskušal rešiti spor s sosednjim zemljiškim gospodom tako, da mu je »napovedal vojno«. Sosed, ki je bil preganjan s svojega posestva, se je pritožil cesarju, ta pa je ukazal aretacijo Wesselényija zaradi tako očitnega nespoštovanja zakona, reda in cesarske oblasti. Čeprav so ga žandarji prijeli v nočni srajci, so Wesselényija vseeno morali razorožiti: očitno je spal z mečem pri sebi. Wesselényi je v zaporu ohranil fizično domoljubje, saj je paznika potisnil po stopnicah, ker je novega zapornika označil za »madžarskega psa«. Glede na to, da je svojo ženo na silo odpeljal iz samostana, je Wesselényijevo zakonsko življenje odražalo tudi fizično moškost, ki so jo zaznamovale moč, pogum, bojevitost in neke vrste prezir do žensk. ⁴⁴

Wesselényi je nekaj svoje fizične moškosti zapustil svojemu še bolj slavnemu sinu. Mlajši Wesselényi (1796-1850), ki mu je bilo ime tudi Miklós, si je pridobil ugled ne le zaradi svoje liberalne politike in pripravljenosti na spopad s habsburško oblastjo, ⁴⁵ temveč tudi zaradi svojih atletskih sposobnosti. Mlajši Wesselényi je prvi preplaval 3,6 kilometra dolgo Blatno jezero od Tihanyja do Balatonfüreda, kar so ljubiteljski plavalci kasneje spremenili v redno poletno prireditev. ⁴⁶ Dvboj z avstrijskim grofom, polkovnikom Ottom Wurmbrandtom, leta 1836 Wesselényju ni prinesel splošnega spoštovanja le zato, ker je v njem Wesselényi zmagal, temveč tudi zato, ker je privolil v boj z mečem namesto

⁴⁰ Bárti, *Krúdy's Chronicles: Turn-of-the-Century Hungary in Gyula Krúdy's Journalism*, 13, 14.

⁴¹ Herman, »A Magyar Bajusz«.

⁴² Lafferton, »The Magyar Moustache: The Faces of Hungarian State Formation, 1867-1918«, 708.

⁴³ Bak, Banyo, *Rady, The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. 5:13.

⁴⁴ Kemény, »Die Beiden Wesselényi«.

⁴⁵ Szilágyi, Ifjabb B. Wesselényi Miklós: *Élet és korrajz; Fónagy, Wesselényi Miklós, Fónagy, »Miklós Wesselényi«; Deák »Miklós Wesselényi on the Future of the Habsburg Empire and Hungary«.*

⁴⁶ Takács, Takács *Der Ungar in der Welt*, 115.

s pištolo: mlajši Wesselényi je bil odličen strelec, Wurmbrandt pa je bil kratkoviden, a spoštovan sabljač.⁴⁷ Sodobni Madžari se Wesselényija spominjajo predvsem po tem, da je neutrudno reševal žrtve poplave v Pešti leta 1838. Poplava je Pešto prizadela 13. marca, trajala je pet dni in zahtevala 400 smrtnih žrtev. Mihály Vörösmarty je 27. aprila napisal slavno odo »Az árvízi hajós [Reševalec]«, v kateri hvali Wesselényijevo neizmerno vzdržljivost in vztrajnost.⁴⁸ Paget je Wesselényija nekoč srečal na promenadi: »Na nas je velik vtis naredilo spoštovanje, s katerim so ga vsi gledali; le redki niso sneli klobuka, ko je šel mimo, med mladimi moškimi pa je bilo mogoče hitro opaziti izraze iskrenega zanimanja in občudovanja.«⁴⁹

Miklós Wesselényi mlajši (litografija Franza Eybla, 1842)

Vznemirljivi spomini poročnika Rudolfa Bárdyja, revolucionarnega borca iz plemiške družine, prav tako prikazujejo vrline hrabrosti in fizične-

ga poguma. Med letoma 1847 in 1850 je Bárdy po lastnih navedbah izzval habsburškega častnika na dvoboj, se med bičanjem norčeval iz svojih zasliševalcev, vozil kočijo skozi točo krogel iz štiriindvajsetih mušket, pobegnil strelskemu vodu, z ulice ugrabil avstrijskega konzula in dvakrat z zvijačo ušel turškim vojakom. Po njegovih lastnih navedbah, je bila na koncu njegovo glavo razpisana nagrada v višini deset tisoč piastrov.⁵⁰ Bárdyjevo moško junaštvo je bilo prežeto z domoljubjem. Ko je bil zaprt v Piemontu, je tiste, ki so ga ujeli, na sebi lasten način prosil: »Čim prej me ustrelite ali osvobodite. Moja država je v stiski in moj položaj je neznosen, saj moram stradati v zaporu, namesto da bi šel pomagat svojim rojakom, ki jim grozi nevarnost.«⁵¹ Bárdy je samega sebe predstavljal kot tako neizmerno pogumnega, da je založnik čutil potrebo Bárdyjevim spominom priložiti pričevanji Lajosa Kossutha in Ferenca Pulszkega, ki sta bila takrat v ameriškem izgnanstvu in sta potrdila njegovo poštenost in značaj.⁵²

Liberalni reformatorji, ki so želeli modernizirati Ogrsko, so morali oblikovati nov sklop kulturnih vrednot. Medtem ko je Werbőczy enačil trgovino z vulgarnostjo, so madžarski liberalci želeli spodbujati industrijsko rast, s tem pa tudi znanost in trgovino. Zato so s spodbujanjem izkazovanja moškosti prek izobrazbe ali morda prefinjenosti pod vprašaj postavili prevladujočo fizično moškost. Madžarski liberalni domoljubi so še naprej občudovali fizično junaštvo, ki ga je poosebljal Bárdy, vendar so vse bolj cenili tudi erudicijo in prefinjenost, saj je država potrebovala inženirje, podjetnike, novinarje in izobražence. V obdobju reform so tako pri madžarskih moških postale sprejemljive nove oblike moškosti.

Széchenyi, čeprav tudi sam športnik, je bil zgled dvojne moškosti v obdobju reform. Bil je erudit in veliko potoval, vendar njegovi komentarji o dvorjenju in poroki najboljše ponazarjajo velike spremembe, ki jih je imel v načrtih za nacionalno moškost.

⁴⁷ Sisa, *The Spirit of Hungary*, 140-41.

⁴⁸ Vörösmarty, *Lyrai és vegyes költeményei 1821-1855*, 205-08.

⁴⁹ Paget, *Hungary and Transylvania*, 1:22-23.

⁵⁰ Bárdy, *A Hungarian Exile in Italy, Hungary and Turkey*, 19, 49, 107-08, 87, 185, 195, 203, 255)

⁵¹ Bárdy, *A Hungarian Exile in Italy, Hungary and Turkey*, 119.

⁵² Bárdy, *A Hungarian Exile in Italy, Hungary and Turkey*, 234-35.

»Če želimo, da se naše ženske madžarizirajo, potem naj bo to, kar je madžarsko, sprejemljivo, prijetno. [...] Ženskam ničesar ne očitajmo, saj je krivda na naši strani. Naša nacionalnost in madžarskost naj bosta prikazani v tako lepi luči, da bi nam še čista devica, čeprav bi ji pred svetom lica zalivala rdečica, zaupala svoje skrivnosti.«⁵³

Le redki domoljubi so tako nedvoumno povezali vitalnost naroda z moško privlačnostjo. Če je starejši Wesselényi ugrabil svojo nevesto, je Széchenyi menil, da morajo madžarski plemiči ženske pritegniti z uglajenostjo, modrostjo in podobnim.

Medtem ko se je Széchenyi pritoževal nad »pomankanjem nacionalnega v naših damah«, očitno ni pričakoval, da se bodo pri madžarskih plemiknjah nacionalna čustva pojavila brez moške pomoči.⁵⁴ Namesto tega je domoljube pozval, naj svoje moško nacionalno navdušenje prenesejo na svoje žene. Poleg tega domoljubi naj ne bi zapeljevali s svojo močjo, temveč s prefinjenostjo: Széchenyi je podobno kot Norbert Elias omiko očitno povezoval s civilizacijo.⁵⁵ Morda je najznamenitejši vidik Széchenyijevega načrta madžarizacije žensk, da se je ta pojavil v *Hitelu*, njegovi razlagi delniških družb: nacionalni moški, ki zapeljujejo ženske, so bili v središču Széchenyijevih načrtov gospodarskega in tehničnega napredka.

Tako kot je Széchenyi postal simbol obdobja reform, je za Madžare simboliziral tudi moškost prefinjenosti. V igri Ferenc Hercega *A Híd* [Most] iz leta 1925 se Széchenyi pritožuje nad tem, da so Madžari »kadili in pljuvali«. Hercegov Széchenyi na vprašanje, ali naj spregleda takšne malenkosti, odgovori: »To niso malenkosti. Dokazujejo, da našim ljudem primanjkuje samospoštovanja in spoštovanja do sočloveka.«⁵⁶ Hercegov namišljeni pogovor je delno temeljil na dejstvih. Széchenyi je bil znan po tem, da mu »ni bilo mar za obnašanje

in nesramnost« svojih sodobnikov,⁵⁷ in je v pismu madžarski grofici iz leta 1829 zapisal: »Korak za korakom in z veliko previdnosti odpravljam predodke naših rojakov. Zagotavljam vam, da sem nekatere že pripravil do tega, da so prenehali pljuvati po preprogi.«⁵⁸

Széchenyijev globok vpliv na sodobnike ni nikjer bolj viden kot pri njegovem slavnem varovancu, mlajšem Miklósu Wesselényiju. Wesselényi in Széchenyi sta se sprva spoprijateljila zaradi skupnega zanimanja za lov in gimnastiko, vendar je Széchenyi po besedah sodobnega biografa spoznal, »da Wesselényi kljub veliki nadarjenosti o svetu ni vedel kaj prida«, zato mu je omogočil skupni obisk Anglije.⁵⁹ Med potovanjem sta se zabavala s preizkusi vzdržljivosti; dogovorila sta se, da bosta jedla samo kruh in mleko, da bi ugotovila, kdo bolje prenaša naporno potovanje. Tekmovanje se je na zadovoljstvo obeh končalo z neodločenim izidom: Széchenyi je lahko potoval dlje, Wesselényi pa je bolje prenašal lakoto. Széchenyi je Wesselényiju predstavil širni svet in ga obrusil, da je postal uglajen in prefinjen. Wesselényi ni nikoli postal tako svetovljanski ali uglajen kot njegov mentor in se je v Parizu in Londonu »počutil nelagodno«. Kljub temu je svoj odnos s Széchenyijem opisal kot odnos med učencem in učiteljem.⁶⁰

Wesselényi je na koncu bolj cenil izobraženost kot telesne attribute, ki jih je poosebljal njegov oče. Skoraj desetletje po razpadu prijateljstva s Széchenyijem so Wesselényijeve pripombe o reformi madžarske aristokracije spodbujale manj fizično moškost, hkrati pa ponovno ponazarjale madžarsko težnjo po zlitju nacionalnega z aristokratskim.

»Kdor je v prejšnjih časih Turkom sekal glave z močno roko in se je izkazal s pogumom, je bil povzdignjen v višji stan, tj. uvrstil se je med nosilce privilegijev. – Takrat je bilo to koristno, saj je domovina potrebovala močne roke in pogum. Ta hip

⁵³ Széchenyi, *Hitel*, 67–69, glej tudi Lampland, »Family Portraits: Gendered Images of the Nation in Nineteenth-Century Hungary«, 293.

⁵⁴ Széchenyi, *Nehany szo a' loverseny Körül*, 183; Széchenyi, *Einges über Ungarn*, 184.

⁵⁵ Elias, *Über den Prozess der Zivilisation*; Elias, *The History of Manners*.

⁵⁶ Povzeto po Sisa, *The Spirit of Hungary*, 135.

⁵⁷ Barany, Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 99.

⁵⁸ Barany, Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 173.

⁵⁹ Kemény »Die Beiden Wesselényi«, 92; glej tudi Wesselényi, Baró Wesselényi Miklós útinaplója, 1821–22.

⁶⁰ Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 55:155; Kemény, »Die Beiden Wesselényi«, 94.

*pa najbolj potrebujemo razumne glave in modrost. Ogrska se bo upravičeno imenovala domovina modrosti in izobraženosti, ko bo izobraženost pogoj ... za uveljavljanje državljanskih pravic. Šele takrat bomo imeli pravo aristokracijo».*⁶¹

Wesselényi se je na potovanju po Britaniji zavedel pomena trgovine, industrije in izumov. Želel je spodbuditi industrializacijo Ogrske in se zavedal, da je za to potrebna družbena preobrazba. Ker je madžarska družba potrebovala izobražene moške, je Wesselényi spodbujal moškost izobraženosti.

Prizadevanja za promocijo prefinjene moškosti v 40. letih 19. stoletja so pritegnila pozornost tujih opazovalcev. Avstrijski pisatelj Albert Hugo je »barona B. W.« označil za »imenitnega mladeniča, ki je večkrat izkazal svojo srčnost in domoljubje«. Svojo naklonjenost napredku je baron izrazil tudi z usvajanjem različnih socialnih veščin: Hugo je izjavil, da so »njegove manire na pol poti med preprostim poštenim Madžarom iz starih časov in gizdalinom našega stoletja».⁶² Vendar je bilo tudi doseganje »vmesne stopnje« dovolj, da so madžarske dame pridobili za domoljubne cilje, saj je baron »vedel, kako jih vpeljati v razvoj naroda, in je spretno izračunal, da bo dame najhitreje navdušil za domoljubje, če bo nacionaliziral njihove užitke, npr. ples«. Potreba nacionalnega bratstva, da zapeljuje ženske, nam morda v novi luči prikaže domoljubne ples, ki so, kot je v odličnem članku pokazal Robert Nemes, doživeli razcvet v obdobju reform.⁶³

O naraščajočem pomenu izobraženosti in prefinjenosti priča tudi znani dogodek iz kariere glasbenika Ferenc [Franz] Liszta. Liszt se je rodil v Raidingu [Doborjānu, ki je danes na Gradiščanskem], večino življenja pa je preživel zunaj Ogrske. Po katastrofalnih poplavih leta 1838, med katerimi si je Wesselényi mlajši prislužil večno slavo, se je Liszt vrnil na rodno Ogrsko, kjer je imel šest dobrodelnih koncertov. Madžarsko občinstvo je bilo navdušeno nad vrnitvijo svojega čudežnega dečka.

V Pozsonyju [danes Bratislava, Slovaška] in Pešti so ga pozdravile navdušene množice, vseh šest koncertov pa je bilo razprodanih.⁶⁴ Ob koncu zadnje predstave 4. januarja 1840, med katero je Liszt igral madžarske ples, je na oder stopil grof Leó Festetics, predsednik Glasbenega društva Pest-Buda, Lisztov prijatelj in tudi sam manj pomemben skladatelj,⁶⁵ in glasbeniku izročil ceremonialni meč, posut z dragim kamenjem. Ker je bilo navadnim ljudem prepovedano nositi orožje, je bil Liszt z darilom simbolično povzdignjen v plemiški stan. Skladateljevi oboževalci so osem dni zatem tudi uradno, čeprav neuspešno, zaprosili kralja, da bi Liszt prejel plemiški patent.⁶⁶ Liszta je Festeticsova veličastna gesta presenetila in ganila do solz, ki jih ni skrival. Ko pa se je ponovno zbral, je Liszt spregovoril o spremembah madžarske nacionalne moškosti:

*»Ta meč, ki so ga tako odločno vihteli med obrambo naše države, je ta hip v šibkih in miroljubnih rokah. Mar ni to simbol? Ali se ne zdi, gospodje, da Ogrska, ki se je na številnih bojiščih ovenčala s slavo, danes od umetnosti, literature in znanosti, prijateljev miru, zahteva novo slavo? Ali nam to ne govori, gospodje, da imajo tudi inteligentni in podjetni ljudje med vami plemenito nalogo, visoko poslanstvo, ki ga morajo izpolniti?»*⁶⁷

Odzivi na Lisztovo simbolno poplemenitenje iz tujine poudarjajo nenavadno povezavo med plemstvom in nacionalnostjo v ogrskem kraljestvu. Madžarski domoljubi-aristokrati so se imeli za narod tudi zato, ker so bili pripravljeni medse sprejeti izobražence in nadarjene ljudi. Nasprotno pa so francoski patrioti po Emmanuelu Sieyèsu narod opredelili kot nasprotje aristokracije.⁶⁸ Festeticsova gesta je bila za francosko javnost nesmiselna, in satirična revija *Miroir Drolatique* je 8. julija 1842 Liszta zasmehovala, ker je sprejel to čast: »kljub

⁶¹ Wesselényi, *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*, 297-294; Wesselényi, *Eine Stimme über die ungarische und slawische Nationalität*, 203; Wurzbach *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 55:155.

⁶² Hugo, *Croquis aus Ungarn*, 194.

⁶³ Nemes, »The Politics of the Dance Floor: Culture and Civil Society in Nineteenth Century Hungary«.

⁶⁴ Legány *Franz Liszt: Unbekannte Presse und Briefe aus Wien*, 108-09; Erdélyi *Híradó*, 20. januar 1840, str. 21; *Allgemeine Theaterzeitung*, 4. april 1846.

⁶⁵ Eckhardt, *Franz Liszt's Music Manuscripts in the National Széchényi Library*, 198-99)

⁶⁶ Legány, »Liszt in Hungary«, 10.

⁶⁷ Walker, *Franz Liszt: The Virtuoso Years*, 1:325-26; Schober, *Briefe über Liszt's Aufenthalt in Ungarn*, 40-43.

⁶⁸ Sieyès, *Qu'est-ce que le Tiers-État? glej tudi Sewall, A Rhetoric of Bourgeois Revolution: The Abbé Sieyès and What is the Third Estate?*

Francoska karikatura, ki se norčuje iz Liszta in njegovega meča (*La Vie Parisienne*, 3. april 1886)

velikemu meču vemo, da je ta junak ... pokončal samo klavirje».⁶⁹

Liszt je svoje domoljubje vse življenje izražal skozi svojo glasbeno nadarjenost. Novembra 1873 je grofu Gyuli Andrásyju, nekdanjemu ministrskemu predsedniku, ki je takrat opravljal funkcijo zunanjega ministra habsburškega cesarstva, ponudil skladbi na podlagi pesmi *Szózat* Mihályja Vörösmartyja in *Himnusz* Ferenca Kölcseya, ki sta bili obe državni himni.⁷⁰ Februarja 1875 je Andrásy ob naslednjem obisku Ogrske, tako kot pred njim Festetics, obljubil, da bo Liszta povzdignil v plemiški stan: »Rodil si se kot Madžar in ves svet te ceni ... to je glas ljudstva, ki ga bom razlagal njegovemu veličanstvu ... da ti podeli primeren naslov».⁷¹ Dejansko je cesar Liszta plemenitil že leta 1859, vendar je Liszt plemiški naziv prenesel na svojega bratranca; Pauline Pocknell domneva, da so bili »Lisztu vseč le stari plemiški naslovi».⁷²

V madžarskem kontekstu je bila Lisztova moškost prav tako nova kot njegov plemiški stan. Veliki glasbenik se ni ponašal ne z atletsko postavo ne z brki. Kljub temu je Lisztova izjemna glasbena nadarjenost odtehtala njegove druge šibkosti, tudi zato, ker je pritegnila množice oboževalk.⁷³ Dana Gooley poroča, da so bile na Lisztovih koncertih »prve vrste sedežev v koncertni dvorani običajno rezervirane za ženske».⁷⁴ Na njegovih koncertih v Pešti so se ob klavirju gnetle ženske; *Erdélyi Híradó* je zapisal, da je požel »bolj živahen aplavz od dam kot od gospodov».⁷⁵ Lisztova privlačnost med ženskami je neizpodbitno dokazovala njegovo sposobnost zapeljevanja, ki je bila sama po sebi oblika domoljubne moškosti. Morda so Bárdyjevi memoari molčali o ženskah, ker njegova bolj tradicionalna fizična moškost ni zahtevala spolne potrditve.

Liszt je svojo madžarsko moškost pokazal tudi s kajenjem cigar. Kajenje tobaka je konec 18. stoletja

⁶⁹ Pourtalès, *Franz Liszt (L'homme d'Amour)*, 87.

⁷⁰ La Mara, *Franz Liszts Briefe*, 8:270.

⁷¹ La Mara, *Franz Liszts Briefe*, 7:9.

⁷² Pocknell, *Franz Liszt and Agnes Street-Klindworth*, 160.

⁷³ Gooley, *The Virtuoso Liszt*, 211-14; Deaville, »The Politics of Liszt's Virtuosity: New Light on the Dialectics of a Cultural Phenomenon«, 126-30.

⁷⁴ Gooley, *The Virtuoso Liszt*, 139.

⁷⁵ *Erdélyi Híradó*, (27. januar 1840), 29.

postalo pomemben simbol madžarskega domoljuba. Tobak je imel prvotno domoljubni značaj iz gospodarskih razlogov: visoki izvozni davki so preprečevali izvoz tobaka, kar je predstavljalo resno težavo za madžarske zemljiške posestnike, ki so večinoma gojili tobak. Sčasoma je tobak postal tako pomembno vprašanje, da je kajenje postalo simbol nacionalne solidarnosti. Károly Kisfaludy je leta 1828 zapisal, da ne more izraziti vseh svojih čustev do »pravega Madžara [lelkes Magyar]«,

De felcsapván jobbjával, Megkinálom pipával.
A mu z veseljem sežem v roko, in ponudim pipo.

Kisfaludy je tobak uporabil tudi proti pomehkužencu in gizdalinu, ki zanj ni bil *lelkes Magyar*:

Ha egy úrfi, pézsmán hízott
Ko gospodič, po mošusu cel smrdeč,

Felfürtözött üres kép,
kodravih las, s pogledom praznim,

Szűk elméjű, de elbízott,
pameti bolj kratke, a nadut,

Nagy gögösen hozzám lép,
ošabno mi pristopi,

[...]

Fegyver leszen pipámból,
Moja pipa se takrat v orožje spremeni,

Kifüstölöm szobámból.
in ga z dimom iz moje sobe prepodi.

Po mnenju Kisfaludyja je kajenje tobaka simboliziralo bratstvo med možmi, ki so ustrezali nacionalnemu idealu moškega.⁷⁶

Med Madžari so strastni kadilci prihajali iz vseh družbenih slojev. V devetnajstem stoletju je Ogrska porabila za tretjino več tobaka na prebivalca od habsburškega povprečja, v letih 1837, 1851, 1880 in 1900 je bila poraba na prebivalca v Ogrskem za 38%, 33%, 42% in 45% večja od porabe na prebivalca v celotni monarhiji.⁷⁷ Ameriški popotnik Charles Loring Brace, ki je državo obiskal leta 1851, je tobak

opisal kot »nacionalno razvado«,⁷⁸ ki presega socialne razlike. Kljub temu je ogrski dopisnik londonske revije *Cornhill Magazine* komentiral madžarsko tobačno kulturo in pripisal domoljubnemu kajenju tudi aristokratsko razsežnost:

»Mimogrede velja omeniti, da je pri kajenju Nemec za Angleža to, kar je Madžar za Nemca. Menim, da ga ni kraja – ne vem, ali so cerkve izjema –, ki bi bil varen pred tobakom. Nekateri navdušenci si menda dajo v usta prižgano pipo, še preden se zjutraj zbudijo, da lahko že vstanejo s prijetnim okusom v ustih.«⁷⁹

Da bi lahko kadili kot najbolj tipični Madžar, je bilo očitno treba imeti služabnika, ki je prižgal pipo.

Madžarske sanjsko razkošje (Jókai 1861: 66).

Domoljubno kajenje je poudarjalo tudi moškost madžarskega javnega življenja, saj spodobne ženske v devetnajstem stoletju niso kadile. Biologija je večini žensk onemogočala, da bi jim zrasli domoljubni brki, kajenje domoljubnih cigar pa jim je preprečevala kultura. Kajenje v enaki meri kot urejeni brki simboliziralo narodno bratstvo, kot ga je določal »gentlemanski dogovor«.

Ker so morali biti v skladu z gentlemanskim dogovorom madžarski moški uspešni pri ženskah, je kajenje predstavljalo problematičen simbol nacionalne moškosti, zlasti za liberalne domoljube, ki so spodbujali prefinjeno moškost. Elitnim ženskam se je ta navada navadno zdela odvrtna. Paget,

⁷⁶ Glej Bitnicz Magyar nyelvtudomány, 173-74; Pálffy, In *Prise of Pipe Smoking*.

⁷⁷ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, 213)

⁷⁸ Brace, *Hungary in 1851, with an Experience of the Austrian Police*, 267, 370.

⁷⁹ »Transylvania«, *Cornhill Magazine* (november 1866), 569.

sam nekadilec, ki je trpel zaradi gostega dima v nacionalnih klubih, je poskušal madžarske dame prepričati, da je »le od njih samih odvisno, ali bodo kajenje in podobne ogabnosti iz svojih salonov izgnale, kadarkoli se jim bo zljubilo«. Ženske so Pagetu povedale, da bi madžarski moški »v vsakem trenutku raje uporabljali svoje pipe kot naše salone; poleg tega bi bila ženska, ki bi poskusila kaj takega, izpostavljena vseh vrstam zanemarjanja in žalitev«. ⁸⁰ Tudi Julia Pardoe, še ena angleška popotnica, je madžarske kadilske navade označila kot »madež na nacionalnem značaju«. ⁸¹ Széchenyi se je očitno strinjal s tem, da je treba kajenje omejiti in hkrati spodbujati moškost prefinjenosti: »Od naših lepotic ne moremo pričakovati, da si želijo biti v družbi domoljuba, ki bi jih obiskal v zamaščenih škornjih in napolnil hišo z dimom iz pipe«. ⁸²

Széchenyijeve ideje so vplivale na naslednje generacije madžarskih mislecev. V madžarskem lep-slovju so elitni moški prikazani kot kadilci, ampak če so lepo vzgojeni, ne kadijo v bližini žensk. V Jókaijevem delu *Nincsen ördög* je pripovedovalec naprošen, da obišče grofico v drugi sobi, in pripoveduje: »Moral sem upoštevati njeno vljudno prošnjo, zato sem odvrnil cigaro, se priklonil [...] in sledil služabniku«. Kasneje v romanu aristokratski zlobnež puha dim skozi odprto okno, da bi pokazal obzirnost do svoje tete, vendar si junak misli: »Še vljudneje bi bilo, če sploh ne bi kadil«. ⁸³ Oba primera ponazarjata družbeni elitizem madžarskega domoljubja, vendar je Jókai drugje domneval, da je imelo kajenje vlogo pri dvorjenju v nižjih razredih. V svojem romanu *Az Arany ember* (Človek z zlatim dotikom) iz leta 1872 opisuje pripovedno osebo, ki si »prižge pipo, kot to stori podeželan, ko dvori kmečkemu dekletu«. ⁸⁴

Ideja, da bi se morali prefinjeni moški vzdržati kajenja, vsaj v bližini žensk, kaže na povezavo med kajenjem, telesno moškostjo in moškim tovarištvom. Iz več virov je razvidno, da so Madžari

kajenje dosledno povezovali s pogumom, brezbriznostjo do smrti in drugimi borbenimi vrlinami. Oglejmo si pogovor med Hectorjem Berliozom in madžarskim častnikom iz leta 1845, ko njuna kočija obtiči v poplavnih vodah Donave:

»Kapitan, sem rekel.

»Prosim?»

»Se ne bojite, da se bomo utopili?»

»Da, gospod, se! Izvolite cigaro!«

Nemadžara Berlioz je častnikova »nezaslišana hladnokrvnost« spravljala ob pamet. ⁸⁵ Šest let pozneje je propagandistični opis revolucije leta 1848 trdil, da se je neki polkovnik Auer, ki je skušal preprečiti, da bi Széchenyjev verižni most padel v avstrijske roke, s pomočjo cigare postal utelešenje madžarskega narodnega mučenika: »Z namenom, da se poslovi v velikem slogu, ko je položaj postal izgubljen, je frčnil svojo cigaro v sod z razstrelivom, povezan z mino pod mostom«. ⁸⁶ Več kot pol stoletja kasneje je madžarski vojak, ki je v prvi svetovni vojni izgubil dva prsta, novinarju, ki je obiskal njegovo bolnišnico, nonšalantno povedal, da »še vedno lahko počne dvoje stvari, ki sta zares pomembni: si prižiga cigarete in strelja«. ⁸⁷

Herojske asociacije tobaka so nežnim Madžarom morda omogočile, da so nadomestili svoje pomanjkanje fizične moči. Krúdy je opisal opremo »gizdalina, ki je želel pritegniti pozornost« v budimpeštanskem nočnem življenju: »debela cigara, cigarete iz vzhodnih dežel in za mizo čudovito dekle«. ⁸⁸ Madžarski igralec Béla Lugosi, ki je pred odhodom v Hollywood nastopal na budimpeštanskih odrih, je bil strasten kadilec in je imel veliko zbirko pip. ⁸⁹ Tudi Liszt je veliko kadil in je med bivanjem v Weimarju naročal na tisoče cigar. ⁹⁰ Izjemni Liszt je bil kljub kajenju velik lomilec ženskih src: neka njegova posebej velika oboževalka

⁸⁰ Paget, *Hungary and Transylvania*, 1:271-73.

⁸¹ Pardoe, *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839-40*, 1:25.

⁸² Széchenyi, *Hitel*, 67-69, glej tudi Lampland, »Family Portraits: Gendered Images of the Nation in Nineteenth-Century Hungary«, 293.

⁸³ Jókai, *Dr. Dumany's Wife* [prevod *Nincsen ördög*], 47, 227.

⁸⁴ Jókai, *The Man with the Golden Touch* [prevod *Az Arany ember*], 214.

⁸⁵ Newmann, *Memoirs of Hector Berlioz: From 1803 to 1865*, 384.

⁸⁶ Anon., *Kossuth and the Hungarian War*, 167.

⁸⁷ Dezaffe-Lindheim, »Schwester Gina«, 1.

⁸⁸ Bárti, *Krudy's Chronicles: Turn-of-the-Century Hungary in Gyula Krúdy's Journalism*, 43.

⁸⁹ Rhodes, *Lugosi: His Life in Films, on Stage, and in the Hearts of Horror Lovers*, 30.

⁹⁰ Newmann, *The Man Liszt*, 92; Kobbé, *The Loves of Great Composers*, 62, 67.

je okrog vratu nosila medaljon, posut z dragim kamenjem, na katerem sta bili začetnici »F. L«, v njem pa je bil shranjen Lisztov cigarski ogorek.⁹¹

Domoljubni pomen tobaka in brkov razkrivajo pomen moškosti za madžarski nacionalizem, saj oboje simbolizira izključenost žensk iz narodnega bratstva. Če je bilo pričakovano, da bodo pripadniki naroda kadili in si pustili rasti brke, ženskam pa je bilo to prepovedano ali onemogočeno, je odgovor na vprašanje Pateman: »Ali je lahko žensko telo del [...] bratskega političnega telesa?«,⁹² preprosto: »Ne«. Medtem ko so se ideje o moškosti v obdobju reform razvijale, so temeljni premise gentlemanskega dogovora ostale nespremenjene: tako za konservativce kot za liberalne reformatorje je narod ostal bratska skupnost.

Vsakodnevno izražanje madžarskega domoljublja je kazalo tudi na spolni značaj narodnega bratstva in gentlemanskega dogovora, ki je bil podlaga zanj. Pravi Madžar je moral za svojo stvar zapeljati žensko, ki je brke povezovala z bojem, ti pa so jo domnevno privlačili kot simbol moškosti. Cigare pa so domoljubni pomen pridobile iz ekonomskih razlogov in so se za problematičen nacionalni simbol izkazale s seksualne perspektive. Ker ženske niso marale cigar, so madžarski liberalci v okviru širših prizadevanj za spodbujanje moškosti, ki temelji na izobraženosti in prefinjenosti, uvedli določene prepovedi kajenja v njihovi prisotnosti.

»Gentlemanski dogovor« sem predlagal kot nacionalistično protiutež »spolni pogodbi« Carole Pateman. Glede na aristokratske težnje madžarskih domoljubov se zdi izraz še posebej primeren za analizo madžarske domoljubne domišljije. Za opis nacionalne domišljije v bolj egalitarni družbi je verjetno manj primeren. Ne glede na to, kateri izrazi so najprimernejši v določenem času in prostoru, pa si analiza Carole Pateman, po kateri si moški prek družbe urejajo svoj spolni dostop do žensk zasluži nadaljnjo pozornost raziskovalcev nacionalizma. Njena spoznanja je mogoče razširiti prek pogodbene teorije na nacionalno domišljijo na splošno.

Prevod iz angleščine: Simon Zupan

⁹¹ Walker, *Franz Liszt: The Virtuoso Years*, 1:372.

⁹² Pateman, *Disorder of Women*, 50.

Viri in literatura

- Anon. 1851. *Kossuth and the Hungarian War: Comprising a Complete History of the Late Struggle of the Hungarians for Liberty*. Philadelphia: Peck and Bliss.
- Bak, János, Péter Banyo, Martyn Rady. 2005. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. Budapest: CEU Press.
- Ballagi, Mór. 1855. *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye*. Pest: Gustáv Heckenast.
- Barany, George. 1968. *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Barany, George. 1969. »Hungary: From Aristocratic to Proletarian Nationalism«. V *Nationalism in Eastern Europe* ur. Peter Sugar, Ivo Lerderer, 99-120. Seattle: University of Washington Press.
- Bárdy de Kovatsi, Rudolph. 1855. *A Hungarian Exile in Italy, Hungary and Turkey*. Rochester: Lee, Mann and co.
- Bátki, John. 2000. *Krudy's Chronicles: Turn-of-the-Century Hungary in Gyula Krúdy's Journalism*. Budapest: CEU Press.
- Bitnicz, Lajos. 1837. *Magyar nyelvtudomány*. Pest: Trattner-Károly.
- Brace, Charles Loring. 1853. *Hungary in 1851, with an Experience of the Austrian Police*. New York: Charles Scribner.
- Csaky, Moritz. 1882. »'Hungarus' oder 'Magyar,' Zwei Varianten des ungarischen Nationalbewusstseins zu Beginn des 19. Jahrhunderts«, *Annales: Sectio Historica*, 22:71-84.
- Czuczkor, Gergely. 1925. *Arany János Összes költői művei*. Budapest: Franklin, 1925.
- Deák, Ágnes. 1999. »Miklós Wesselényi on the Future of the Habsburg Empire and Hungary«. In *Geopolitics in the Danube Region: Hungarian Reconciliation Efforts, 1848-1998*, ur. Ignác Romsics, Béla Király, 21-40. Budapest: Central European University Press.
- Deaville, James. 2003. »The Politics of Liszt's Virtuosity: New Light on the Dialectics of a Cultural Phenomenon«. V *Liszt and the Birth of Modern Europe*, ur. Michael Saffle, Rossana Dalmonte, 115-42. Hillsdale NY: Pendragon Press.

- Dénes, Iván Zoltán.** 2006. *Liberty and the Search for Identity*. Budapest: CEU Press.
- Dezaffe-Lindheim, Ilda.** 1915. »Schwester Gina«. *Pester Lloyd* (10. julij), 190:1.
- Eckhardt, Mária.** 1986. *Franz Liszt's Music Manuscripts in the National Széchényi Library*. Budapest. New York: Pendragon Press.
- Elias, Norbert.** 1969. *Über den Prozess der Zivilisation*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Elias, Norbert.** 1978. *The History of Manners*. New York: Pantheon.
- Fónagy, Zoltán.** 1999. »Miklós Wesselényi«. V *Hungarian Liberals*, ur. András Gerő, 231-42. Budapest: Új mandátum könyvkiadó.
- Fónagy, Zoltán.** *Wesselényi Miklós*. Budapest: Új mandátum könyvkiadó, 1998.
- Gellner, Ernst.** 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gooley, Dana.** 2004. *The Virtuoso Liszt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gvadány, József.** 1790. »Egy Falusi nótárius budai utazása«. Bratislava: J. Horvát.
- Herczeg, Ferenc.** 1925. *A híd*. Budapest: Singer és Wolfner.
- Herman, Ottó.** 1906. »A Magyar Bajusz«. *Magyar Nyelv*, (januar), 2:30-33.
- Hugo, Albert.** 1843. *Croquis aus Ungarn*. Leipzig: Wigand, 1843.
- Ichijo, Atsuko,** Gordana Uzelac. 2005. *When is the Nation? Towards an Understanding of Theories of Nationalism*. London: Routledge.
- Ives, Margaret.** 1979. *Enlightenment and National Revival: Patterns of Interplay and Paradox in Late 18th Century Hungary*. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms.
- Jókai, Mór.** 1861. *Kakas Márton naptára*. Budapest: Landerer and Heckenast.
- Jókai, Mór.** 1884. *A lőcsei fehér asszony*. Budapest: Révai Testvérek.
- Jókai, Mór.** 1891. *Dr. Dumany's Wife* [prevod *Nincsen ördög*]. New York: Doubleday.
- Jókai, Mór.** 1897. *Jókai Mór Összes művei*. Budapest: Nemzeti.
- Jókai, Mór.** 1963. *The Man with the Golden Touch* [prevod *Az Arany ember*]. Budapest: Corvina.
- Kádár, Judit.** 1989. »Perspectives on Commercial and Political Relations between Britain and Hungary as seen by English Travelers in the 1850s«. *Hungarian Studies*, 5:9-20.
- Károlyi, Ede.** 1860. "A nemzeti divat érdekében." *Divatcsarnok*, 4: nepaginirano.
- Kemény, Siegmund.** 1852. »Die Beiden Wesselényi«. V *Ungarns Rendner und Staatsmänner*, ur. Anton Csengery, 37-48. Leipzig: Fr. Manz.
- Kobbé, Gustav.** 1904. *The Loves of Great Composers*. New York: Thomas Crowel.
- Kölcsey, Ferencz.** 1848. *Kölcsey Ferencz Naplója, 1832-33*. Budapest: Dobrossi.
- Kürti, László.** 1999. »Eroticism, Sexuality and Gender Reversal in Hungarian Culture«, v *Gender Reversals and Gender Cultures: Anthropological and Historical Perspectives*, ur. Sabrina Ramet, 148-163. London: Routledge.
- Kürti, László.** 2001. *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*. Albany: SUNY Press.
- Lafferton, Emese.** 2007. »The Magyar Moustache: The Faces of Hungarian State Formation, 1867-1918«. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 38:708.
- La Mara [Ida Maria Lipsius],** 1893-1905. *Franz Liszts Briefe*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Lampland, Martha.** 1994. »Family Portraits: Gendered Images of the Nation in Nineteenth-Century Hungary«. *East European Politics and Societies*, 8:287-316.
- Lawrence, Paul.** 2005. *Nationalism: History and Theory*. New York: Pearson Education.
- Legány, Desző.** 1984. *Franz Liszt: Unbekannte Presse und Briefe aus Wien, 1822-1886*. Vienna: Hermann Böhlau.
- Legány, Dezső.** 1998. »Liszt in Hungary«, v *Liszt and his World*, ur. Michael Saffle, 3-16. Hilsdale, NY: Pendragon Press.
- Lungerhausen, Matthew.** 2004. *Visual Culture, Modernity, and Nation Building: The Case of Photography in fin-de-siècle Hungary*, University of Minnesota, PhD dissertation.
- MacCannel, Juliet Flower.** 1991. *The Regime of the Brother: After the Patriarchy*. London, New York: Routledge.
- Manherz, Karl.** 2000. *Volkstracht der Ungarndeutschen* (Budapest: Germanistisches Institut, Pytheas).
- McCagg, William.** 1972. "Hungary's 'Feudalized' Bourgeoisie." *Journal of Modern History* (March) 44:65-78.

- Mednyánszky, Sándor.** 1856. *Rural and Historical Gleanings from Eastern Europe*. London: Darton and co.
- Nemes, Robert.** 2001. »The Politics of the Dance Floor: Culture and Civil Society in Nineteenth Century Hungary«. *Slavic Review* (Winter), 60:802-23.
- Newmann, Ernst.** 1932. *Memoirs of Hector Berlioz: From 1803 to 1865*. New York: Knopf, 1932.
- Newman, Ernest.** 1970. *The Man Liszt*. New York: Taplinger.
- Özkırımlı, Umut.** 2000. *Theories of Nationalism*. New York: St. Martin's Press.
- Paget, John.** 1834. *Hungary and Transylvania*. London: John Murray.
- Pálffy, Stephen.** 1995. *In Praise of Pipe Smoking*. <http://www.users.zetnet.co.uk/spalffy/pipa.htm>, dostop: 15. marec 2005.
- Pardoe, Julia.** 1840. *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839-40*. London: George Virtue.
- Pateman, Carole.** 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press (slovenski prevod: Pateman, Carole. 2016 [1988]. *Spolna pogodba*. 1. izd., (prev. Urban Tarman, Ksenija Zubković). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete).
- Pateman, Carole.** 1989. *Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*. Stanford: Stanford University Press.
- Patterson, Arthur.** 1869. *The Magyars: Their Country and Institutions*. London: Smith, Elder and co.
- Phillips, Anne.** 1991. *Engendering Democracy*. Cambridge: Blackwell.
- Pocknell, Pauline.** 2000. *Franz Liszt and Agnes Street-Klindworth: A Correspondence*. Stuyvesant: Pendragon.
- Pogány, Ágnes.** 2006. »Wirtschaftsnationalismus in Ungarn im 19. und 20. Jahrhundert«. v *Für eine nationale Wirtschaft*, ur. Ágnes Pogány, Eduard Kubů, Jan Kofman, 11-71. Berlin, BVW.
- Pourtales, Guy de.** 1926. *Franz Liszt (L'homme d'Amour)*. New York: H. Holt.
- Rhodes, Gary.** 1997. *Lugosi: His Life in Films, on Stage, and in the Hearts of Horror Lovers*. Jefferson: McFarland.
- Sandgruber, Roman.** 1982. *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*. Munich: Oldenbourg.
- Schober, Franz.** 1843. *Briefe über Liszt's Aufenthalt in Ungarn*. Berlin: Schlesinger, 1843.
- Sewell, William.** 1994. *A Rhetoric of Bourgeois Revolution: The Abbé Sieyès and What is the Third Estate?* Durham: Duke University Press.
- Sieyès, Emmanuel Joseph.** 1789. *Qu'est-ce que le Tiers-État?* Paris, n.p.
- Sisa, Stephen.** 1983. *The Spirit of Hungary*. Toronto: Rákóczi Foundation.
- Smith, Anthony.** 1971. *Theories of Nationalism*. London: Duckworth.
- Széchenyi, István.** 1830a. *Hitel*. Pest: Trattner-Károly.
- Széchenyi, István.** 1830b. *Kreditwesen*. Pest: Trattner-Károly.
- Széchenyi, István.** 1838. *Nehany szo a' loverseny Körül*. Pest, Heckenast.
- Széchenyi, István.** 1839. *Einges über Ungarn*. Pest: Heckenast.
- Szilágyi, Ferenc.** 1876. *Iffabb B. Wesselényi Miklós: Élet és korrajz*. Budapest: Akadémia.
- Takács, László, Ladislaus Takács.** 1934. *Der Ungar in der Welt*. Budapest: Vajna.
- Varga, János.** 1993. *A Hungarian Quo Vadis: Political Trends and Theories of the Early 1840s*. Budapest: Akadémia.
- Vörösmarty, Mihály.** 1906. *Lyrar és vegyes költeményei 1821-1855*. Budapest: Franklin Társulat.
- Walker, Alan.** 1983. *Franz Liszt: The Virtuoso Years*. Ithaca: Cornell University Press.
- Walker, Alan.** 1987. *Franz Liszt: The Virtuoso Years*, revised edition. Ithaca: Cornell University Press.
- Wesselényi, Miklós.** 1843. *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Leipzig: Otto Wigand, 1843.
- Wesselényi, Miklós.** 1844. *Eine Stimme über die ungarische und slawische Nationalität* Leipzig: Wilhelm Vogel, 1844.
- Wesselényi, Miklós.** 1925. *Baró Wesselényi Miklós útinaplója, 1821-22*. Cluj: Kolszvár Concordia.
- Wohlthätiger Frauen-Vereine in Ofen und Pesth, 1817. *Verfassung*. Pest: Trattner.

Wurzbach, Constant. 1887. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Vienna: Hof- und Staatsdruckerei.

Zelovich, Kornél. 1999. »István Széchenyi: The Greatest Consultant Engineer of Hungary«. V *Britain and Hungary: Contacts in Architecture and Design* ur. Gulya Ernyey, 13-30. Budapest: Hungarian University of Craft and Design.

Časopisni članki

Erdélyi Híradó, (20. januar 1840), 21.

Erdélyi Híradó, (27. januar 1840), 29.

Miroir Drolatique (8. julij 1842).

»Divatcsöregetyü,« *Honderű* (7. januar 1843), 38-40.

Allgemeine Theaterzeitung (4. april 1846),

Pesti Divatlap (20. april 1848), 547.

»Transylvania« *Cornhill Magazine* (november 1866), 569.

Summary

The Nation as a "Gentleman's Agreement"

Masculinity and Nationalism in nineteenth-century Hungary

Carole Pateman's idea of the "sexual contract" can be adapted to study the nationalist imagination. If a society defined through a sexual contract is equated to the "civic nation," then the sexual basis of an "ethnic nation" might be called the "gentleman's agreement." The terms of the gentleman's agreement, while never articulated as clearly as the sexual contract, nevertheless reveal themselves in cultural practices.

Hungarians presupposed a nation consisting of ennobled men capable of seducing women to the "national brotherhood." In practice, national masculinity had little concrete content: various patriots declared Hungarian men uniquely chivalrous, or uniquely lacking in chivalry. Women, meanwhile, had a relationship with the nation only as daughters or wives of Hungarian patriots. The sexual subtext to national belonging explains much of the sexual double standard: Hungarian men who married foreign women won converts to the national cause,

Hungarian women who married foreign men became renegades.

Hungarian ideas about the nation evolved during the nineteenth century, and Hungarian ideals of masculinity also changed. As the biographies of Miklós Wesselényi senior and junior illustrate, a manliness of strength increasingly gave way to a masculinity of education or refinement. The patriotic enthusiasm for Franz Liszt also illustrates the possibility that the artist could become a national hero. Although the different types of masculinity implied different attitudes toward women, they both rested on similar cultural assumptions.

This article links the cultural history of Hungarian national masculinity to everyday practices. Travelers account, folk proverbs, and novels illustrate that patriotic Hungarians were expected to grow moustaches and smoke cigars. Both activities were highly gendered: women were not expected to have facial hair or smoke.

Keywords: nationalism, gender studies, Hungary, 19th century

Jurij Perovšek

»Grda, majhna in umazana je bila slovenska žurnalistika pred vojno«^{*}

Pogledi na Ivana Štefeta in Miroslava Malovrha ob njuni smrti leta 1919 in 1922^{**}

PEROVŠEK Jurij, dr., znanstveni svetnik, emeritus,
Andraž nad Polzelo 398, SI-3313 Polzela,
e-mail: jurij.perovsek@gmail.com

070:323(497.4)"19"
929Štefe I.
929Malovrh M.

»GRDA, MAJHNA IN UMAZANA JE BILA SLOVENSKA ŽURNALISTIKA PRED VOJNO«

Pogledi na Ivana Štefeta in Miroslava Malovrha ob njuni smrti leta 1919 in 1922

V zadnjih desetletjih habsburške monarhije sta idejno politične razmere na Kranjskem med drugimi soustvarjala tudi vidna spodbujevalca tedanjega kulturnega boja – urednika vodilnih političnih listov, liberalnega Slovenskega naroda in katoliškega Slovenca, Miroslav Malovrh (1861–1922) in Ivan Štefe (1875–1919). Njuna smrt je bila še eno slovensko slovo od avstrijske dobe. Na delež obeh urednikov v njej spočetem kulturnem boju, najprej kot »kranjskem prepiru« in nato kot širši značilnosti političnega življenja na Slovenskem, so ob njuni smrti bolj ali manj očitno opozorili. Poudarili so tudi njune siceršnje časnikarske in druge kvalitete, zamere na obeh straneh »klerikalno«-liberalnega dueta pa so ostale. Njuna glasila nasprotnima urednikoma niso namenila svojega posebne- ga zapisa. A politika je tekla naprej in tudi po tirih, ki sta jih položila Malovrh in Štefe.

Ključne besede: Ivan Štefe, Miroslav Malovrh, časni- karstvo, Slovenec, Slovenski narod, kulturni boj

^{*} Jugoslavija, 15. 9. 1922, 1.

^{**} Za tisk prirejen referat na Cvirnovem dnevu, spominskem znanstvenem in strokovnem srečanju ob desetletnici smrti prof. dr. Janeza Cvirna, ki sta ga 14. 9. 2023 pripravila Filo- zofska fakulteta Univerze v Ljubljani in Inštitut za novejšo zgodovino.

PEROVŠEK Jurij, PhD, Principal Research Associate, Emeritus, Andraž nad Polzelo 398, SI-3313 Polzela, e-mail: jurij.perovsek@gmail.com

070:323(497.4)"19"
929Štefe I.
929Malovrh M.

»UGLY, SMALL AND DIRTY WAS THE SLOVENIAN JOURNALISM BEFORE THE WAR»

Views of Ivan Štefe and Miroslav Malovrh on their deaths in 1919 and 1922

In the last decades of the Habsburg monarchy, the ideo- logical and political situation in Carniola was co-created, among others, by two prominent promoters of the cultural struggle at that time – the editors of the leading political newspapers, the liberal *Slovenski narod* and the Catholic *Slovenec*, Miroslav Malovrh (1861–1922) and Ivan Štefe (1875–1919). Their death was another Slovenian farewell to the Austrian era. The share of the two editors in the cultural struggle that it had initiated, first as a "Kranj quar- rel" and then as a broader feature of political life in Slove- nia, was more or less obviously pointed out at the time of their deaths. Their qualities as journalists and others were also highlighted, but the resentments on both sides of the »clerical«-liberal duo remained. Their newsletters did not devote a special note to the two opposing editors. But poli- tics went on, even on the tracks laid by Malovrh and Štefe.

Key words: Ivan Štefe, Miroslav Malovrh, journalism, *Slovenec*, *Slovenski narod*, cultural struggle

Uvod

Časopisje je bilo do uveljavitve radia kot množičnega občila edino javno medijsko sredstvo, ki je sooblikovalo značaj in podobo idejnih in političnih prostorov. Bilo je eden od najvplivnejših ideoloških aparatov, zlasti pa najvplivnejši informacijski aparat.¹ Na Slovenskem sta v avstrijski dobi vidno vlogo v tem pogledu odigrala urednika vodilnih slovenskih političnih glasil, liberalnega *Slovenskega naroda* in katoliškega *Slovenca*, Miroslav Malovrh (1861–1922) in Ivan Štefe (1875–1919). V času svojega urednikovanja sta bila med glavnimi spodbujevalci tedanjega nepopustljivega kulturnega boja. Temeljlil je v razdivjanem katoliško-liberalnem spopadu, značilno izraženim v sovražnem govoru, ki je zahteval dosledno »utrditev črno-belih razmerij med Našimi in Vašimi«.² Odgovornost za vsak, še tako vsakdanji problem, vsak vaški ali gostilniški pretep, so praviloma naprtili nasprotni strani.³ »Nauk je bil jasen: pogledjte kakšne stvari uganjajo pripadniki nasprotne strani, boj proti njim mora biti neizprosni, z njimi ne more biti nikakršnega kompromisa.«⁴ Če si sposodimo primerjavo iz mednarodnih razmerij, so »v zlatih časih kulturnega boja na Slovenskem«⁵ tako gradili skupinsko identiteto in simbolne meje z Drugimi.⁶ Malovrh in Štefe sta jih zelo konkretno postavljala.⁷ Oba sta umrla po koncu svojega urednikovanja, ob njuni smrti pa

so svoje poglede o osebnosti in delu obeh urednikov predstavili v vseh delih takratnega slovenskega političnega prostora. Ob tem so se odrazile idejne in politične ločnice tistega časa.

O Malovrhovem in Štefetovem delu je obveljalo zelo kritično gledanje. Ko je umrl še drugi od njiju – Malovrh –, ga je dobrega pol leta kasneje, septembra 1922, neprizanesljivo izrekel neodvisni dnevnik *Jugoslavija*, ki je bil po nazorih blizu takratne Narodno socialistične stranke.⁸ »Grda, majhna in umazana je bila slovenska žurnalistika pred vojno«, je zapisala *Jugoslavija*. »Malovrh in Štefe sta bila njena simbola. Izgubljala se je v ozkih lokalnih zadevah in najsrečnejša se je počutila tedaj, ko se je valjala v blatu nizkega osebnega boja in odkrivala odeje po zakonskih in nezakonskih spalnicah. Najlepše se je razgalila v letih takozvanega, kulturnega boja, ki je dokazala vso svojo – inferiornost.«⁹ Ob njuni smrti Malovrha in Štefeta v javnosti niso tako neposredno sodili. Uredniško politiko, ki ju je postavila v zgodovinski spomin, so bodisi tolmačili kot značilnost tedanje dobe bodisi jim je bila dovolj kratka kritična oznaka ali pa so opozorili na druga vprašanja.

Ivan Štefe

Prvega pokojnega urednika sta že v mladosti pritegnila javno življenje in časnikarska dejavnost. Štefe je leta 1892 ustanovil dijaško literarno in politično društvo Zadruga, ki je povezovalo kasnejše pomembne predstavnike slovenske literarne in politične moderne. Obenem je začel sodelovati v liberalnem *Rodoljubu*, *Slovenskem narodu* in *Slovanskem svetu*, Šimenčevi Pavlihi ter slogaški *Soči* in *Edinosti*. Sredi devetdesetih let se je oddaljil od liberalizma in začel sodelovati pri krščansko socialnem *Glasniku* in *Slovenskem listu*. Leta 1903 je prišel k *Slovincu*. Mesto glavnega urednika je izgubil leta 1917, ko se je kot tesni sodelavec načelnika Vseslovenske ljudske stranke (VLS) in kranjskega deželnega glavarja dr. Ivana Šusteršiča v znanem sporu med »starini« in »mladini« v VLS o vodenju narodne politike postavil na kasneje poraženo

¹ O uveljavitvi časopisnega tiska kot instrumenta množičnega vpliva, »medijskih tovarnah« politično strankarskih usmeritev in njihovi vpetosti v družbeno okolje, glej Schulz, *Vzpon tiska*, 169–188 in tam navedeno literaturo.

² Zajc-Polajnar, *Naši in vaši*, 16. – O katoliško-liberalnem ideološkem boju v časopisju od konca 19. stoletja do leta 1918 glej Globočnik, *Vodiški čudeži*, isti, *Afera Theimer*; Nežmah, *Časopisna zgodovina*, 71–79, 85–95; Blaj Hribar, *Klerikalci v književnosti in publicistiki liberalcev*, isti, »Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika«, 19–31, isti, *Socialni program KNS/SLS*, 112–123; Cvirn, *Urednik Slovenca* Evgen Lampe, 64–67; Erjavec, *Novinarski diskurz Slovenca*, 164–171. O listu *Slovenec* glej *Slovenec: političen list za slovenski narod*.

³ Zajc-Polajnar, *Naši in vaši*, 43.

⁴ Prav tam, 44.

⁵ Prav tam, 27.

⁶ Prav tam, 9.

⁷ O Malovrhovem in Štefetovem uredniškem načinu in časnikarskem pisanju prim. Mohorič, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije*, 28, 93–94; Hribar, *Moji spomini*, I, 369, 403, 405, 420, 422–425, 437, isti, *Moji spomini*, III, 23; Šuklje, *Iz mojih spominov*, III, 40. Glej tudi Jegličev dnevnik, 48, 187, 293, 411, 427, 532, 711–712.

⁸ O Narodno socialistični stranki glej Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 116–118, 120–123.

⁹ *Jugoslavija*, 15. 9. 1922, str. 1. Prim. tudi *Jugoslavija*, 29. 10. 1922, str. 3.

Ivan Štefe
(Slanovec, Ljubljanska kronika, 76)

Članek Izidorja Cankarja v Slovincu (*Cankar, Ivan Štefe, 1*)

Šusteršičevo stran in pri *Slovincu* ostal brez zaposlitve. Nato je urejal Šusteršičevo *Resnico*, dohodke pa si je do novembra 1918 zagotovil iz koncesije za vodenje Kina Central v Deželnem gledališču v Ljubljani.¹⁰ Po razpadu habsburške države je ostal zapuščen, preziran, brez prijateljev, službe in gmočnih sredstev.

Štefe si je v hudi notranji stiski 6. februarja 1919 vzel življenje. Po enem od pričevanj je pred smrtjo obiskal tedanjega glavnega urednika *Slovenca* dr. Izidorja Cankarja¹¹ s prošnjo, da bi nadaljeval delo pri časopisu, saj se drugače ne more preživljati. Cankarju je dejal, da se v položaju, v katerem je, lahko samo še obesi. Na to izjavo naj bi mu Cankar cinično odgovoril, da mu drugega tako in tako ne preostane. Štefe se je nekaj dni po obisku pri Cankarju v svojem stanovanju na Milošičevi cesti v Ljubljani resnično obesil.¹²

V katoliškem taboru se ob načinu Štefetovega urednikovanja in pisanja niso podrobno ustavljali. Poudarili so njegovo privrženost časnikarskemu delu, mladostno narodnopolitično in literarno delo ter zaznamujočo povezanost z dolgoletnim načelnikom VLS dr. Ivanom Šusteršičem. Izidor Cankar ga je v *Slovincu* predstavil kot vedno svežega, dovtipnega, podjetnega in pogumnega. »Kakor veter je preveval tiskarno, bil povsod hkrati: pri stavcih, pri urednikih, pri meterju, pri strankah, v upravnistvu. Na cesti je hitel z gibčnim korakom, vedno zaposlen; vsakemu drugemu človeku, ki ga je srečal, je imel kaj naročiti. Poznal je vso Ljubljano, njene skrivnosti in potrebe. Ob volitvah, ob dnevih velikih prireditvev so bile vse niti napeljane v njegove roke in vodil jih je s kretnjo veččaka, ki dobro pozna množico in njene nagone. Kdor ga je videl pri tem delu, je moral ceniti njegove sposobnosti.«¹³

Cankar je obžaloval Štefetovo vztrajanje na Šusteršičevi strani. Tragiko njegovega življenja je videl v tem, da je, ko je izgubil vero v politično misel, ki jo je z vsemi sredstvi spretnega časnikarja branil, izgubil tudi vero vase. »On ni padel v boju, ampak se je pogreznil, ker mu je zmanjkalo tal pod nogami; ni izkrvavel, ampak se je zadušil.« Bil je človek, ki je potreboval tudi prijatelje. Dokler jih je imel, je bil močan in trden. Ko je ostal sam, je obupal. Danes, ko ga ni več, moramo reči, da jih je imel manj, kot jih je zaslužil. Ni bil le »sposoben človek, ampak

¹⁰ Koblar, *Štefe Ivan*, str. 683; *Slovenec*, 19. 12. 1917, 3, *Slovenec*, 8. 2. 1919, 5; Cankar, *Moj greh*, 1. – O sporu med »starini« in »mladini« v VLS in Šusteršičevem glasilu *Resnica* glej Pleterški, *Prva odločitev*, 136, isti, *Šusteršič*, 383–385, 404–406; Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 73–89; Rahten, *Ivan Šusteršič*, 299–314. Štefe je vodil Kino Central od začetka njegovega delovanja leta 1915. O vodenju kinematografa in njegovi programski vsebini je z vidika svojih pogledov na javno moralo zanimive ocene zapisal ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič. (Jegličev dnevnik, 639, 648, 661, 662, 702, 704.)

¹¹ O glavnih in odgovornih urednikih *Slovenca* glej Tominšek Perovšek, *Uredništvo Slovenca*, 172–175.

¹² Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, 195, isti, *Ivan Šusteršič*, 353.

¹³ Cankar, *Ivan Štefe*, 1. – *Metêr je bil stavec, ki je v tiskarni razvrščal stolpce stavka v strani.*

tudi pošten človek, če ne obstoji nepoštenost v tem, da je kdo lahkoveren dovolj, da postane tuja žrtev.«¹⁴

Cankar je omenil tudi Štefeto obisk pred njegovo smrtjo. Obiskal ga je 2. februarja 1919. Po preplašenem, nemirnem pogledu, nervoznih kretnjah, pretrganih stavkih je videl, da zelo trpi. Ko je vzel cigareto, mu je roka trepetala. Čutil se je negotovega, izgubljenega. Zdaj je bilo Cankarju v *Slovincu* »iz srca žal za slednjo trdo besedo, ki sem jo kdaj izrekel o njem, in nikdar poslej bi je ne hotel več izreči. Ne spodobilo bi se, da bi mu mi grešni in zmotni ljudje bili bolj strogi sodniki, nego mu bo pravični Bog.«¹⁵ Od Štefeta se je javno poslovil z dobro besedo.

V *Slovincu* so na Štefeto povezanost s Šusteršičem in njegovo časnikarsko delo opozorili še na enem mestu. V poročilu o njegovi smrti so spomnili, da je pri listu »deloval skoraj pol človeške dobe. Stranka mu je postala vse. In tu je šel včasih preko dovoljenih mej. Kasneje je dobil dr. Šusteršič osebno nanj odločilen vpliv. In za njim je šel, kakor prej za stranko, do žalostnega konca. Pri *Slovincu* je vsled svojih zvez s Šusteršičem postal nemož.« Ob tem niso pozabili na Štefeto prizadevno mladostno sodelovanje v slovenskem narodnem gibanju in v Zadrugi.¹⁶ O njegovi smrti je poročal tudi krščansko socialni *Večerni list*. Zapisal je, da je bil Ivan Štefe kot dolgoleten urednik *Slovenca* eden najsposobnejših slovenskih časnikarjev, dober organizator in spreten agitator.¹⁷

Slovenski narod smrti svojega dolgoletnega nasprotnika posebej ni zabeležil. Slab teden po njej pa je v *Narodu* izšel prispevek, ki ga je o Štefetu napisal nekdanji član Zadruge, potopisec, planinski pisatelj in odvetnik dr. Josip Ciril Oblak. Oblak je spomnil na latinski izrek *De mortuis nil nisi bene* (O mrtvih le dobro) in skladno z njim obžaloval, da je Štefeta izkoristila Šusteršičeva stran. Obsodil je nepietetno ravnanje, do katerega naj bi prišlo na njegovem pogrebu, saj prav »on najmanj« zasluži, da se blati njegov spomin. Poudaril je pomen Štefetovega dela pri Zadrugi in tudi on spomnil na njeno vlogo pri

literarnem oblikovanju kasnejših predstavnikov slovenske moderne. K Cankarjevim poslovnim besedam v *Slovincu* pa je pristavil: »Pravični mu bodimo tudi mi! Eno pa je gotovo: *tako žalostne usode ravno on* (...) *ni zaslužil* ... Onemu mlademu Štefetu – Zadruguhanu ohranimo blag spomin! Pri bivših ‚Zadruguhanih‘ mu je zagotovljen.¹⁸

Sporočilo o Štefeto smrti v *Slovincu*
(*Slovenec*, 8. 2. 1919, 7)

O Štefetovem časnikarsko-političnem delu je največ pisal socialnodemokratski *Naprej*. Dan po njegovi smrti je sporočil, da si je »končal življenje, po vsej Ljubljani, širom Kranjske dobro znani bivši urednik *Slovenca* in klerikalni agitator Ivan Štefe. Mnogo političnega daru, neumorna delavnost in pridnost, brezmejna vdanost svojim gospodarjem in nad vse živa zavest strankarstva je dičila tega moža, ki je,« je poudaril, »mnogokrat ne posebno izbirčen v sredstvih, s katerimi je nastopal v političnem boju, nakopal nešteto večjih ali manjših neprilik svojim političnim nasprotnikom, posebne pa našim liberalcem. V privatnem življenju postrežljiv in izredno dobrega srca, je pa imel radi načina svojih nastopov in pisave svoje, nebroj političnih sovražnikov.« *Naprej* je seveda omenil, da je bil Štefe Šusteršičev pripadnik, »skozi vsa leta njegov zvest pristaš in oproda, poleg tega pa neutrudljiv agitator za stranko, ki se mu je imela neizmerno zahvaliti. To je stranka tudi priznavala vsa leta, kar ji je služil in robotal ta neumorni delavec s tem, da ga je nagrajala z naravnost beraško plačo.« Štefe, ki ga je Šusteršič premotil s svojo politiko, je v moralnem pogledu nadkriljeval vse svoje gospodarje. Po *Naprejevem* mnenju mu ob koncu življenja »gotovo ni šlo za eksistenco; agitatorična in žurnalistična moč,

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ *Slovenec*, 8. 2. 1919, 5.

¹⁷ *Večerni list*, 7. 2. 1919, 3.

¹⁸ Oblak, *Nekaj o Ivanu Štefetu*, 4.

kakor je bil Štefe, bi dobil povsod dosti kruha«. Ko pa se mu je vse razsulo, se je začelo oglašati to, kar je bilo navzlic vsemu v njem dobro, njegovo dobro jedro, katerega ni moglo uničiti še tako umazano politično življenje. Preživeli so ga tisti, ki nimajo v sebi ne časti, ne ponosa, ne značaja. On jih je imel in zato sodil ter razsodil.¹⁹

Takoj po smrti so za Štefeta imeli razumevanje tudi v *Jugoslaviji*. Opozorili so, da ga je Šusteršič zavedel, sicer pa je bil »dober časnikar, ki je razumel s spretno agitacijo in organizacijo povečati krog pristavev S. L. S. (Slovenska ljudska stranka – op. J. P.)«. Pristavili so še, da je zadnji čas duševno in telesno trpel.²⁰ Zgrajali so se nad ravnanjem maloštevilnih udeležencev njegovega pogreba. Ti so bili »tako nedostojni, da so v prisotnosti Štefetove soproge poleg mrtvaške krste zabavljali na pokojno žrtev. Ivan Štefe je vkljub svoji politični zmoti, v katero ga je zapeljal Šusteršič, zaslužil drugačen pogreb. Koliko je on delal za svojo stranko, koliko se je trudil, da se je povspela do svoje moči in vendar – nehvaležnost je pač plačilo politike! Navsezadnje pa je bil eden najboljših slovenskih časnikarjev, član stanu, ki ga napredni in sedaj svobodni Slovenci ne razumejo ceniti. Greh se sovraži, ne pa – grešnik!«²¹

Od Štefeta se je poslovil tudi njegov silni nasprotnik dr. Ivan Tavčar. Tega ni storil kot liberalni prvak, pač pa kot ljubljanski župan. Ivana Štefeta so 23. aprila 1911 izvolili v ljubljanski občinski svet,²² in občinski svetnik je ostal do smrti. Tavčar je na seji občinskega sveta 11. februarja 1919 stoje oznanil, da je umrl, in tudi občinski svetniki so njegovo posmrtnico poslušali stoje. »Seveda mi je težko govoriti nekrolog možu, ki je bil moj politični nasprotnik«, je dejal Tavčar. »Ali to me nič ne mori, da bi ne priznal objektivno, da je bil pokojni občinski svetnik Štefe delaven mož. Vsak se zmoti, imel pa je najboljše namene na mestu, katero je zastopal. Nimam povoda, da mu ne bi izrekel tega priznanja. Sledi mu v grob naše sočutje in naše usmiljenje.«²³

Miroslav Malovrh

Miroslav Malovrh
(*Album slovenskih književnikov*, 117)

Ob Malovrhovi smrti so prelili več črnila, čeprav je umrl od vseh pozabljen in zapuščen. Smrt ga je 7. marca 1922 našla v umobolnici na Studencu pri Ljubljani. Že v mladosti se je začel udeleževati kot pesnik in prevajalec, kasneje pa še kot pripovednik. Objavljal je tudi različna književna poročila, podlistke in slavistične beležke. Sredi osemdesetih let je bil urednik lista *Jurij s pušo* in *Dolenjskih novic*, konec osemdesetih let pa se je kot uradnik zaposlil v Tavčarjevi odvetniški pisarni. V začetku devetdesetih let je postal korektor Narodne tiskarne in leta 1897 urednik *Slovenskega naroda*. To je ostal do leta 1918. Leta 1905 je bil med ustanovitelji Društva slovenskih književnikov in časnikarjev, pred tem pa tudi med ustanovitelji Narodne založbe, ki jo je nato vodil.²⁴ O Malovrhu je bilo lažje pisati, saj ga ni bremenilo ravnanje iz prelomnega političnega časa v zadnjem obdobju habsburške monarhije. Oba osrednja liberalna dnevnika, glasili Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) *Slovenski narod* in *Jutro*, sta mu namenila prve strani.

¹⁹ *Naprej*, 8. 2. 1919, 4.

²⁰ *Jugoslavija*, 8. 2. 1919, 3.

²¹ *Jugoslavija*, 9. 2. 1919, 3.

²² *Slovenec*, 24. 4. 1911, 2.

²³ *Slovenski narod*, 12. 2. 1919, 3.

²⁴ *Pirjevec*, *Malovrh Miroslav*, 38–39; *Hladnik*, *Malovrh Miroslav*, 387; *Društvo slovenskih književnikov*, 320; *Jutro*, 8. 3. 1922, 2.

56. številka. V Ljubljani, v četrtek 9. marca 1922. LV. leto

SLOVENSKI NAROD.

Izjaja vsak dan popoldne, luskandi nedelje in praznika.

Iskravci do 9 peti vstaja 1 D, od 20—15 peti vstaja 1 D 50 p, večji iskravci peti vstaja 2 D, sicer, poston, listina, reklama, peti peti vstaja 3 D; posamezniki vsak 15 vstaja 30 D; Iskravci posamezniki vsaki 15 p; Popusti in pri naročilih od 11 objave naprej. — Iskravci davki postoj.

Vprašanje glede naročil ali se ročilo znanja za odgovor

Operativno: »Slov. Narod« in »Narodna Iskra« Iskravci vsaki 15 p, petična. — Telefonski št. 504.

Redakcija: »Slov. Narod« Kmetova ulica št. 8, I. nadstropje
Tiskarna: »Slov. Narod« Kmetova ulica št. 8, I. nadstropje
Dopolni: »Slov. Narod« Kmetova ulica št. 8, I. nadstropje
posamezniki vsaki 15 p, petična. — Telefonski št. 504.

Posamezne številke: 1 D
v Jugoslaviji navedeno dni 1/2 D, nedelje 1 D
v inozemstvu navedeno dni 1 D, nedelje 1 D 50 p
Politična plačana v gotovini.

»Slovenski Narod« velja v Ljubljani in po pošti:

V Jugoslaviji:	V inozemstvu:
redno: D 90—	redno: D 150—
polno: D 45—	polno: D 75—
3 mesečno: D 2250—	3 mesečno: D 39—
1 750 l	1 13—

Politična plačana v gotovini.

Novi naročniki naj pošljejo v prečiščeno redakcijo »Slov. Narod« po nakazilu. Na samo plačilo naročila brez pozitivne denarne se ne moremo odzvati.

Miroslav Malovrh.

Včeraj popoldne ob 4. se je začelo burno in nestro življenje enega izmed naših najbolj znanih in najdaljših slovenskih novinarjev. Umrl je mož, ki se je boril tri desetletja s peresom in z uma svetlim mečem za svobodo in napredek slovenskega naroda. Boril se je ves čas iz najglobljega prepričanja predvsem proti nemštvi, nemškutarstvu, avstrijskemu birokratizmu in slovenskemu klerikalizmu, boril s strastno temperamentnostjo, ki često ni izbirala orožja. Vedno je stal na najbolj višjem mestu, sprejemal neštevilne udarce od leve in desne, a kakor zvest vojak se vztrajal do skrajnosti nesebično, ne izklopi zase niti slavo, niti plačila. Bil je rojen bojevnik, ki mu je bil boj slast in užitek. Zavedal se je, da stoje za njim tisočji, ki so z njim istih naved: zavedal, da je on samo eden ogromne množice, glasnik daj in glav vseh slovenskih svobodomislecev ter neizprosnih sovražnikov nemško-madžarskega nasilnosti in slovenske reakcije. Bil je junak peresa, požrtvovalnega do poslednje misli, vdanega stranki in listu do svoje duševne in telesne izčrpanosti. Pokojnik ni bil novinar obrtnik, ki menja svojo službo in svoje prepričanje: bil je doleden in značilen politik, ki ni nikdar kolebal v svojem prepričanju, nego je ostal zvest načelom svoje vrve mladosti do poslednje poteze svojega peresa.

V zgodovini političnega življenja slovenskega naroda je doba Malovrhovega časnikaškega delovanja nauburna, in boi tekem te dobe je bil najizprosnost. Oskar smo postali svobodni ter smo lastne države, se je obzorje slovenskega življenja seveda močno razširilo ter so se metode slovenskega časnikaškega temeljito izpremenile. Miroslav Malovrh je vstopil med slovenske novinarje leta 1880, ter izstopil z novim letom 1918. Služboval se torej z njegovim odstopom krije tudi začetek nove dobe v zgodovini našega naroda.

Pokojnik je bil rojen 17. oktobra 1861, v Ljubljani v tih radu, skena uradnika Južne železnice. Dopržil je ljubljanski realni ter se nato posvetil slavistiki. Študirali se naved v Gradcu, kasneje v Zagrebu.

ter že kot akademik poročal v »Ljubljanskem Zvonu« o slavističnih delih ter nital o naši književnosti za nemške liste. Nekaj let je živel tudi na Dunaju ter se zanimal za vse kulturne pojave. Toda beda ga je prišla, da je končno šindile očitati, prevel arretiranje »Dopolniških Novic«, a kmalu je ošel v Trst, Časnikarji tudi tam ter končno po raznih neozedah našel zavetja v odvetniški pisarni dr. Ivana Tavčarja. Njegovi deli je takoj opazil njegov izrazit časnikaški talent ter ga je postal v redakcijo »Slov. Narod«. V šoli Ivana Tavčarja, dr. Ivana Tavčarja in dr. Danila Maturova se je razvil pokojnik v časnika, ki ga mu v tisti dobi ni bilo nara. Kmalu je prevzel glavno uredništvo »Slov. Narod«, nital dan na dan svodnike, vse politične, književne, narodne, kritike, rodiliske ter končno celo razne povesti in romane.

Pokojnik je imel namreč neoporečen ljubljeni dar, ki pa ga je sprilo dnevnega časnikaškega zal za nemari. Že l. 1880. je izdal v Novem Mestu pri Krajcu svoje »Pesmi«. Nato je prevel za sloven, gledališke različice izre, tako n. pr. Trifkovice, vse srbske šaljivce: »Francosko-pruska vojna«, »Soliski nadzornik« in druge; prevel in za naše tedanje gledališke razmere prav dobro privredil Shakespeareovega »Othela« ter komedijo »Kako se krote ženske«. Za »Slovenski Narod« je prevel iz italijančevega, francoskega in ruskega jezika neštevilne povesti in novele ter med drugim tudi Turgenjeva roman »Nov«.

Pod psevdonimi: Franc Remec, Lipka, Franjo in Zvonimir Smetacev, pa je spisal za podlistek »Slovenskega Naroda« več živinskih povesti in malih romanov večinoma zgodovinske vsebine, humorističnega ali jedro satiričnega značaja. Teh svojih del, ki so izšla v ponatku, niti sam ni smatral za umotvorje, nego le za prijeto ljudsko čtivo, ki naj bi med študenti širilo svobodomislelna in odločno protiklerikalna ideja. Ne hkrati dvigalo narodno zavest in podžigalo v slov. ljudstvu odpornost proti naklepom sovražnikov. Narodni v njegovih spih je pose-

to po tujih vzorih, toda njegov spisi so dosežali v polni meri svoj plemeniti namen ter se njegove knjige še danes rade čitajo, ne da bi študenti vedeli, da je njih avtor Miroslav Malovrh. Imed teh njegovih spisov navajamo: »Kralj Matjaž«, zgodovinska povest; »Ljubzen Končanove Klire«, zgodovinski roman; »Opatov praprotčak«, zgodovinska povest; »Slovenske Tompa's Kmetičevica«, faljiva povest; »V študentovskih alcah«, ljubljanska povest; »Zadnji rodovine Benjaka«, zgodovinska povest; »Zaljubljeni kapucini«, vesela povest iz ljubljanske preteklosti; »Premaganci, zgodovinska povest; »Strahovalci dveh kron«, zgodovinska povest v dveh delih; »Ljubzen in ljubavi strahopetnega praprotčaka«, »Pod novim orlom«, »Na Devinski skali«, zgodovinska povest in »Kortiska«. Negredna vrsta njegovih povesti, ki so izle v našem podlistku, na dotlej je ni ponatnjenja.

Kritiku z urejanjem »Slovenskega Naroda« je nekaj let urejal tudi »Ljubljanske Novice« ter »Rodoluba«. Bil je ustanovnik »Društva slovenskih književnikov in časnika« in se je pozneje preobrazilo v »Društvo slov. časnika«. Teme društva je bil pokojnik več let aglen predsednik. Dotle je ustanovil in tudi sam vodil »Narodno zalobno« ter je zalobil več živinskih del slovenskih pisateljev.

Pokojnik je obvladoval popolnoma italijanski, francoski, ruski, srbohrvatski, seveda tudi nemški in končno angleški jezik. Bil je modli, koren dnevnega obzorja in temeljite izobražbe; v družbi je bil priljubljen zaradi svojega neustaljenega humorja in kavstične satiričnosti. Strastan v svojem sovražstvu in neizbrčen v svojih sredstvih, s katerimi je hotel poraziti svoje nasprotnike, je bil v svojem jedru vendar le resnično blag in plemenit mož. Veliko je žrtvoval za narodne svrhe ter je bil do svojih najbližjih sorodnikov naravnost vzorno radodaren. Fanatizem v vsakem oziru je bil značilen za njegov značaj: fanatičen rodoljub, fanatičen narodnik, fanatičen protiklerikalce, fanatičen delavec, fanatičen prijatelj in sovražnik! Njegovo življenje je bilo polno borib, borib in ponizanj, a tudi polno nesebičnega dela in uspehov, ki mu obratno simpatični spomin.

Z Miroslavom Malovrhom je izgubljen v grob eden naših najboljših slovenskih žurnalistov. Mož širokega obzorja, ki je obvladoval italijanski in francoski jezik, poznal vso svetovno literaturo, bil do dobra vešč tudi ruski in češki, mož, ki je imel kakor maločlovek v oblasti pero, je bil kakor neredestiran, da stoji na čelo lista, čitar pojav v naši javnosti znači zgodovinski prekrat in takratni komparativni slovenski politiki. V osrednjetih letih preteklega stoletja, ko je Malovrh prevzel vodstvo našega lista, je strelal v smeri narodna ideja, očistena vsake privlake. Absolutna narodnost, to je bilo takrat geslo, program slovenske inteligence. Katere glasilo je bil »Slovenski Narod«. Uvedla v ta program, ki je pomenila popoln prelom s stariji slovenski tradicijami, je naravno povzročilo hrt odpor v vseh konservativnih krogih, ki so zrlj v ideji absolutne narodnosti svojega največjega sovražnika. Videti, da si ta ideja znakovito pridobiva da v slovenskem narodu, so jo protistali za porazno, ki nasprotuje namok katoliške cerkve. Tako se je iz prvotnega pohreta za osamosvojitve, za uveljavljenje narodne ideje razvila v desetdesetih letih lita kulturna borba, ki je divjala v slovenskem javnem življenju brez nevelike do trenutka, ko je svetovna vojna zadila med nami vsako politično življenje.

V tej borbi je bil Malovrh med nrvimi bojevnik. Z neizprosnostjo slednostjo, fanatizmom, ki je lasten samo nim, ki so v dnu duše verni, da so njihove ideje absolutne, naved in rešine, je vodil ta boj ne umorno in brezobzirno, ne strahše se nobenih neuspehov. Nikdar ni klonil, nikdar mu ni vdel pocem, ker je bil sverjen, da ob koncu koncev ideje vrtuh temu, da je reakcije odprala avstrijska vlada z vsem svojim uradnim anaratom.

Povsem naravno je, da se je v to borbo za noč, ki je naša, je v njem našel slovenski in hrovoslovenski pokret, ki je začeloma teza stoletja nastopil svojo zmagovito not med nami, po polno razumeval, ne niste oduševljenosti in tistega fanatičnega priznavanja, kakor ga je v njem vzbujala narodna in napredna ideja.

V tem oziru je izvala v njegov doli temeljit prekrat balkanska vojna. Uspehi srbske vojske, njeno junaštvo je napravilo nani tako močen utis, da je jel v trdnem prepričanju verovati v končno zmago hrovoslovenskih in slovenskih silov. V tem prepričanju ga je svetovna vojna samo utrdila. Ko je vojna izbruhla, ni niti za hlo dvomil, da bi končno ne zmagala pravica stvar male Srbije. V tem sverjenju za nio mogli omajati niti prvi neuspehi na bojiščih. Ko so stali Nemci obloholo v Franciji in Rusiji, ko se je pri nas malilil prepričanje vsilov letoval mladostje, je bil Malovrh med onimi, ki so, sicer obkroženi z avstrijskimi birči, neustrašno napovedovali in prerokovali prihod in vzhod naše svobode.

So je zrl naš vstajenje, ta trum našega narodnega pohreta, ali se je zavedal, da je bilo v tem krovnem njegovu delu, ki je bilo započeto takrat, ko je bila v »Slovenskem Narodu« proklamirana teza o absolutni narodnosti in kasneje o Jugoslovenski ideji?

Gospodarska konferenca v Beogradu.

— Beograd, 8. marca, (lav.) Kakor se sedaj iz oficijelnih krovov doznava, dospe romunska delegacija šele v četrti dopoldne v Beograd. Je dni so imele ostale delegacije češkoslovačka, polska in jugoslovenska sestanke, na katerih so bili razgovori o pripravi za konferenco. Predsednik delegaciji in sicer češkoslovački poslanik g. Kalina, polski poslanik g. Okenski in romunski poslanik g. Emanci so včeraj dali dana konferenci in pmanim ministrom dr. Nindžem. Češka delegacija je bila sorajeta tudi od ministrskega predsednika g. Pašica. Danes se nadaljujejo priprave na seje. Kakor je v znanjem ministrstva odredeno, bo na konferenci veljal za razpravni jezik francoski. V francoski se bodo vodili tudi zapiski in izdali kratki komunikti o poteku razprav.

— Beograd, 8. marca, (lav.) Jugoslovenska delegacija za konferenco strokovnikov male antante in Poljske je pmonjena do 5 temle člani: dr. Vladimir Pevec, kot zastopnik za Srbijo, Traskovodne zbornice, g. Hadžin, podrazvati Prve hrvatske štednje, in g. Besarović, tajnik sarajevske Trgovskoobrne zbornice.

Nekrolog Miroslavu Malovrhu v Slovenskem narodu (Slovenski narod, 9. 3. 1922, 1)

Malovrhov *Slovenski narod* ga je označil za enega od najposobnejših in nekoč najvplivnejših slovenskih novinarjev. Bil je mož, »ki se je boril tri desetletja s peresom in z uma svetlim mečem za svobodo in napredek slovenskega naroda. Boril se je ves čas iz najglobljega prepričanja predvsem proti nemštvi, nemškutarstvu, avstrijskemu birokratizmu in slovenskemu klerikalizmu, boril s strastno temperamentnostjo, ki često ni izbirala orožja.« Bil je glasnik vseh slovenskih svobodomislecev ter neizprosnih sovražnikov nemško-madžarske avstrijske nasilnosti in slovenskega nazadnjaštva. »Bil je junak peresa, požrtvovalnega do poslednje

misli, vdanega stranki in listu do svoje duševne in telesne izčrpanosti.« Svojem mladostnim načelom je ostal zvest vse življenje.²⁵

Narod je predstavil glavne značilnosti Malovrhove časnikaške in književniške življenjske poti. Poudaril je njegovo odločno kulturnobojno (»protiklerikalno«) naravnost. Ta je bila sestavni del dobe, ko je bilo slovensko politično življenje najburnejše in najbolj neizprosnost. Malovrh je v njem fanatično sodeloval. »Fanatizem v vsakem oziru je

²⁵ Slovenski narod, 9. 3. 1922, 1.

bil značilen za njegov značaj: fanatičen rodoljub, fanatičen naprednjak, fanatičen protiklerikalec, fanatičen delavec, fanatičen prijatelj in sovražnik!« Malovrhov fanatizem je bil neizprosno dosleden, temelječ v prepričanju, da so njegove ideje absolutno prave in rešilne in v tem je svoj boj vodil neumorno in brezobzirno, ne strašec se nobenih neuspehov. »Povsem naravno je, da se je v to borbo na nož, ki je trajala, brez prestanka decenije, tako uživel, da mu je ta borba postala sčasoma nekamo življenjski cilj.«²⁶ Upravni svet Narodne tiskarne in uredništvo *Slovenskega naroda* sta mu v veliki, polstranski osmrtnici zaželela trajen in časten spomin.²⁷

Sporočilo o Malovrhovi smrti v Slovenskem narodu
(*Slovenski narod*, 9. 3. 1922, 6)

Na Miroslava Malovrha je spomnil tudi novi liberalni politični dnevnik *Jutro*. Poročalo je, da je svojo nemirno življenjsko pot končal v bedi, »zapuščen skoraj od vseh, kakor se to spodobi za slovenskega časnikarja.«²⁸

Jutro je poudarilo, da se je Malovrh več kot četrto stoletja boril v prvi bojni črti za napredek in svobodo slovenskega naroda in do izčrpanosti svoje moči posvečal drugim. Z njim nas je zapustil »starešina zgodovinske dobe, v kateri se je slovenska politika kaj rada sukala okoli oseb ter češče zamenjevala programe in stvarnost z osebnostmi«. Opozorilo je, da bi »Malovrhovi velikokrat negativni politiki dnevnih spopadov in žestokih dvobojev s klerikal-

no stranko ter z njenimi reprezentanti v dosego zmage liberalizma, (...) zgodovinar brez dvoma prisodil večje uspehe, ako bi njegovo taktiko istočasno spremljalo sistematično organizirano in pozitivno delo inteligence in takratne napredne stranke. Koliko se je tu porabilo energije,« je zaklicalo *Jutro*, »koliko se je prelilo strasti in tinte in vse to često za prazen nič, za kampanilske (ozkosrčne – op. J. P.) spore, ki so tako prevladali v onih letih našega političnega življenja! Ali brez pomena te borbe niso bile. Ves kampanilistični turnir je bil prva politična šola, odkar smo se diferencirali po ekonomskih temeljih, svetovnih naziranjih in političnih programih.«²⁹

K tedanjemu kulturnemu boju, boju med »trhlím liberalizmom in opasnim klerikalizmom«, je *Jutro* pristavilo, da ta doba ni prihranjena mladosti nobene naroda, ki je tudi odgovoren za ekscese, lastne njegovemu političnemu nastajanju. »Zlasti bi bilo pogrešno, ako bi se hotelo časnikarju po poklicu, za katerim se marsikdo rad skrije med časopisnimi vrstami, naprtiti krivdo za marsikak osebni spor in pusto gonjo, ki označuje izvestno dobo slovenske politične prošlosti.«³⁰

Po *Jutrovem* mnenju je bil z Malovrhovim imenom povezan pomemben čas slovenske politike, katere posledice je politični katolicizem začutil šele po nastanku jugoslovanske države. V njenih prvih letih se je namreč politični položaj liberalnega tabora občutno okrepil. Tu je *Jutro* videlo njegov velik prispevek. »Veliko vprašanje je,« je zatrdilo, »ako bi se mogla pri nas ločitev naprednih in konservativnih duhov izvesti do take globočine kakor se je dejansko izvedla, ako bi Malovrh tu kot skromen žurnalista ne zastavil svojega, včasih naravnost žgočega peresa.«³¹ – »Nacijonalist, liberelec starega kova, izvrsten novinar, zvest pristaš stranke, vdan svojim prijateljem, šegav družabnik, je bil Malovrh znan po vsej Ljubljani in po Sloveniji, in tipična prikazen na ljubljanski ulici«, je pripisalo *Jutro*.³²

²⁶ Prav tam.

²⁷ *Slovenski narod*, 9. 3. 1922, 6.

²⁸ *Jutro*, 8. 3. 1922, 1.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² *Jutro*, 8. 3. 1922, 2.

Jutro je poročalo tudi o Malovrhovem pogrebu. Pokopali so ga ob udeležbi vidnih predstavnikov liberalnega kulturnopolitičnega tabora in javnega življenja. »Umrlemu boritelju za naprednost in narodnost« so zapeli pevci Glasbene matice in Ljubljanskega zvona, za krsto pa so za bližnjimi sorodniki stopali predsednik Pokrajinske uprave za Slovenijo, stari liberalni prvak ter dolgoletni ljubljanski župan Ivan Hribar, general Rudolf Maister, poslanec JDS v Narodni skupščini Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev Jožef Reisner, predstavniki odvetniške zbornice, trgovske in obrtne zbornice, mestnega magistrata, učiteljstva, člani Upravnega odbora in uslužbenci liberalne Narodne tiskarne, skoraj polnoštevilna uredništva ljubljanskih dnevnikov, Jugoslovanskega novinarskega združenja s predsednikom beograjske sekcije Dušanom Šijačkim in zastopniki raznih civilnih oblasti. Ob grobu je Malovrhu spregovoril dejavni liberalni privrženec v avstrijski dobi dr. Konrad Vodušek.³³ *Jutro* je zapisalo, da je pogreb pokazal, »da zna Ljubljana še vedno v polni meri ceniti neprecenljivo delo, ki ga je izvršil pokojnik, čeprav se je bil v zadnjih letih že popolnoma umaknil iz javnega življenja.«³⁴

Malovrha so se spomnili tudi pri liberalni Samostojni kmetijski stranki in v krogu NSS. *Kmetijski list* ga je označil za enega najbolj temperamentnih političnih borcev. »Nepoznan svetu je nosil vso pezo politične borbe in dočim so drugi vsled njegovega peresa napredovali, si je sam nakopal bolezen in umrl brez vsega.« S svojim vztrajnim in intenzivnim delom je bil med tistimi slovenskimi časniki, ki so dali podlago za dosedanja kulturni razvoj. Bil je tih, toda neodjenljiv borec, in dostikrat je vodil boj sam, ko so vsi drugi odnehali. To njegovo načelno in neizprosno stališče mu je nakopalo dosti sovražnikov, tudi med lastnimi pristaši, na drugi strani pa tudi dosti prijateljev, kar je najlepše dokazal njegov pogreb.³⁵ Na Malovrhovo idejno doslednost je opozorila tudi *Jugoslavija*: »Njegovo pero je bilo ostro, polno sarkazma, posebno v boju proti klerikalizmu. Posledice so bile znani strastni boji med obema takrat vladujočima strujama na Slovenskem. Kot strankar je bil tako strasten, da se je svojih političnih nasprotnikov lotil tudi s pestjo, ako jih ni mogel s peresom ugnati (...). V osebni občevarju pa je bil ljubezniv in dovtipen ter svojim prijateljem zvest in postrežljiv.«³⁶

Zahvala Malovrhovih sorodnikov za tolažbo in spremstvo na njegovi zadnji poti (*Jutro*, 12. 3. 1922, 8)

V marksističnem in katoliškem taboru so z Malovrhom na kratko opravili. Komunisti se ob njegovi smrti niso ustavili, *Naprej* pa je zgolj zapisal, da je »umrl pozabljen in zapuščen od vseh svojih prijateljev in znancev.«³⁷ *Slovenec* je svojemu nekdanjemu zagrizenemu nasprotniku namenil slabe tri vrstice. »Umrli je včeraj ob 4. uri popoldne v blaznici na Studencu g. Miroslav Malovrh, bivši glavni urednik 'Slov. Naroda', je sporočil 8. marca 1922.«³⁸

Zaključek

Štefeto in Malovrhova smrt sta bili še eno slovensko slovo od avstrijske dobe. V njej so splošeli zaslepljen kulturni boj, najprej kot »kranjski prepir«, nato pa kot širšo značilnost političnega življenja na Slovenskem. Ta se je izražala v različnih stopnjah in oblikah. Najbolj intenzivno na Kranjskem, kjer sta ga v veliki meri usmerjala oba pokojna urednika in s svojim delovanjem pripomogla k

³³ *Jutro*, 10. 3. 1922, 3, 12. 3. 1922, 8; *Jugoslavija*, 10. 3. 1922, 3.

³⁴ *Jutro*, 10. 3. 1922, 3.

³⁵ *Kmetijski list*, 16. 3. 1922, 2.

³⁶ *Jugoslavija*, 9. 3. 1922, 3.

³⁷ *Naprej*, 10. 3. 1922, 3.

³⁸ *Slovenec*, 8. 3. 1922, 3.

razplamtevanju tedanjih ideoloških in političnih strasti. Ob njuni smrti so na to bolj ali manj očitno opozorili, poudarili pa so tudi njune siceršnje časnikarske in druge kvalitete. A zamere na obeh straneh »klerikalno«-liberalnega dueta so ostale. Njuna glasila nasprotnima urednikoma niso namenila svojega posebnega zapisa. Blažji so bili na liberalni strani, kjer se je, razen golega obvestila o njegovi smrti, našel tudi prostor za besedo o Ivanu Štefetu. Podobno so ravnali socialisti. Na obeh straneh »dueta« in tudi širše niso bili ravnodušni ob smrti nekdanjih vodilnih časnikarskih idejno političnih peres. Politika pa je tekla naprej in tudi po tirih, ki sta jih položila Malovrh in Štefe.

Viri in literatura

Časopisni viri

- C.[ankar], I.[zidor]:** Ivan Štefe. *Slovenec*, 47, 8. 2. 1919, št. 32, 1.
- Cankar, Izidor:** Moj greh. *Slovenec*, 45, 22. 12. 1917, št. 293, 1.
- Jugoslavija*, 2, 8. 2. 1919, št. 36, Samomor, 3.
- Jugoslavija*, 2, 9. 2. 1919, št. 37, Pogreb Ivana Štefeta, 3.
- Jugoslavija*, 5, 9. 3. 1922, št. 56, Miroslav Malovrh umrl, 3.
- Jugoslavija*, 5, 10. 3. 1922, št. 57, Pogreb Miroslava Malovrha, 3.
- Jugoslavija*, 5, 15. 9. 1922, št. 212, Jutro, 1.
- Jugoslavija*, 5, 29. 10. 1922, št. 250, Nedeljski pomenki, 3.
- Jutro*, 3, 8. 3. 1922, št. 57, Ljubljana, 7. marca, 1.
- Jutro*, 3, 8. 3. 1922, št. 57, Miroslav Malovrh, 2.
- Jutro*, 3, 10. 3. 1922, št. 59, Pogreb g. Miroslava Malovrha, 3.
- Jutro*, 3, 12. 3. 1922, št. 61, Zahvala, 8.
- Kmetijski list*, 4, 16. 3. 1922, št. 11, Miroslav Malovrh †, 2.
- Naprej*, 3, 8. 2. 1919, št. 32, Ivan Štefe †, 4.
- Naprej*, 6, 10. 3. 1922, št. 56, Miroslav Malovrh, 3.
- Oblak, Jos. C.:** Nekaj o Ivanu Štefetu, *Slovenski narod*, 52, 12. 2. 1919, št. 36, 4.
- Slovenec*, 39, 24. 4. 1911, št. 93, Shod S. L. S. v Unionu, 2.
- Slovenec*, 45, 19. 12. 1917, št. 290, Usoda slovenskega gledališča, 3.
- Slovenec*, 47, 8. 2. 1919, št. 32, Ivan Štefe †, 5.
- Slovenec*, 47, 8. 2. 1919, št. 32, † [...] Ivan Štefé, 7.

- Slovenec*, 50, 8. 3. 1922, št. 55, Umrl, 3.
- Slovenski narod*, 52, 12. 2. 1919, št. 36, Važna seja ljubljanskega občinskega sveta, 3.
- Slovenski narod*, 55, 9. 3. 1922, št. 56, Miroslav Malovrh, 1.
- Slovenski narod*, 55, 9. 3. 1922, št. 56, Upravni svet »Narodne tiskarne« in uredništvo »Slovenskega Naroda« [...], 6.
- Večerni list*, 1, 7. 2. 1919, št. 21, Samomor Ivana Štefeta, 3.

Literatura

- Album slovenskih književnikov** (ur. Janko Šlebinger). Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1928.
- Blaj Hribar, Neja.** *Klerikalci v književnosti in publicistiki liberalcev (1890–1914): diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2013.
- Blaj Hribar, Neja.** »Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika ni iznajdba tega peklenskega slovenskega liberalizma.«: duhovščina in Rimskokatoliška cerkev v publicističnih ter literarnih delih *Slovenskega naroda* (1890–1914). *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 21, 2014, št. 2, 19–31.
- Blaj Hribar, Neja:** Socialni program KNS/SLS skozi prizmo Slovenskega naroda (1890–1914). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57, 2017, št. 1, 112–124.
- Cvirn, Janez:** Urednik Slovenca dr. Evgen Lampe in »slamarezništvo«. *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici njegovega izhajanja* (ur. Mateja Tominšek Perovšek). Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Slovenije, 2013, 64–67.
- »Društvo slovenskih književnikov in časnikarjev«.** *Ljubljanski zvon*, 25, 1905, št. 5, 320.
- Erjavec, Karmen:** Novinarski diskurz Slovenca. *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici njegovega izhajanja* (ur. Mateja Tominšek Perovšek). Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Slovenije, 2013, 164–171.
- Globočnik, Damir:** *Vodiški čudeži: zgodba o Vodiški Johanci*. Radovljica: samozal., 1999.
- Globočnik, Damir:** *Afera Theimer*. Radovljica: samozal., 2001.

- Hladnik, Miran:** Malovrh Miroslav. *Enciklopedija Slovenije*: 6 (ur. Alenka Dermastia). Ljubljana: Mladinska knjiga, 387.
- Hribar, Ivan:** *Moji spomini: I. del: od 1853. do 1913. leta*. Ljubljana: [s. n.], 1928.
- Hribar, Ivan:** *Moji spomini: III. del: od 1929 dalje*. Ljubljana: [s. n.], 1932.
- Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja** (ur. Blaž Otrin, Marija Čipić Rehar). Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: Nadškofijski arhiv, 2015.
- Kr. [Koblar, France]:** Štefe Ivan. *Slovenski biografski leksikon*: 11 (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971, 682–683.
- [Mohorič, Jakob]:** *O zgodovini slovenske krščanske demokracije: spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (ur. Andrej Rahten, Gregor Antoličič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.
- Nežmah, Bernard:** *Časopisna zgodovina novinarstva na Slovenskem med letoma 1797–1989*. Ljubljana: Študentska založba, 2012.
- Perovšek, Jurij:** *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Pir.[jevec, Avgust]:** Malovrh Miroslav. *Slovenski biografski leksikon*: 5 (ur. Franc Ksaver Lukman). Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933, 38–39.
- Pleterski, Janko:** *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Pleterski, Janko:** *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Rahten, Andrej:** *Ivan Šušteršič: der ungekrönte Herzog von Krain: die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischen Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.
- Rahten, Andrej:** *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba, 2002.
- Schulz, Andreas:** *Vzpon tiska kot »četrte sile«: mediji, politika in javnost v obdobju množičnih komunikacij*. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, 169–188.
- [Slanovec, Lojze] Mestni arhivar:** Ljubljanska kronika. *Kronika slovenskih mest*, 1, 1934, št. 1, 61–76.
- Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici njegovega izhajanja** (ur. Mateja Tomiňšek Perovšek). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2013.
- Šuklje, Franjo:** *Iz mojih spominov: III. del*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929.
- Tomiňšek Perovšek, Mateja:** Uredništvo Slovenca. *Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici njegovega izhajanja* (ur. Mateja Tomiňšek Perovšek). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2013, 172–175.
- Zajc, Marko, Polajnar, Janez:** *Naši in vaši: iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012.
- Zečević, Momčilo:** *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Založba Obzorja, 1977.

Zusammenfassung

„HÄSSLICH, KLEIN UND SCHMUTZIG WAR DIE SLOWENISCHE JOURNALISTIK VOR DEM KRIEG“

Ansichten über Ivan Štefe und Miroslav Malovrh anlässlich ihres Todes in den Jahren 1919 und 1922

In den letzten Jahrzehnten der Habsburgermonarchie wurden die ideell-politischen Verhältnisse in Krain unter anderem auch durch die bekannten Impulsgeber des damaligen Kulturkampfes mitgestaltet – die beiden Redakteure der führenden politischen Blätter, des liberalen Slovenski narod und des katholischen Slovenec, Miroslav Malovrh (1861–1922) und Ivan Štefe (1875–1919). Beide verstarben nach dem Ende ihrer Redakteurstätigkeit und anlässlich ihres Todes wurden in allen Teilen des damaligen slowenischen politischen Raumes

Ansichten über deren Persönlichkeit und Werk vorgestellt.

Über beide Redakteure herrschte eine kritische Sichtweise vor. Als der zweite der beiden verstarb – Malovrh –, wurde ein gutes halbes Jahr danach, im September 1922, diese Sichtweise schonungslos von der unabhängigen Tageszeitung Jugoslavija formuliert, die in ihrer Ausrichtung der damaligen Nationalen sozialistischen Partei (Narodno socialistična stranka NSS) nahestand. »Hässlich, klein und schmutzig war die slowenische Journalistik vor dem Krieg«, schrieb Jugoslavija. »Malovrh und Štefe waren ihre Symbole. Sie verlor sich in engen lokalen Angelegenheiten und fühlte sich dann am glücklichsten, wenn sie sich im Schlamm des niederen persönlichen Kampfes wälzte und die Decken in ehelichen und unehelichen Betten lüftete.« In den Tagen nach ihrem Tod urteilte das politische Zeitungswesen nicht so direkt. Ihre Redaktionspolitik, die in die historische Erinnerung eingebettet wurde, wurde entweder als Charakteristikum der damaligen Zeit interpretiert oder man begnügte sich mit einer kürzeren kritischen Beschreibung oder machte auf andere Fragen aufmerksam.

Im katholischen Lager hielt man sich nicht lange bei Štefes Art der redaktionellen Tätigkeit und des Schreibens auf. Betont wurden seine Hingabe für den Journalismus, das nationalpolitische und literarische Wirken in jungen Jahren und die prägende Verbundenheit mit dem langjährigen Führer der Allslowenischen Volkspartei (Vseslovenska ljudska stranka VLS) Dr. Ivan Šusteršič. Man erinnerte daran, dass Štefe fast ein halbes Menschenalter bei der Zeitung Slovenec tätig war. Die Partei wurde ihm Alles. Und dabei überschritt er manchmal die Grenzen des Erlaubten. Man vergaß auch nicht auf sein Wirken beim studentischen literarischen und politischen Verein Zadruga, der spätere prominente Vertreter der slowenischen literarischen und politischen Moderne vereinte.

Die Zeitung Slovenski narod verzeichnete den Tod ihres langjährigen Gegners nicht in besonderer Weise. Eine knappe Woche danach erschien ein Beitrag über Štefe, den das ehemalige Mitglied des Vereins Zadruga Dr. Josip Ciril Oblak verfasst hatte. Er betonte die Bedeutung von Štefes Wirken in Zadruga und erinnerte ebenfalls an seine Rolle bei

der literarischen Formung der späteren Vertreter der slowenischen Moderne.

Über Štefes journalistisch-politisches Wirken schrieb das sozialdemokratische Blatt Naprej noch am meisten. Betont wurde, dass ihn eine politische Gabe, unermüdliche Arbeitsamkeit und Fleiß, grenzenlose Ergebenheit gegenüber seinen Meistern und ein überaus lebendiges Bewusstsein der Parteizugehörigkeit zierten. Hinsichtlich der Mittel, mit denen er im politischen Kampf auftrat, war er oft nicht besonders wählerisch und schuf sich unzählige größere oder kleinere Feinde. In seinem Privatleben war er hingegen zuvorkommend und hatte ein außerordentlich gutes Herz.

Unmittelbar nach seinem Tod wurden Štefes journalistische Fähigkeiten auch von der Zeitung Jugoslavija anerkannt. Sie wies darauf hin, dass er durch geschickte Agitation und Organisation den Kreis der Anhänger der VLS vergrößern konnte. Laut ihrer Beurteilung war Štefe einer der besten slowenischen Journalisten.

Bei Malovrhs Tod wurde mehr Tinte vergossen. Slovenski narod, der die Ansichten der liberalen Jugoslawischen demokratischen Partei (Jugoslovanska demokratska stranka) ausdrückte, bezeichnete ihn als einen der fähigsten und einst einflussreichsten slowenischen Journalisten. Betont wurden seine fanatische kulturkämpferische Orientierung sowie die Tatsache, dass diese mit der Zeit sein Lebensziel wurde. Auch Jutro, die neue Tageszeitung der Partei, schrieb über Malovrh. Laut Jutro war es eine große Frage, ob sich die Spaltung der Geister im slowenischen Gebiet so tiefgreifend durchführen hätte lassen, wenn Malovrh seine Feder nicht in deren Dienst gestellt hätte. Hinzugefügt wurde, dass er ein hervorragender Journalist war, seiner Partei und seinen Freunden ergeben. Auch bei der liberalen Selbständigen Bauernpartei (Samostojna kmetijska stranka) und im Kreis der NSS widmete man ihm einige Worte. Das Blatt Kmetijski list bezeichnete ihn als einen der temperamentvollsten politischen Kämpfer, Jugoslavija wiederum verwies darauf, dass er in Bezug auf seine Ideen konsequent war.

Im marxistischen sowie im katholischen Lager fertigte man Malovrh kurz ab. Die Kommunisten

verweilten nicht bei seinem Tod, Naprej schrieb lediglich, dass er vergessen und von allen Freunden und Bekannten verlassen verstorben war. Slovenec widmete seinem einstigen verbissenen Gegner knappe drei Zeilen, in denen mitgeteilt wurde, dass der ehemalige Hauptredakteur des Narod in einer Nervenheilanstalt verstorben war.

Der Tod von Štefe und Malovrh war ein weiterer slowenischer Abschied von der österreichischen Epoche. In dieser wurde ein verblendeter Kulturkampf begonnen, zunächst als »Krainischer Streit«, dann als breiteres Kennzeichen des politischen Lebens im slowenischen Gebiet. Auf den Anteil, den beide Redakteure an diesem Kampf hatten, wurde bei deren Tod mehr oder weniger dezidiert hingewiesen, es wurden aber auch ihre sonstigen journalistischen und anderen Qualitäten betont. Doch der Unmut auf beiden Seiten des »klerikal«-liberalen Duetts blieb bestehen. Deren Sprachrohre widmeten den gegnerischen Redakteuren keine besondere Niederschrift. Auf beiden Seiten des »Duettes« und auch darüber hinaus war man beim Tod der einstigen führenden ideell-politischen Federn der Zeitungen nicht gleichgültig. Die Politik hingegen verlief auch weiterhin auf den von Malovrh und Štefe gelegten Schienen.

Schlagwörter: Ivan Štefe, Miroslav Malovrh, Journalistik, Zeitung Slovenec, Zeitung Slovenski narod, Kulturkampf

Žan Grm

»Proč ves nikotin, žganje, pivo, vin'!«

Glasilo Mladi junak v okviru protialkoholnega boja

GRM Žan, magister profesor nemščine in magister profesor zgodovine, Gimnazija in srednja šola Rudolfa Maistra Kamnik, Novi trg 41a, 1241 Kamnik, e-pošta: zan.grm@gssrm.si.

613.81-053.6(497.4)"19"

»PROČ VES NIKOTIN, ŽGANJE, PIVO, VIN'!«

Glasilo Mladi junak v okviru protialkoholnega boja

V pričujočem prispevku avtor opisuje protialkoholni glasilo *Mladi junak*, ki je izhajalo med letoma 1924 in 1935. Po uvodni predstavitvi stanja alkoholnega duha med slovensko mladino se osredotoči na osnovno predstavitev glasila, v sklopu katere imenuje glavna urednika ter na kratko predstavi nekaj objavljenih rubrik. V nadaljevanju predstavi primere protialkoholnih zgodb, pesmi in ugank, katerih namen je bil odvrniti mlade bralce od uživanja alkoholnih pijač. V sklepnem delu opiše tudi nekaj drugih prispevkov, ki sicer niso povezani s protialkoholnim bojem, temveč mlade bralce usmerja k zdravemu in lepšemu življenjskemu slogu, ter primerja *Mladega junaka* z dvema protialkoholnima glasiloma.

Ključne besede: Mladi junak (glasilo), alkoholizem, protialkoholni boj

GRM Žan, MA Professor of German and MA Professor of History, Rudolf Maister Grammar School and Secondary School Kamnik, Novi trg 41a, 1241 Kamnik, e-mail: zan.grm@gssrm.si.

613.81-053.6(497.4)"19"

«AWAY WITH ALL THE NICOTINE, THE BOOZE, THE BEER, THE WINE!»

The Mladi junak newsletter as part of the fight against alcohol

In this article, the author describes the anti-alcohol newsletter *Mladi junak* (Young Hero), which was published between 1924 and 1935. After an introduction to the state of alcoholism among Slovenian youth, he focuses on the basic presentation of the newsletter, naming the editors-in-chief and briefly introducing some of the columns published. It goes on to give examples of anti-alcohol stories, poems and riddles aimed at discouraging young readers from drinking. In the final part, some other contributions are described, which are not related to the anti-alcohol fight, but rather point young readers towards a healthy and better lifestyle, and compares *Mladi junak* with two anti-alcohol newsletters.

Key words: *Mladi junak* (newsletter), alcoholism, anti-alcohol struggle

»Joško, kje si bil tri dni?«

Na tako preprosto vprašanje, ki ga učitelj zastavi v šoli, bi človek pričakoval preprost odgovor, a v tem primeru temu ni bilo tako. V nadaljevanju zgodbe namreč izvemo, da je bil Joško na stričevi svatbi in da je ležal doma pijan. Mladi Tinček se je v šoli zelo slabo počutil, to pa ni bilo iskati v boleznih temveč v dejstvu, da so pri njegovem sosedu »kuhali žganje, pa se je napil že gorkega. Morali so poslati po zdravnika. Ležal je kot mrtev.«¹ Takšnih Joškov in Tinčkov je bilo na Slovenskem veliko. In kako jih ne bi bilo, če je bila dostopnost alkohola pri nas na zavidljivi ravni. Leta 1920 se je na Slovenskem letno popilo 170.000 hl piva, 270.790 hl vina, 73.664 hl sadjevca in 4.200 hl sadnega žganja. Če bi te podatke pretvorili v litre in jih porazdelili med celotno prebivalstvo, bi na osebo odpadlo 49 litrov opojnih pijač, ali povedano drugače: vsak Slovenec je statistično gledano letno popil nad 7,5 litra čistega alkohola.² Alkoholna kapljica pa ni bila zelo dostopna zgolj za odrasle, statistični podatki ob koncu leta 1918 namreč dokazujejo, da je bila zelo pri roki tudi otrokom in mladini. Poročila iz tega leta so namreč dokazovala, da je bilo med 94.896 otroki na 482 šolah na Kranjskem zgolj 12.511 mladih protialkoholnih borcev in 15.120 bork ženskega spola.³ Otroci so alkohol uživali pogosto, velikokrat so ga dobili iz rok svojih staršev, saj so slednji verjeli, da jim bo kapljica vina olajšala bolečine ob rasti zob ali pa jih pogrela v mrzlem zimskem jutru, ko so se odpravljali v šolo. Vse to je vodilo v visoko stopnjo konzumiranja alkohola, učitelji pa so to v šoli z žalostjo opazovali in jadikovali nad alkoholjubnostjo slovenskega življa. Poglejmo si nekaj primerov:

1 deček dobi vsako nedeljo po sv. maši pol fraklja žganja. – 1 deček ga dobi tudi po cel frakelj. – 1 deček dobi vsak dan po tri kozarce vina. – 1 deček izpije naenkrat po cel liter vina ali pol fraklja žganja. – 1 dečku da oče vsako jutro 1 kozarček

žganja, zvečer pa mati vina. Pijan je skoro vsako nedeljo. – Mnogo dečkov je povedalo, da je bilo pijanih že po desetkrat ali celo čez; tudi nekaj deklic je odgovorilo na tozadevno vprašanje: mnogokrat! – 12 dečkov si je samih kupilo pijače, En deček okoli 50krat med počitnicami.⁴

Podobne zapise so prosvetni delavci lahko zasledili tudi v daljših pisnih nalogah. Eden od tovrstnih primerov je izjava, ki jo je neki učitelj zasledil v spisu učenca tretjega razreda: »Potem pa so prinesli ata sladkega vinčka. Potem smo ga veselo pili.« Neimenovani četrtošolec je v spisu z naslovom *Letošnja letina* zapisal: »Če ni obilno kruha pri hiši, je hudo, pa še huje je, če mošta ni!« Neka četrtošolka pa je napisala, da je zaradi slabega počutja spila malo žganja.⁵ Še bolj zanimivi so rezultati spisa z naslovom *Kako in zakaj se odločim*, v katerem je 56 učencev od tretjega do osmega razreda pisalo o razlogih za sprejetje ali zavrnitev abstinence. Potrebno je poudariti, da sta dva ducata nadobudne mladine izrazito pozitivno nastopala in podpirala svojo abstinenčno pot. Po drugi strani jih je 20 po tej poti korakalo zgolj delno. Zapisali so, da sicer raje pijejo vodo in mleko, ob mastni jedi pa uživajo tudi v kozarčku mošta. Spet drugi pijejo samo ob praznikih ali nedeljah, tretji pa naj bi popuščali družbenemu pritisku in nagibajo alkoholno kupico, ker bi se v nasprotnem primeru prijatelji norčevali iz njih. Nekdo drugi pije mošt, žganja pa ne, spet drugi pa žganje uživa samo, če je v čaju.⁶ Zanimivo pa je branje 12 učencev, ki so proti abstinenци nastopili z vsemi silami in so svojo alkoholno preferenco utemeljevali s sledečimi besedami:

»Jaz da bom pil, če ga le dobim!« »Včasih ga dobim dvakrat na dan, pa ga vendar ne morem zlit, če mi ga ponujajo!« »Kadar mi dajo mošta, ga pijem, drugače pa ne.« »Letos ga tako ne morem dosti piti, ker ga nimamo.« »Moja mama vsak večer pijejo mošt predno grejo spat in ga še meni dajo. Če ga mama, ga tudi jaz.« »Ata ga tudi, pa še niso bili pi-

¹ »Kam plovemo.« *Prerod. Glasnik za нравno povzdigo naroda*, 3/5 (1924), 65.

² Šepetavc, Anton. »Pijem, torej sem Slovenec. Ali alkohol (izem) kot tabu in fenomen slovenstva.« *Zgodovina za vse. Vse za zgodovino*, 2/1 (1995), 27.

³ Šorn, Mojca. »Kdo se hoče?« *Kdor se hoče učiti, ne sme vinca piti. Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem po koncu velike vojne.* *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*, 30/1 (2023), 77.

⁴ Slapšak, Julij. »Mladina in alkohol.« *Zlata doba ali treznost slovenskega naroda. Protialkoholno glasilo*, 6/7 (1912), 98.

⁵ Kopriva, Alfonz. »Teorija in praksa protialkoholnega gibanja v narodni šoli.« *Slovenski učitelj: pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe v Ljubljani*, 37/11-12 (1936), 249.

⁶ Kopriva, Alfonz. »Teorija in praksa protialkoholnega gibanja v narodni šoli.« *Slovenski učitelj: pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe v Ljubljani*, 37/11-12 (1936), 250.

jani.« »Naš dedek so že stari, pa vedno pijejo. Meni pravijo:, Le pij ga, da boš tudi ti postal tako star kakor jaz!« »Pri nas je slaba voda in je zelo daleč.«⁷

Marsikomu v družbi se je tovrstno stanje zdelo normalno, do neke mere celo smešno. Številni očete so bili veseli, »kako že zna njegov deček prijeti polno kupico«. Res pa je, da se je ta pogled sčasoma začel spreminjati. Če je bilo v 19. stoletju o negativnih vplivih alkohola nad potomstvom naroda še redko brati ali slišati, se je po prvi svetovni vojni situacija začela spreminjati. Alkoholizem takrat ni bil več tretiran kot razvada ali pokvarjenost, temveč kot socialna bolezen in socialno-družbeni problem. Protialkoholna vzgoja otrok naj bi potekala v šolskem okolju in izven njega, s pravilnimi in usklajenim delovanjem pa bi na koncu ustvarili nova vrednostna merila.⁹

Marsikdo pa je alkoholni pohod med slovensko mladino doživljal kot hudo grožnjo narodovemu zdravju, zato so se alkoholnemu sovražniku želeli upreti na vse pretege. Nekateri med njimi so se osredotočili na oblikovanje protialkoholnih glasil. V pričujočem prispevku se bomo osredotočili na protialkoholno glasilo *Mladi junak*.

»Mladi junak brez glasila je vojak brez puške!«

Mladi junak je primer protialkoholnega glasila, ki pa je bil prvenstveno namenjen otrokom in mladostnikom. To je bilo razvidno iz njegovih vsebin, saj so bile te v večini primerov manj znanstvene narave in so vsebovale več poučnih in moralnih zgodbic, ki so mladim bralcem predstavile slabosti alkohola in nezmerne življenja. Glasilo je izhajalo enkrat na mesec, z izjemo poletnih počitnic in je ob svojem izzivu predstavljalo pomembno dopolnitev protialkoholnega boja na področju šolstva. Mladi abstinentski borci so namreč tako dobili svoj

Primer naslovnice glasila *Mladi junak*
(*Mladi junak*, 1/2, 1924/1925)

protialkoholni list, kamor so lahko objavljali tudi svoja dela. Do tedaj so namreč redno pisali v druga protialkoholna glasila, kot je bila npr. *Zlata doba*. Ravno eden od urednikov tega glasila je tudi pojasnil, da so mladi junaki vsi protialkoholni borci do dopolnjenega 14. leta starosti, ko lahko prestopijo v Sveto vojsko.¹⁰ Tekom svojega obstoja je mesečnik zamenjal več urednikov, začevši z Joškom Lindičem, ki ga je kasneje nadomestil Janko Grad. V tem mladinskem glasilu so jasno zagovarjali abstinentsko idejo, zato se niso strinjali z »alkoljubci«, ki so abstinenco dojemali kot oviranje njihove osebne svobode. Odvrnili so jim, da vlak prav tako ne drvi

⁷ Kopriva, Alfonz. »Teorija in praksa protialkoholnega gibanja v narodni šoli.« *Slovenski učitelj: pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe v Ljubljani*, 37/11-12 (1936), 250.

⁸ Heric, Matija. »Za današnje vojne psihoze je treba vesele mladine.« *Slovenski učitelj: glasilo jugoslovanskega krščanskega učiteljstva*, 23/1 (1922), 4.

⁹ Šorn, Mojca. »Dajte otrokom mleka, ne alkohola! Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne.« *Zgodovina za vse. Vse za zgodovino*, 15/2 (2008), 121.

¹⁰ Šorn, Mojca. »Dajte otrokom mleka, ne alkohola! Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne.« *Zgodovina za vse. Vse za zgodovino*, 15/2 (2008), 124.

svobodno, temveč da ga »ovirajo« tračnice in ga tako obvarujejo pred nesrečo, takisto pa velja tudi za privezovanje trte in mladega drevja h kolu. Tega namreč ne storimo z namenom jemanja svobode, temveč »da mu damo prostost tem lažje in lepše povzpeti se v višino, solncu, življenju naproti!¹¹

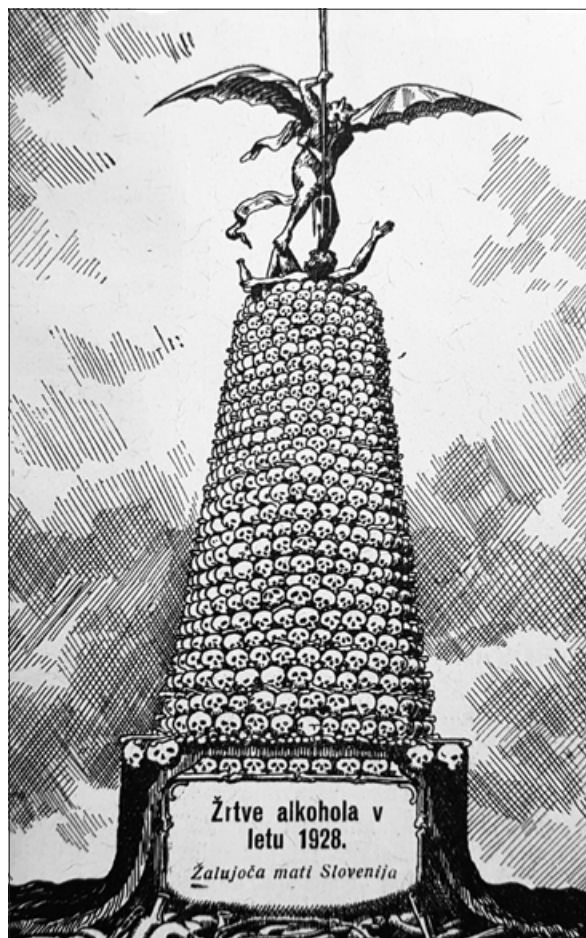
Poleg osnovnih informacij naj omenimo še nekaj zanimivosti. Na naslovnica je pogosto videti različne slike, ki so bile večinoma povezane s protialkoholnim bojem. Izpostaviti velja še različne protialkoholne parole in vzklike, ki so jih občasno objavili na svojih straneh, kot npr.: »Dokler bom živ, žganja ne bom pil!«, »Alkohola ne maram pod nobenim pogojem! Raje umrjem, kakor da bi se upijanil(a)!« »Če mi bo kdo ponujal alkohol, bom odgovoril(a): „Hvala lepa za strup: ga ne maram!“«. Tovrstne povedi so objavljali na različnih mestih v mesečniku (npr. na dnu strani, pod posameznimi zgodbami ali pesmimi itd.).

Glasilo je ves čas svojega obstoja spodbujalo svoje mlado bralstvo, naj poišče nove naročnike. To je bilo seveda pomembno zaradi širjenja abstinencijske ideje, a hkrati to prinese tudi dodatna in prepotrebna finančna sredstva. Stare bralce so k temu spodbujali na različne načine, najpogosteje pa so jim obljubljali različne nagrade. Leta 1926 so jih spodbudili tako, da bi ob pridobitvi enega novega naročnika prejeli dve protialkoholni razglednici, pet tovrstnih razglednic pa bi prejeli, če bi pridobili dva nova naročnika. Če bi k naročnini na *Mladega junaka* spodbudili tri svoje prijatelje, bi v zameno prejeli deset protialkoholnih razglednic, v primeru petih pridobljenih novih naročnikov pa bi poleg desetih razglednic prejeli še igro *Palček potep* ali knjigo *Boj ali zmaga*!¹² Eden od načinov spodbude je bila tudi objava imen vseh, ki so pridobili nove naročnike, kar je razvidno iz rubrike »Kako napredujemo« v šesti številki tretjega letnika. Objava poleg imen in priimkov nagrajencev prikaže tudi število novih naročnikov, ki so jih zapisani mladi junaki pridobili.¹³

Obenem so stare bralce neprestano opozarjali, da morajo poravnati naročnino, saj v nasprotnem primeru ne bodo prejeli nove številke *Mladega junaka*. Na pomembnost plačila in zavezo protialkoholnemu boju so jih lahko opozorili z različnimi liričnimi besedili, kot npr.:

To-le storiti
Mesec september
Tebi veli:
Plačaj naročnino za list „Mladi junak“!
Zaveži se, da ne boš pil opojnih pijač!
Hitro ubogaj
Deca preljuba;
Čas urno beži!¹⁴

Iz številnih zapisov je sicer razvidno, da se je mesečnik soočal s številnimi težavami in da njegova mlada publika pogosto ni poravnala svojih dolgov. Na začetku leta 1933 so tako zapisali, da

Žrtve alkohola (Mladi junak, 5/3, 1928/1929)

¹¹ *Mladi junak*, 6/2 (1929/1930), 31.

¹² »Pridobivajte novih naročnikov!« *Mladi junak*, 3/4 (1926/1927), 59.

¹³ »Kako napredujemo.« *Mladi junak*, 3/4 (1926/1927), 95.

¹⁴ *Mladi junak*, 1/1 (1924/1925), 7.

imajo od lanskega leta še za 3000 dinarjev zao-
stanka in so ponovno apelirali na mlado bralstvo
in na učitelje, naj omenjeno glasilo promovirajo
med mladino.¹⁵ Podobni zapisi so se pojavljali tudi
v naslednjih številkah.

Mladi junak je v svojih zapisih jasno kazal svojo
protialkoholno držo, ki jo lahko zaznamo v vseh
številkah tega mesečnika. Že v svoji prvi številki
so alkoholno nevarnost primerjali s turškimi vpadi,
na katere so predniki opozarjali s pomočjo grmad
in kresov. Mlade bralce so opozorili, da se morajo
danes spopasti še s hujšim sovražnikom, ki se skri-
va v vsakem kozarcu vina, žganja in piva. Dodali
so, da na alkoholno nevarnost ne bodo opozarjali
s pravimi kresovi temveč s kresovi mladostnega
navdušenja, ki ga vsak mladi junak skriva v svojem
srcu.¹⁶ Prav tako so zavrnil stališče tistih, ki so
zagovarjali, da lahko mladina zaužije kakšen ko-
zarček vina. To so ponazorili z navedbo preizkusa, v
katerem so otrokom narekovali sestavek in pri tem
izpustili nekaj besed, da so jih dopolnili sami. Za-
tem so naredili kratek premor in jim ponudili čašo
vina ali kozarec piva. Ko so kasneje ponovili nalogo,
so ugotovili, da je od 15 deklet zgolj ena naredila
isto število napak, vse ostale pa so jih napravile
bistveno več.¹⁷ V enem od člankov so navedli celo
nasvete, s katerimi bi se mladi junaki lahko obra-
nili vsakršnega siljenja v pitje alkoholnih pijač, pri
čemur naj bi uporabili tri možne odgovore. Prvi je
nastal na predpostavki, da vsi ostali pijejo preveč,
zato mladi junak ne bo pil nič in tako sledil ciljem
abstinenčnega boja. Drugi je razlog za zavrnitev
iskal v tem, da mladi junak ne pije, »ker me še ve-
dno izprašujete, čemu ne pijem! Dokler je pivska
navada tako ukoreninjena, da človeka ne puste pri
miru, ko ne pije, toliko časa je abstinenca brez dvo-
ma potrebna!«¹⁸ Tretji in najkrajši odgovor pa je bil
»Zato.« in je temeljil na ideji svobodne odločitve za
izbor posamezne (alkoholne) pijače.¹⁹

Struktura mesečnika se je z vsakim letnikom
spreminjala, vendar v večini letnikov lahko zasledi-
mo nekaj kategorij, ki so se ponavljale. Ena od takih

je npr. »Delo malih«, kjer so mladi objavljali svoja
literarna dela ali pa pisali daljše spise na izbrano
temo, ki jo je določil urednik. Teme spisov so bilke
raznolike, vendar so bile skorajda vedno povezane
s protialkoholnim bojem. Srečamo lahko naslove
kot npr. »Kdo je junak?« »Kako postanem bogat?«
»Birma in alkohol« »O pijancu« »Kako naj čitam
Mladega junaka?« ali »Čemu pijejo ljudje alkoholne
tekočine?« Zanimivo je dejstvo, da so mladi bralci
sami omenjali protialkoholni boj, četudi je naslov
spisa zastavljen zelo široko. Če za primer vzamemo
spis »Kdo je junak?«, lahko vidimo, da je za nekega
učenca junak tisti, »ki se iz ljubezni do Boga prema-
ga in noče piti alkoholnih pijač. Zakaj bi jih pa tudi
pil, saj človeku nič ne koristijo, pač pa škodujejo.«²⁰
Taisto bi lahko rekli tudi za zapis z naslovom »Kako
postanem bogat?« Poti do dosege tega cilja je veliko,
za mlade pisce pa je bila pot jasna:

Danes sem star 14 let, zapisal se bom med absti-
nente, pil ne bom nobene druge pijače kakor vodo,
kadal ne bom nikoli, s tem lahko prihranim vsako
leto lepe denarce, poleg tega bom tudi več zaslužil,
ker bom vedno trezen; tako mislim postati bogat.²¹

Nekateri spisi so primerjali življenje družine
pred in po odhodu v abstinenco. Eden od takih spi-
sov je nosil naslov *Pa sta ga ozdravila*, ki prikazuje,
da je bilo družinsko življenje kmeta Tršana bistve-
no boljše, ko ni hodil v gostilno. V isti številki je bil
sicer objavljen še spis z naslovom *Gašperček, Minka
in Jelica*. V spisu so omenjeni trije otroci z istimi
imeni, ki so se med uživanjem kruha pogovarjali o
Mladem junaku in da se morajo nanj naročiti, saj
je poln poučnih zgodbic.²²

Naslednja ponavljajoča se kategorija nosi naslov
»Zbrana zrnca«. V tej kategoriji so mladim bralcem
predstavljali različne informacije, ki bi jim lahko
pomagale v vsakdanjem življenju oz. bi lahko bile
uporabne. Tako so govorili o vlogi čebel, podalj-
šanju dneva, pravilnem cepljenju drv, dobri zobni
ščetki, tehniki nabiranja gob in dobrem lesu. Ob-
časno so objavili tudi nekaj zanimivosti npr. kako
napovedati vreme (če se mačka neprestano umiva,
bo dež, če je sol pred odhodom v šolo vlažna, se

¹⁵ »Iz uprave.« *Mladi junak*, 5/8 (1932/1933), 80.

¹⁶ »Vsem mladim junakom!« *Mladi junak*, 1/1 (1924/1925), 3.

¹⁷ Pirc, Bojan. »Alkohol in učenje.« *Mladi junak*, 1/9 (1924/1925), 134.

¹⁸ »Zakaj pa Ti nič ne piješ?« *Mladi junak*, 5/2 (1928/1929), 54.

¹⁹ »Zakaj pa Ti nič ne piješ?« *Mladi junak*, 5/2 (1928/1929), 54.

²⁰ »Delo malih.« *Mladi junak*, 1/6 (1924/1925), 90.

²¹ »Delo malih.« *Mladi junak*, 1/6 (1924/1925), 90.

²² »Delo malih.« *Mladi junak*, 8/6 (1932/1933), 94–96.

bliža deževje, to pa velja tudi v primeru, če se ti na poti domov strga trak na čevlju).²³ Prav tako lahko izvemo, da ležanje na levi strani vodi v slabši spanec, saj se s tem tudi »srce nagne na levo in pritiska na želočno prepono. Velike žile, ki vodijo od srca, se preveč raztegujejo. Živci, ki peljejo k srcu, se razdražijo. V žilah, ki vodijo iz glave, se v levi polovici možgan, kjer so možgani najbolj razviti, ustavlja kri. Odtod izvirajo hude sanje.«²⁴

Na podoben način je zastavljena tudi kategorija »Po svetu«, ki prinaša različne nenavadne podatke. V eni od izdaj so predstavili nek južnoameriški indijanski rod, ki naj bi število 18 izrazil tako, da so pokazali na obe roki, eno nogo in še tri zraven.²⁵ Poleg tega so pisalo o različnih veselih in žalostnih dogodkih, do katerih je prišlo v bližnji ali bolj daljni okolici. Omeniti velja tudi kategoriji »Pisma mladih junakov« in »Za razvedrilo«. V prvi kategoriji so objavljena pisma mladih junakov iz različnih slovenskih krajev, v njih pa predstavljajo protialkoholni boj na njihovih šolah ter spoznanja, do katerih so prišli v družbi mladih junakov. Pogosto lahko srečamo tudi veliko hvale na račun *Mladega junaka* ali različne prošnje in predloge ter celo ugotovitve. V eni od števil je tako pojasnjeno, da ime kraja Luče izhaja iz poti treh lovcev, ki so hodili po hribu, poraslem z gozdom. Ko je eden od njih zagledal neobraščen prostor, naj bi zaklical »luč«, s čimer je ta kraj dobil ime.²⁶ Kategorija »Za razvedrilo« vsebuje različne uganke, rebuse, križanke in slikovni material, na katerem morajo najti razlike oz. ga opisati. Reševanje nalog je pogosto povezano z različnimi nagradami (npr. posebne kape, brezalkoholne razglednice ipd.)

Od Tevža do Tončka: Protialkoholne zgodbe za vsak dan

V sklopu protialkoholnih vsebin so objavljali različne primere resničnih in izmišljenih zgodb, kjer so predstavili negativno vlogo alkohola za človeka ter njegovo družino. Tovrstni zapisi sicer niso bili nobena noviteta in so bili objavljeni tudi v drugih glasilih ali pa celo kot ločena dela, kot

npr. *Boštjan, ali gladka pot na vislice*. Značilnost teh zgodb je vidna predvsem v tem, da bralec spozna stranpota, na katera ga lahko zapeljejo pijančevanje, hazardiranje in nemoralno življenje na sploh. Nekrščansko tostransko življenje pa obenem prinese tudi strašanske peklenke muke, ko se ta človek odpravi na drugi svet.²⁷ Nekaj podobnega lahko zasledimo tudi v *Mladem junaku*, le da so bile zgodbe mnogokrat prilagojene ciljni publiki. Pri tem lahko kot primer omenimo neusmiljenost in brezobzirnost pijanega očeta, ki zaradi želje po alkoholni kapljici ni videl nobenih težav. Medtem ko je on zapravljaj družinski denar, ga je doma v veliki revščini, žalosti ter strahu čakala njegova družina. Na tak način je napisana zgodba o šestletnem Tončku, ki mu je teta podarila majhen hranilnik. Po dveh letih je z varčevanjem v njem zbral že lepo vsoto denarja. Ko je nekega dne pisal nalogo, je domov prišel oče in od njega zahteval, da mu izroči svoj hranilnik. Tonček ga je s solznimi očmi prosil, naj mu ne vzame njegovega težko zbranega denarja, ki ga je varčeval za novo obleko ob cerkvenem prazniku. Oče se ni vdal in je sinu začel groziti s šibo, če mu ne bo izročil hranilnika. Po pregovarjanju mu je Tonček s težkim srcem izročil hranilnik, ki ga je oče razbil, saj skozi majhno odprtino ni dobil denarja. Tončkova žalost je bila še večja, saj ni ostal zgolj brez denarja, temveč tudi brez ljubljene hranilnika.²⁸ Objavljeni so bili tudi primeri bolj tragičnih zgodb, ko je pijan oče prišel domov. Motivika v zgodbi je podobna ostalim: hiša je revna, otroci pa slabo oblečeni in suhi zaradi pomanjkanja hrane. Ko ga je žena prosila, da naj ne zapravi vsega denarja za karte, saj želi nahraniti svoje otroke, jo želi udariti. Pri tem se je spotaknil ob najmanjšega otroka in z vso silo padel nanj, ki je zaradi tega umrl.²⁹ S smrtjo je zaznamovana tudi zgodba z naslovom *Alkohol rušitelj družinske sreče*. V njej spoznamo očeta, ki je za alkohol poglaval ves denar in opremo v stanovanju. Družina se je tako iz strahu in pomanjkanja umaknila k materini sestri in tam so živeli nekaj časa, mu pisali pisma, da ga pogrešajo. Oče se je zamislil nad svojim življenjem in se je želel spremeniti. Šel je v tujino, kjer je delal

²³ »Zbrana zrnca.« *Mladi junak*, 4/8 (1927/1928), 122.

²⁴ »Zbrana zrnca.« *Mladi junak*, 1/4 (1924/1925), 59.

²⁵ »Po svetu.« *Mladi junak*, 4/8 (1927/1928), 124.

²⁶ »Pisma mladih.« *Mladi junak*, 8/2 (1932/1933), 31.

²⁷ Studen, Andrej. *Pijane zverine: O moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009, 93.

²⁸ Hojan, Rajko. »Tončekov hranilnik.« *Mladi junak*, 5/2 (1928/1929), 26–27.

²⁹ I. I., »Nedolžna žrtev.« *Mladi junak*, 7/9 (1931/1932), 139–140.

v železniškem podjetju, vendar se je po prvi plači tako napil, da je padel na progo in ga je povozil vlak.³⁰ Spet druga zgodba govori o dogodku, ki ga je opisal Ivan Albreht. Na cesti je videl deklico, ki je objokana sedela pred izložbo in mu razložila, da njen oče vse svoje prejemke zapije v gostilni in jih doma pretepa. Ko ji je želel dati malo denarja, ga je zavrnila. Odvrnila je, da oče od nje zahteva, da prosjači zanj, zato bi ji ta denar zgolj vzel in zapil.³¹

Drugi tip zgodbe je otroke učil, da alkoholne pijače človeka in njegovo imetje prej ko slej pripeljejo v propad. Ena od takih je zgodba »Ena Barigla«, ki so jo v glasilu povzeli po Maupassantu. V zgodbi srečamo staro gospo Klemenko, ki jo je obiskal krčmar Tevž. Gospa je bila stara, zato jo je želel prepričati v prodajo svoje kmetije. Gospa se kmetiji ni želela odpovedati, vendar sta na koncu sklenila kupčijo: Tevž bi ji plačeval mesečno plačilo in ji obenem zagotovil dom na kmetiji do njene smrti, zatem pa bi vse vse pripadlo njemu. Ker je bila gospa že v letih, si je obetal hitro prilastitev kmetije, vendar ni nič kazalo, da bi gospa v »doglednem« času odšla na drugi svet. Kasneje jo je povabil v svojo krčmo na kosilo, ki ga je sicer pojedla bolj malo, vseeno pa je poskusila tudi kozarček vina. Kasneje ji je pijačo prinesel tudi domov in ji zagotovil stalno dostavo. Kmalu se je po vasi razvedelo, da se je vdala pijači, dokler na koncu ni umrla pozimi, ko je pijana padla v sneg. Na koncu je Tevž dodal, da »nesrečnica, če ne bi bila pila, pa bi bila lahko še deset let živela.«³²

Nekatere zgodbe opisujejo, da so se opijanile tudi živali ali mitična bitja. Pri Brezarjevih se je tako ob pripravi na svatbo po pomoti napila krava in od alkoholiziranosti padla po tleh. Ko jo je hlapec želel preteptsti, ga je gospodar ustavil in mu dejal, da tudi on rad pregloboko pogleda v kozarec, čeprav ima pamet. Posledično bi si udarce zaslužil on.³³ Opisana pa je tudi zgodba, ki jo je otroški publiki povedal nek star gospod. Zgodba je govorila o

velikanih, ki so bili tako veliki, da so bili z eno nogo na Hrušici, z drugo pa na Nanosu, ribe so lovili v Cerkniškem jezeru, in sicer tako, da so se sklonili čez Javornik. Bili so torej ogromni, predvsem pa zdravi, a danes jih ni več. Na koncu jih je prizadela bolezen, zaradi katere so postali tako majhni, da so jih na koncu pojedle druge živali.³⁴ Dedek je imel seveda pripravljeno razlago za njihovo izginotje, ki ga je bilo iskati v vinu:

Vipavska dolina je bila prav topla, soncu priležna, zato so zasadili vanjo vinsko trto, katero so našli na jugu. Vsako leto so pridelali velike sode vina, katerega so hodili srkat vse leto. Bolj so vživali vino, bolj so postajali leni in ničevi. Še bolj se je pa slabšalo njih zdravje. Mraz jih je začel tresti, do jedi niso imeli več teka, noge in roke so se jim tresle, od leta do leta so postajali vedno manjši ... V par stoletjih so bili že tako majhni, da so bivali v podzemskih jamah, kakor n. pr.: v Postojnski jami, Otoški jami, Pivki jami ter jamah v »Pečenem rebárju«. Toda – stara navada, železna srajca – zato so si še vedno dovažali vina iz Vipavske doline ter popivali dalje. Slednjič so postali tako majhni – palčke so jih imenovali, ker so bili res le še palec veliki.³⁵

»Janezek je žganje pil« in ostale pesmice

Posebej veliko vlogo so namenjali pesniškim oblikam, kjer so poudarjali žalostno usodo družine pijanca, kar je glede na mladost ciljne skupine mesečnika tudi logično. V tovrstnih pesmih so poudarjali podobno idejo kot v primeru šestletnega Tončka in njegovega hranilnika, tj. da se v alkoholu skriva hudič, ki očete prisili v zapravljanje denarja za pijačo, namesto da bi ga namenil za vzdrževanje gospodinjstva ter žene in otrok. V eni od nenaslovljenih pesmi so se še posebej močno obregnili ob pivo in s pesmijo jasno poudarili njegov slab vpliv na družino in njen finančni obstoj:

Časa piva prekipewa,
v njej se gnusna kača skriva.
Grenek je njen sok in strašen,
vendar ga ves svet uživa.

³⁰ G(rad), J(anko), »Alkohol rušitelj družinske sreče.« *Mladi junak*, 8/5 (1932/1933), 68–70.

³¹ Albreht, »Turobna slika.« *Mladi junak*, 7/10 (1931/1932), 154.

³² Zgodba je bila objavljena v dveh delih: »Ena barigla.« *Mladi junak*, 7/9 (1931/1932), 114–119 in »Ena barigla.« *Mladi junak*, 7/10 (1931/1932), 130–134.

³³ Strniša, Gustav. »Sivka.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 142.

³⁴ Čebular, Albin. »Kaj so pravili dedek?« *Mladi junak* 7/7 (1931/1932), 105–108.

³⁵ Čebular, Albin. »Kaj so pravili dedek?« *Mladi junak* 7/7 (1931/1932), 107.

Čaša piva prekipeva –
zlijmo jo, ubijmo kačo!
Strup svoj vari si iz žita,
krade nam pogačo!³⁶

Seveda pa ni bilo problematično zgolj pivo, temveč tudi druge alkoholne pijače, predvsem žganje, kar lahko spoznamo v pesmi *Janezek je žganje pil*. Pesem nam razkriva zgodbo Janezka, ki je navado pitja žganja prevzel od očeta in jo razvijal vso svojo mladost. Pri 16 letih ga je žganje privedlo v moralni propad, ki se je kazal predvsem s pretepi in krajami. Vse to ni ostalo neopaženo, zato je bil poslan v zapor. Tudi kasneje je nadaljeval s krajami in lenobo, dokler ni na stara leta postal berač.³⁷

Objavljali so tudi druge tipe pesmi, večinoma s protialkoholno vsebino. Kot glavni antipod zgoraj omenjenim pesmim so pisali pesnitve, ki so hvalile prednosti brezalkoholnih pijač, predvsem vode. Tak primer je pesem *Voda*, ki hvali lastnosti te pijače: je bistra, dobra, zdrava in dostopna v vsakem letnem času, zato bi jo morali piti vsi, še posebej pa mladi junaki.³⁸ Za razliko od zgoraj omenjenih pesmi, ki so mestoma »temačne« in negativne, v teh pesmih pogosto v ospredje stopajo narava in njene lepote. To je vidno tudi na primeru pesmi *Zakaj?*, kjer je zapisano, da pastirji vriskajo, ker ves čas pijejo vodo in ne poznajo vina. Prav tako so veseli tudi ptički, saj jih voda krepi. Obenem se zaradi vode sramuje tudi vino, saj v njenem odsevu vidi sebe in zato doživi občutek sramu.³⁹ V glasilu lahko najdemo tudi pesmi, kjer se voda primerja z drugimi alkoholnimi pijačami ter je vedno predstavljena kot edina ustrezna izbira. Tak primer predstavljata pesmi *Janez in Mihec* ter *Čaša*. V prvi lahko preberemo primerjavo med Janezom, ki ves svoj denar zapravi za vino in žganje, zato je svojcem v nadlego. Po drugi strani Mihec dela podnevi in ponoči spi, ves denar pa nosi na banko in ga varčuje, hkrati pa svojci vedno lahko računajo na njegovo pomoč.⁴⁰ Druga pesem pa primerja vodo in žganje:

Srce treznega in skrbnega očeta ... (*Mladi junak*, 6/1)

Čaša vode – kupa svetlih nad,
zdravje in veselje nam naliva,
misel radostna je, kakor dete živa,
v naših srcih jasna je pomlad!

Čaša žganja – težkih solz je čaša,
radi nje se joka mati naša,
mi raztrgani berački smo in lačni,
pa kako naj bili bi drugačni,
če naš oče vse za žganje dal bi,
rad še dušo in telo prodal bi,
kaj mu mar, če naša mamica obupa,
ko je polna kupa žganja – strupa!⁴¹

V glasilu pa je dostopnih tudi nekaj pesmi, ki se dotikajo mladih junakov in njihove protialkoholnega boja. Tudi v teh zapisih je razvidno, da je življenje v alkoholni abstineni bistveno boljše od življenja ljudi, ki radi pogledajo v kozarec. Dodatno tudi v teh pesmih nastopajo vsebine, ki opisujejo

³⁶ *Mladi junak*, 4/9 (1927/1928), 135.

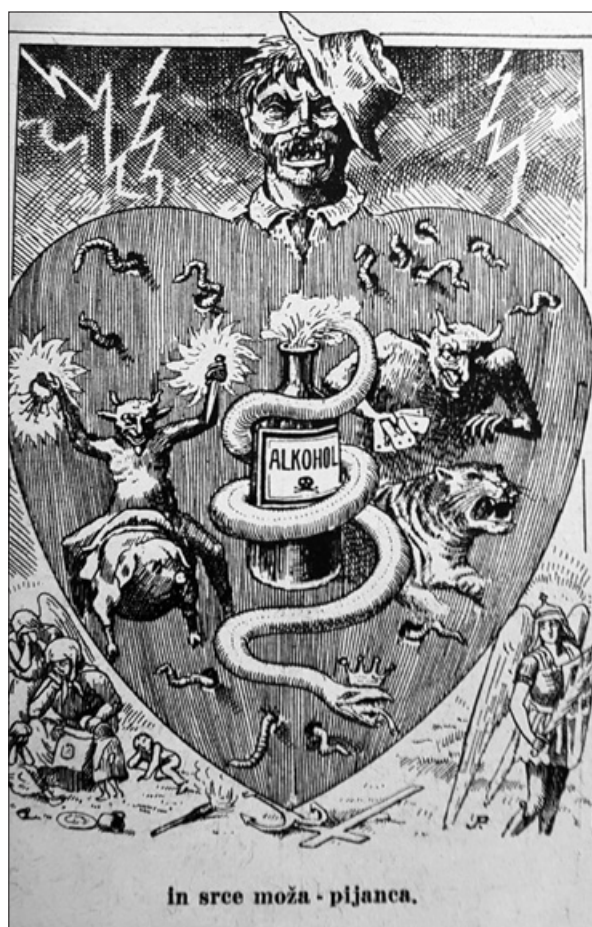
³⁷ Limbarski. »Janezek je žganje pil.« *Mladi junak*, 4/8 (1927/1928), 116.

³⁸ Kovič, Ivan. »Voda.« *Mladi junak*, 4/7 (1927/1928), 104.

³⁹ Rica, »Zakaj?« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 136.

⁴⁰ Podjavoršek, Albin. »Janez in Mihec.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 158.

⁴¹ Strniša, Gustav. »Čaša.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 158.

...in srce moža pijanca (*Mladi junak*, 6/1, 1929/1930, 9)

negativne posledice, ki jih s seboj prinese alkohol, hkrati pa je to tudi razlog za junaški ton, da se je proti temu tekočemu sovražniku potrebno boriti na vse pretege. Mladi protialkoholni borci so v tem boju predstavljeni v junaškem tonu. Pesem *Mladi smo junaki* jih tako prikaže kot otroke z zdravimi lici, plamenečim pogledom in močnim srcem, ki ga dodatno krasi še močan plamen v duši.⁴² Strniša je v pesmi *Vprašanje* dodal še ogenj poguma, ki jim žari v očeh, ter jekleno voljo, ki jih vodi skozi življenje.⁴³ V svoji drugi pesmi *Spev mladega junaka* pa jim je pripisal še nekaj drugih pozitivnih lastnosti. Po njihovem telesu naj bi se razlivala velika moč, s katero so mladi junaki lahko krepko korakali proti življenjskim izzivom, hkrati pa se niso bali boja proti različnim sovražnikom.⁴⁴ Peter Drobnič v

svoji *Budnici mladih junakov* omenja tudi nekatere pomanjkljivosti mladih protialkoholnih borcev, ki pa se jih da premostiti:

Mi „Mladi junaki“ smo tudi vojaki,
zdaj majhni še in pa telesno šibki;
a pridno krepimo o priliki vsaki
si svoje telesne in dušne moči.
Za mili svoj narod in dom svoj slovenski
nam bije goreče in zvesto srce;
ker pa ju ogroža sovražnik peklenški,
stopili smo v vrste obrambne vojske.⁴⁵

Tovrstne pesmi sicer pogosto vsebujejo tudi besedo boj in vojna, vendar pogosto poudarijo, da tu ne gre za pravi vojaški spopad z orožjem. V pesmi *Na vojno* tako Drobnič zapiše, da »zdrružena vojska teh mladih ljudi / krvi človeške ne bo prelivala, / temveč z orožjem duševnih moči / se bo za cilj plemenit bojevala.«⁴⁶ Vojska mladih junakov se bo borila proti velikemu sovražniku alkoholu, ki na Slovenskem povzroča bedo, škodo in sramoto. Na koncu se pesem zaključi v podporo glasilu, saj je implicitno napisano, da lahko z *Mladim junakom* bijejo protialkoholni boj: »Tralala, tralala, ura, nasok! / „Mladi junaki“ pode že sovraga:/ s knjižico drobno, glej, tisoče rok / dviga za njim in naša bo zmaga!«⁴⁷

Poleg pesmi z alkoholno vsebino so objavljali tudi tematske pesmi, ki so bile vezane na mesec objave, npr. zasledimo lahko pesmi o letnih časih in drugih vremenskih dogodkih, decembra so objavili pesmi o božiču in Miklavžu, januarja pa pesem o svetih treh kraljih. V prihodnjih mesecih je v ospredje prišel pust, pa tudi prebujanje pomladi in cvetenje rastlin v naravi.

»Bela brada po steni pada.« Kaj je to?

Nadalje velja izpostaviti še objavo različnih ugank, ki so bile pogosto prav tako zaznamovane z alkoholno vsebino. V posameznih številkah so objavili posebne uganke, katerih rešitev je bila posamezna (brez)alkoholna pijača. Pri tovrstnih

⁴² Renatus. »Mladi smo junaki!« *Mladi junak*, 5/7 (1928/1929), 97.

⁴³ Strniša, Gustav. »Vprašanje.« *Mladi junak*, 4/4 (1927/1928), 49.

⁴⁴ Strniša, Gustav. »Spev mladega junaka.« *Mladi junak*, 2/1 (1925/1926), 1–2.

⁴⁵ Drobnič, »Budnica mladih junakov.« *Mladi junak*, 2/4 (1925/1926), 56–57.

⁴⁶ Dobrič, Peter. »Na vojno!« *Mladi junak*, 1/2 (1924/1925), 28.

⁴⁷ Dobrič, Peter. »Na vojno!« *Mladi junak*, 1/2 (1924/1925), 30.

ugankah je zanimivo predvsem, da so mnogokrat prikazovale negativne značilnosti alkohola oz. pozitivne značilnosti brezalkoholnih pijač. Peta številka sedmega letnika je vsebovala naslednje tri uganke:

Krvavi nož – pod črnim plaščem nosi čuden mož.

Klet; v kleti lesena hišica; v hiši razbojnik do-
muje in smrt kuje.

Nevaren stric – nima ročic, nima nožic, iz sreče
te izpelje, v nesrečo zapelje, tako iz navade te vedno
okrade.⁴⁸

Rešitev na vse tri uganke je alkohol, iz ugank pa
je jasno razvidno, da mu je avtor pripisal negativno
vlogo. Nekatere uganke so bile še bolj neposredne
in so se osredotočale na točno določeno alkoholno
pijačo, npr. vino: *»Iz litra prihaja, pijančka napaja;
ko ga opije, iz hudobije se malo oddahne, pod mizo
ga pahne, kjer naj prespi sredi smeti, da se mu sme-
jejo ptički, ptički in trezni strički.«*⁴⁹

Antipod tovrstnih ugank so predstavljali zapisi
o prednosti brezalkoholnih pijač, kar se vidi tudi
na spodnjih primerih:

V lončku voda skače, v njej je lipov cvet; smo
vodico popili, z njo kašeljček spodili. (Rešitev: li-
pov čaj)

Čašica, v čaši rubin – ga z vodo zalijem, potem
se te sladke pijače napijem. (Rešitev: malinovec)

Naš Ribenčan Urban, po celem svetu znan, po-
zna posnetega, in sladkega in kislega, spet kuhane-
ga, ej, in, veste, še naprej; z njim um si in telo krepí,
zato je šil vse žive dni. (Rešitev: mleko)

Kaj ti je rekla sosedova Mica? »Da najbolj zdrava
za nas je...«? (Rešitev: medica)

Sladka vodica, v njej kislá meglica, po njej je
vsakomur glavica! (Rešitev: limonada)

V lončku voda skače, v njej kamilčin svet; smo
vodo vase spravili – želodček si ozdravili! (rešitev:
kamilčni čaj)⁵⁰

»Junakinja« vseh protialkoholnih pijač je bila
voda, zato so v eni od številčk pripravili različne
uganke, katerih rešitve so bile npr., rosa (Biseri na
travici gasijo žejo kravici.), studenčnica (Srebrna
nit – v njej demant skrit.), slap (Bela brada po steni
pada.) in potok (Vrbice dreza, če jih doseza, pleza
čez mlinska kolesa, v njem račke si umivajo tačke
in zbori ribic veslajo pod sencami šibic.)⁵¹

Od higiene do zagorele kože – nasveti za mlade junake

Mladi junaki oziroma mladi zagovorniki ab-
stinence so v omenjenem glasilu predstavljeni kot
ideal, h kateremu bi morali stremeti. A dejstvo je,
da so se mladi junaki morali držati tudi drugih
pravil in nasvetov, ki so jih spoznavali v svojem
glasilu. Tako so objavljali članke, ki so govorili o
ustrezni higieni, saj le ta preganja bolezni in more-
bitne bakterije. Mladim bralcem so svetovali, da se
vsaj enkrat tedensko umijejo s toplo vodo in milom,
zobe pa bi si morali čistiti po vsaki jedi ali vsaj
pred spanjem in bi tako svoje zobe in ustno votlino
zaščitili pred boleznimi. Nekaj besed so namenili
še hrani, ki naj ne bo prekisla ali pretrda, saj bi si s
tem lahko poškodovali t. i. zobovino.⁵² Pomembno
vlogo so namenili tudi čiščenju zob in pri tem pou-
darili pomen uporabe zobotrebnice in ustrezne zobne
ščetke, pri spiranju zob pa dajo lahko najprej v vodo
malo kuhinjske soli, nato pa vse sperejo z navadno
mlačno vodo. Še nekaj pozornosti so namenili umi-
vanju rok ter čiščenju umazanih za nohti.⁵³

V prihodnjem letniku so za njih oblikovali še
nekaj podobnih nasvetov. Svetovali so jim redno
krtačenje in česanje las, pljuvanje na tla ter kašljanje
in kihanje sogovorniku v obraz so ocenili kot ne-
primerno, taisto pa je veljalo še za vrtanje po nosu,

⁴⁸ Čebular, Albin. »Uganke. (Smrti.)« *Mladi junak*, 7/5
(1931/1932), 80.

⁴⁹ Čebular, Albin. »Uganke. (Grobarji.)« *Mladi junak*, 8/10
(1932/1933), 142.

⁵⁰ Čebular, Albin. »Uganke. (Naše pijačice.)« *Mladi junak*, 7/4
(1931/1932), 63–64.

⁵¹ Čebular, Albin. »Uganke. (Vodica.)« *Mladi junak*, 6/10
(1930/1931), 157–158.

⁵² Limbarski, J. U., »Utrdimó zdravje!« *Mladi junak*, 2/8
(1925/1926), 121–122.

⁵³ Limbarski, J. U., »Utrdimó zdravje!« *Mladi junak*, 2/9
(1925/1926), 135–136.

sključeno sedenje ter vtikanje umazanih prstov v usta.⁵⁴ Da bi si mladi junaki lažje predstavljali vzornega človeka, so jim v nekem prispevku predlagali čebelji zgled. Tako kot čebele morajo imeti tudi oni radi domovino in lastni rod ter biti vdani svojemu »poglavarju« in zakonom. Obenem morajo biti marljivi, vztrajni in varčni v različnih življenjskih situacijah. Nazadnje so izpostavili še veliko vlogo snažnosti, ki so jo označili za enega od predpogojev za bogato življenje.⁵⁵ Ker je veljalo, da je stalni spremljevalec alkohola tudi tobak, so tudi tej temi namenili nekaj besed. V enem od prispevkov so v ironičnem slogu navedli šest razlogov, ki naj bi mlade vlekli v uživanje alkohola. Kadili naj bi zato, ker želijo uničiti svoje zdravje in svoja pljuča, usta ter nos spremeniti v dimnik, skozi katerega bi izpihali veliko denarja, ki ga imajo tako ali tako preveč. S kajenjem bi močno nadlegovali svoje so-govornike, hkrati pa lahko kadijo zato, »ker tudi drugi kade in hočeš kot hlapčevska duša budalosti drugih posnemati.«⁵⁶

V eni od prihodnjih letnikov so za mlade junake oblikovali še kup drugih nasvetov. V eni od številok so se osredotočili na pozitivne vidike Sonca in jim opisali, kako lep zlatorjav odtенок kože so imeli antični Grki. K temu naj bi stremeli tudi oni, vendar se morajo seveda pred sončenjem zaščititi in dolžino sončenja določiti glede na prilagojenost kože:

Prvih 8 dni se solnčimo le predpoldne ali pa popoldne in sicer pol ali eno uro. Ne smemo se od začetka izpostavljati popoldanskemu solncu. Začetnik naj menja solnce s senco. To prijetno menjanje se priporoča v največji vročini (poleti) vsem. Dalje menjaj vsakih 10–15 minut svojo lego, da ne solnčiš telesa enostransko. Priporoča se mnogim, da glavo zavarujejo z lahkim pokrivalom, zadostuje tudi robec.⁵⁷

⁵⁴ »Za zdravje.« *Mladi junak*, 3/6 (1926/1927), 88.

⁵⁵ Poljanski. »Kaj nas uči čebelica.« *Mladi junak*, 5/9 (1928/1929), 134–135.

⁵⁶ »Čemu bi tudi Ti rad kadil?« *Mladi junak*, 5/1 (1928/1929), 11.

⁵⁷ Eržen, »Solnčna svetloba.« *Mladi junak*, 7/8 (1931/1932), 122.

Kaj nam pa morejo, morejo ... (*Mladi junak*, 10/1, 1934/1935, 8)

Kup nasvetov za mlade junake pa je pripravil Ivan Albreht, v svojih zapisih pa se je dotaknil malodane vseh področij njihovega življenja, njegovi zapisi pa so bili večinoma postavljeni kot uvod v številke osmega letnika *Mladega junaka*. Ob koncu sedmega letnika je svoj zapis namenil šolskemu delu in ocenam. Učenje zaradi ocen je strogo zavračal ter je mlade junake spodbujal, da se učijo, da bodo kaj znali, saj so dobre ocene le »priznanje, ki ti ga daje učitelj za tvoje delo in pridnost, nikdar pa ni učenju namen.«⁵⁸ Močno jim je odsvetoval kakršno koli goljufanje in prepisovanje, saj to vodi v vrzeli v znanju, ki bodo goljufivca preganjale kot hudobne pošasti.⁵⁹ V naslednjih številkah se je osredotočil še na pomen zavedanja svojega rodu ter dejstva, da so izkušnja najboljša, a hkrati najdražja šola. Nekaj besed je namenil tudi razlagi izraza *tvoj bližnji*. Mladi bralci bi se morali zavedati, da so njihovi bližnji vsi ljudje, potrebni pomoči, pa naj bo to nedolžen starček ali zločinec. Tudi slednji si zasluži pomoč in je tvoj bližnji ter se ga ne bi smel bati. Za svoje grehe je bil namreč že kaznovan, o človeku pa bo na koncu presodil zgolj bog.⁶⁰ Ravno o presojanju drugih je zapisal še en članek in jih opomnil, da je vsako človekovo dejanje posledica prejšnjih dejanj. Posledično jih je opozoril, da bi se kot pravi mladi

⁵⁸ Albreht, »Premisli, prijatelj!« *Mladi junak*, 7/9 (1931/1932), 130.

⁵⁹ Albreht, »Premisli, prijatelj!« *Mladi junak*, 7/9 (1931/1932), 130.

⁶⁰ Albreht, »Moji bližnji.« *Mladi junak*, 8/3 (1932/1933), 33–34.

junaki morali izogibati tovarišev, ki so zašli s prave poti, ne bi pa jih smeli soditi. Bolj pomembno je, da jim pomagajo, če je to seveda v njihovi moči.⁶¹ V majski številki je Janko Grad mlade bralce opomnil na veliko vlogo mame v njihovem življenju. V kolikor so jo prerano izgubili, naj bi se jo v tem mesecu spomnili z obiskom groba. V kolikor pa je mama živa, bi ji morali (še bolj kot sicer) izkazati spoštovanje:

Natrgaj cvetic, poveži jih v šopek pa stopi z njim pred svojo mater. Podaj ji šopek pa ji poglej z vso sinovsko ljubeznijo v obraz. Morda boš zapazil na njem gube. Poljubi jih, saj si jih povzročil ti. Poglej ji glavo. Morda boš videl na njej sive lase. Poljubi ji vsakega posebej, ker ti si kriv, da so ji osiveli prezgodaj. Poglej materine oči. Morda zro nate z žalostjo in skrbjo. Poljubi te oči, v skrbeh zate so postale otožne in morda so se celo večkrat orosile zaradi tebe. Poglej tudi žulje in razpoke na materinih rokah pa jih poljubi in orosi s solzami hvaležnosti in kesanja.⁶²

Usoda Mladega junaka

Mladi junak sicer ni bilo edino glasilo na Slovenskem, ki je izhajalo v podporo protialkoholnega boja. Poleg tega glasila poznamo še npr. *Piščalko* in *Zlato dobo*, vendar se to glasilo razlikuje od omenjenih dveh. V *Mladem junaku* so objavili bistveno več slikovnega materiala, kar lahko pripišemo starosti cilje skupine tega mesečnika. Slikovne priloge so se največkrat nanašale na (proti)alkoholne tematike in alkohol predstavljale v zelo negativni luči, največkrat v obliki hudiča ali smrti.⁶³ Nekatere prikazujejo človeštvo, ki se utaplja v alkoholu, ki neprestano teče iz soda in uničuje vse pred njim, nad njimi pa lahko zopet vidimo Smrt s koso. Pod sliko je zapisano, da te utopljenca lahko rešijo mladi

Če smo na tleh (*Mladi junak*, 10/1, 1934/1935, 8)

junaki, ki bi zaprli luknjo v sodu, da ta ne bi več poplavljal slovenske zemlje.⁶⁴

Če primerjamo vsebino *Mladega junaka* z vsebinami v *Piščalki* in *Zlati dobi*, lahko ugotovimo, da je v *Mladem junaku* objavljenih manj prispevkov, ki alkoholno problematiko obravnavajo iz znanstvenega stališča, saj v tem mladinskem mesečniku večino prispevkov zasedajo pesmi, zgodbe in zapisi s poučno vsebino. Razlog za to tiči v starosti ciljne publike *Mladega junaka* (tj. otroci in mladina), ki so jih skušali privabiti z za njih zanimivimi vsebinami. Vsa tri glasila pa imajo eno skupno točko, in sicer finančne težave. Poleg že omenjenega stalnega spodbujanja k plačevanju naročnine in širjenju mesečnika med nove naročnike velja omeniti dejstvo, da so svoje bralce spodbujali k letnemu plačevanju naročnine. V primeru, da so list želeli plačati mesečno, bi morali namreč naročiti vsaj pet izvodov revije, to odločitev pa so v uredništvu utemeljili s sledečimi besedami:

Stroški za poštno-čkovni promet so se z dnem 6. oktobra t. l. (1926, op. a.) zvišali. Vsaka položnica stane 12 oz. 15 par, vsako vplačilo pa 50 par. Če kdo po položnici vplača en dinar, znašajo stroški 65 par tako, da dobi uprava za list samo 35 par. S tem zneskom pa ni mogoče izhajati! Prosimo, da se

⁶¹ Albreht, »Kadar sodiš.« *Mladi junak*, 8/7 (1932/1933), 97.

⁶² G(rad), »Materin dan.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 129.

⁶³ Primer tovrstne slike lahko zasledimo v četrti številki prvega letnika na strani 23. Vidimo lahko Smrt, ki pijancu vliva alkoholno pijačo v usta. Glede na pesem, ki je objavljena na predhodni strani, gre za vino.

⁶⁴ Glej sliko na straneh 24 in 25. V: *Mladi junak*, 7/2 (1931/1932), 24–25.

vsi naročniki tega drže, ker na vsako tako vplačilo ne moremo še s posebno dopisnice zadevo pojašnjevati, ker sama stane 50 par brez dela, ki itak zelo narašča.⁶⁵

Mladi junak je izhajal med letoma 1924 in 1935, kar je razmeroma kratko obdobje. Razloge za zaton protialkoholnega glasila lahko iščemo v finančnih težavah in v dejstvu, da je bil protialkoholni boj na tako »mokrem« področju, kot so naši kraji, bolj kot ne obsojen na propad. Vseeno predstavlja list zanimiv uvid v takratne poskuse, da bi zamejili pohod alkoholnega sovraga med otroke in mladino in s tem preprečili nastanek zgodb, kot sta Joškova in Tinčkova v uvodu tega prispevka.

Viri in literatura

Časopisni članki

Albreht, Ivan. »Kadar sodiš.« *Mladi junak*, 8/7 (1932/1933), 97.

Albreht, Ivan. »Moji bližnji.« *Mladi junak*, 8/3 (1932/1933), 33–34.

Albreht, Ivan. »Premisli, prijatelj!« *Mladi junak*, 7/9 (1931/1932), 130–131.

Albreht, »Turobna slika.« *Mladi junak*, 7/10 (1931/1932), 154.

Čebular, Albin. »Kaj so pravili dedek?« *Mladi junak* 7/7 (1931/1932), 105–108.

Čebular, Albin. »Uganka. (Grobarji.). *Mladi junak*, 8/10 (1932/1933), 142.

Čebular, Albin. »Uganke. (Naše pijačice.)« *Mladi junak*, 7/4 (1931/1932), 63–64.

Čebular, Albin. »Uganke. (Smrti.)« *Mladi junak*, 7/5 (1931/1932), 80.

Čebular, Albin. »Uganke. (Vodica.)« *Mladi junak*, 6/10 (1930/1931), 157–158.

»Čemu bi tudi Ti rad kadil?« *Mladi junak*, 5/1 (1928/1929), 11.

»Delo malih.« *Mladi junak*, 1/6 (1924/1925), 90.

»Delo malih.« *Mladi junak*, 8/6 (1932/1933), 94–96.

Dobrič, Peter. »Na vojno!« *Mladi junak*, 1/2 (1924/1925), 28–30.

Drobnič, »Budnica mladih junakov.« *Mladi junak* 2/4 (1925/1926), 56–57.

»Ena barigla.« *Mladi junak*, 7/9 (1931/1932), 114–119.

»Ena barigla.« *Mladi junak*, 7/10 (1931/1932), 130–134.

Eržen, »Solnčna svetloba.« *Mladi junak*, 7/8 (1931/1932), 121–123.

G(rad), J(anko), »Alkohol rušitelj družinske sreče.« *Mladi junak*, 8/5 (1932/1933), 68–70.

G(rad), J(anko). »Materin dan.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 129–130.

Heric, Matija. »Za današnje vojne psihoze je treba vesele mladine.« *Slovenski učitelj: glasilo jugoslovanskega krščanskega učiteljstva*, 23/1 (1922), 1–6.

Hojan, Rajko. »Tončkov hranilnik.« *Mladi junak*, 5/2 (1928/1929), 26–27.

I. I., »Nedolžna žrtev.« *Mladi junak*, 7/9 (1931/1932), 139–140.

»Iz uprave.« *Mladi junak*, 5/8 (1932/1933), 79–80.

»Kako napredujemo.« *Mladi junak*, 3/4 (1926/1927), 95.

»Kam plovemo.« *Prerod. Glasnik za нравno povzdigo naroda*, 3/5 (1924), 65.

Kopriva, Alfonz. »Teorija in praksa protialkoholnega gibanja v narodni šoli.« *Slovenski učitelj: pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe v Ljubljani*, 37/11–12 (1936), 248–254.

Kovič, Ivan. »Voda.« *Mladi junak*, 4/7 (1927/1928), 104.

Limbarski. »Janezek je žganje pil.« *Mladi junak*, 4/8 (1927/1928), 116.

Limbarski, J. U., »Utrdimo zdravje!« *Mladi junak*, 2/8 (1925/1926), 121–122.

Limbarski, J. U., »Utrdimo zdravje!« *Mladi junak*, 2/9 (1925/1926), 135–137.

Mladi junak, 1/1 (1924/1925), 7.

Mladi junak, 4/9 (1927/1928), 135.

Mladi junak, 6/2 (1929/1930), 31.

Mladi junak, 7/2 (1931/1932), 24–25.

Pirc, Bojan. »Alkohol in učenje.« *Mladi junak*, 1/9 (1924/1925), 133 – 135.

»Pisma mladih.« *Mladi junak*, 8/2 (1932/1933), 31–32.

Podjavoršek, Albin. »Janez in Mihec.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 158.

Poljanski. »Kaj nas uči čebelica.« *Mladi junak*, 5/9 (1928/1929), 134–135.

»Po svetu.« *Mladi junak*, 4/8 (1927/1928), 123–124.

⁶⁵ »Tebi na pot.« *Mladi junak*, 3/4 (1926/1927), 62–63.

- »Pridobivajte novih naročnikov!« *Mladi junak*, 3/4 (1926/1927), 59.
- Renatus. »Mladi smo junaki!« *Mladi junak*, 5/7 (1928/1929), 97.
- Rica, »Zakaj?« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 136.
- Slapšak, Julij.** »Mladina in alkohol.« *Zlata doba ali treznost slovenskega naroda. Protialkoholno glasilo*, 6/7 (1912), 97–101.
- Strniša, Gustav.** »Čaša.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 158.
- Strniša, Gustav.** »Vprašanje.« *Mladi junak*, 4/4 (1927/1928), 49.
- Strniša, Gustav.** »Sivka.« *Mladi junak*, 8/9 (1932/1933), 142.
- Strniša, Gustav.** »Spev mladega junaka.« *Mladi junak*, 2/1 (1925/1926), 1–2.
- »Tebi na pot.« *Mladi junak*, 3/4 (1926/1927), 62–63.
- »Vsem mladim junakom!« *Mladi junak*, 1/1 (1924/1925), 2–5.
- »Zakaj pa Ti nič ne piješ?« *Mladi junak*, 5/4 (1928/1929), 54.
- »Za zdravje.« *Mladi junak*, 3/6 (1926/1927), 88.
- »Zbrana zrnca.« *Mladi junak*, 1/4 (1924/1925), 59.
- »Zbrana zrnca.« *Mladi junak*, 4/8 (1927/1928), 122–123.

Literatura

- Studen, Andrej.** *Pijane zverine: O moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009.
- Šepetavc, Anton.** »Pijem, torej sem Slovenec. Ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva.« *Zgodovina za vse. Vse za zgodovino*, 2/1 (1995) 18–35.
- Šorn, Mojca.** »Dajte otrokom mleka, ne alkohola! Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne.« *Zgodovina za vse. Vse za zgodovino*, 15/2 (2008), 120–128.
- Šorn, Mojca.** »Kdo se hoče »Kdor se hoče učiti, ne sme vinca piti. Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem po koncu velike vojne.« *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*, 30/1 (2023), 73–86.

Zusammenfassung

„WEG MIT ALLEM NIKOTIN, BRANNTWEIN, BIER, WEIN!“

Das Organ Mladi junak im Rahmen des Kampfes gegen den Alkoholismus

Der Kampf gegen den Alkoholismus war im slowenischen Gebiet in der Periode zwischen den Weltkriegen ein relativ sichtbares Thema. Um in diesem Kampf erfolgreich zu sein, begannen die Kämpfer gegen den Alkoholismus bereits in den Schulen damit. Dort wendeten sie verschiedene Taktiken an, unter anderem standen den Schülern zahlreiche Abstinenzblätter zur Verfügung, wie es *Mladi junak* (1924–1935) war. In diesem Organ, das während der Dauer des Unterrichts jeden Monat erschien, wurden verschiedene Themen behandelt, die der Jugend die negativen Seiten ihres Feindes Alkohol zeigten. Die Bereiche des journalistischen Kampfes gegen den Alkohol waren unterschiedlich, aber immer dem Zielpublikum angepasst. Daher findet man im genannten Blatt keine Artikel mit anspruchsvolleren Fachinhalten, beziehungsweise wenn es solche gab, wurden sie an die jüngere Leserschaft angepasst und beinhalteten zahlreiche einfache Beispiele zur Veranschaulichung eines alkoholisierten Zustandes. Stattdessen findet man mehrere Erzählungen, Gedichte und Rätsel, die zwar unterschiedlich waren, aber in einer Hinsicht übereinstimmten, dass nämlich der Alkohol unser aller Feind ist, denn er bringt Zwist, Unruhe und Armut in die Familien und führt zum sittlichen Verfall des Volkes. Ähnlich verfasst waren auch Lieder, die außerdem die Tugenden junger Kämpfer gegen den Alkohol sowie die Vorzüge alkoholfreier Getränke – vor allem Wassers – priesen. Nicht einmal Rätsel entgingen dem Kampf gegen den Alkohol und die junge Leserschaft konnte für deren Lösung manchmal auch Preise gewinnen. Einige Rubriken der Monatsschrift waren außerdem der Kreativität der Jugendlichen gewidmet, die der Redaktion ihre Gedichte, Aufsätze oder Ansichten zu verschiedenen Themen schicken konnten. Schlussendlich ist zu betonen, dass in den Beiträgen auch nicht mit dem Alkohol verbundene wichtige Themen angesprochen wurden, wie z. B. die Hygiene, die Beziehungen zu Eltern und Schule und Ähnliches. Ungeachtet der Wünsche vieler Kämpfer stell-

te das Monatsblatt schon gut zehn Jahre nach der ersten Nummer sein Erscheinen ein. Die Gründe dafür wurden zwar nicht angeführt, zu berücksichtigen sind aber die finanziellen Probleme des *Mladi junak* und die ständigen Ermahnungen an die Leserschaft, wie wichtig die Bezahlung des Zeitungsabonnements ist. Diese Schwierigkeit, in Kombination mit der sprichwörtlichen »Alkoholverliebtheit« im slowenischen Gebiet und den nahenden außenpolitischen Herausforderungen waren wohl der Grund für das Ende des *Mladi junak*.

Schlagwörter: *Mladi junak* (Presseorgan), Alkoholismus, Kampf gegen den Alkohol

Tamara Scheer

Pa vendarle niso bili nemški bojevniki Aloisa Hudala

*Grobnica 450 avstro-ogrskih vojnih ujetnikov iz 1. svetovne vojne v cerkvi
Santa Maria dell'Anima v Rimu*

SCHEER Tamara, Priv.-Doz. Dr., Institut für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien / Päpstliches Institut Santa Maria dell'Anima, Rim; e-pošta: tamara.scheer@univie.ac.at

94(497.4)"1914/1918":726.821(450.621)

PA VENDARLE NISO BILI NEMŠKI BOJEVNIKI ALOISA HUDALA

Grobnica 450 avstro-ogrskih vojnih ujetnikov iz 1. svetovne vojne v cerkvi Santa Maria dell'Anima v Rimu

Avtorica se v svojem prispevku ukvarja z identifikacijo in nacionalnim izvorom 450 avstro-ogrskih vojnih ujetnikov, ki so bili leta 1937 preseljeni z rimskega pokopališča Campo Verano in pokopani v kripti cerkve Santa Maria dell'Anima v Rimu. Pobudnik njihovega prekopa in postavitve spominske kapele Alois Hudal jih je namreč skladno s svojo politično usmeritvijo kar pavšalno proglasil za nemške bojevnike, čeprav so pripadali številnim drugim narodom Avstro-Ogrske.

Ključne besede: vojni ujetniki, mesta spomina, prva svetovna vojna, nacionalizem.

SCHEER Tamara, Priv.-Doz. Dr., Department of East European History, University of Vienna / Pontifical Teutonic Institute Santa Maria dell'Anima, Rome; e-mail: tamara.scheer@univie.ac.at

94(497.4)"1914/1918":726.821(450.621)

THEY WEREN'T ALOIS HUDAL'S GERMAN WARRIORS AFTER ALL

Tomb of 450 Austro-Hungarian prisoners of war from World War I in the Church of Santa Maria dell'Anima in Rome

The author's contribution deals with the identification and national origin of 450 Austro-Hungarian prisoners of war who were transferred from the Roman cemetery Campo Verano in 1937 and buried in the crypt of the church of Santa Maria dell'Anima in Rome. The initiator of their reburial and the erection of the memorial chapel, Alois Hudal, in accordance with his political orientation, proclaimed them all as German warriors, even though they belonged to many other nations of the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: prisoners of war, places of memory, World War I, nationalism.

Uvod

Vojno ujetništvo avstro-ogrskih vojakov med 1. svetovno vojno večinoma povezujemo z vzhodno fronto, saj njihovo tamkajšnje število presega vse doslej znane podatke. Zato je za to vojno ujetništvo na voljo tudi veliko znanstvenih publikacij, oprtih na širok nabor virov, kakršni so pisma in spomini.¹ Z izbruhom vojne z Italijo pa se je vendarle odprlo še eno prizorišče. Skupno je bilo na tej fronti zajetih 477.000 vojakov avstro-ogrskih armad, ki so delili usodo s tistimi, ki so bili sicer zajeti na balkanski fronti, a so jih čez Jadran prepeljali v Italijo. Po koncu vojne se domov še daleč niso vrnili vsi vojaki. Maja 1919 je znašalo skupno število iz Italije še ne repatriiranih ujetnikov glede na povojno državno pripadnost: 960 Italijanov, 97.819 Avstrijcev, 81.872 Madžarov, 41.588 Čehoslovakov, 23.638 Romunov, 41.358 Jugoslovancev, 12.958 Poljakov in 38.942 Ukrajincev.² Mnogi med njimi se niso nikoli več vrnili domov. Umrli so pred vrnitvijo, pogosto za posledicami španske gripe.

Ta prispevek je posvečen kraju, ki je desetletja veljal za nemški kraj spomina, a je tam vendarle pokopanih 450 avstro-ogrskih vojakov – kripti v cerkvi Santa Maria dell'Anima (dalje: Anima) v Rimu. Po podatkih Avstrijskega črnega križa [Das Österreichische Schwarze Kreuz – organizacija, ki skrbi za evidentiranje in urejanje vojaških pokopališč: Das ÖSK: Das österreichische schwarze Kreuz (osk.at); op. prev.] je bilo ob začetku naše raziskave identificiranih 269 teh vojakov, za ostale »ni bilo nobenih ugotovljivih zapisov«.³ Projekt se nikakor ne posveča samo identifikaciji in zgodovini te vojaške grobnice, ampak skozi življenjske zgodbe vojakov

obravnavata tudi težave povojne družbe pri iskanju pogrešanih ne glede na nove državne in jezikovne meje. Vse to je povzročilo, da številnih družin o usodi njihovih članov nikoli niso obvestili.⁴ Zato je bilo treba večino vojakov, pokopanih v Animi, razglasiti za mrtve.⁵

Leto 1937: preselitev posmrtnih ostankov 450 vojakov v kripto Anime

Za večino ljudi, še zlasti za tiste, ki poznajo zgodovino cerkve Santa Maria dell'Anima v Rimu, je presenetljivo, da so v cerkvi, ki so jo sodobniki od 19. st. dalje (in jo še vedno) označevali za nemško narodno cerkev,⁶ pokopani posmrtni ostanki avstro-ogrskih vojakov iz prve svetovne vojne, ki so pripadali različnim narodnostim. To nikakor ni zgodovinsko naključje, temveč odslikava večplastnost institucije, ki je bila več stoletij središče za romarje iz celotnega Svetega rimskega cesarstva, ne glede na njihovo materinščino. Po koncu tega cesarstva je cerkev ostala pod patronatom Habsburžanov.⁷ V 19. st., ko se je število popotnikov iz vse Evrope povečalo zaradi krepitve železniških povezav, je bila Anima znana kot kraj, kjer so lahko ljudje iz tega zgodovinskega območja dobili duhovno oporo.⁸ Vendarle pa se je vedno pogosteje izražala nejevolja. Hedwig Benna je to pravilno povzela: »Mnenju avstrijskih diplomatov, da ima Anima zaradi prispevka [avstrijske] cesarske hiše [...] značaj avstrijske nacionalne cerkve, je naspro-

¹ Prim.: Rachamimov, *Captivity on the Eastern Front*.

² Juhász, Popovici, Svoljšak, *Austro-Hungarian Prisoners of War in Italy*, 26.

³ Kljub številnim raziskovalnim uspehom, ki smo jih zabeležili v letih od začetka projekta, smo še zelo daleč od tega, da bi identificirali vse vojake, pokopane v kripti cerkve Santa Maria dell'Anima. V številnih primerih so se podatki Črne ga križa celo izkazali za napačne, saj so se nekateri v njih omenjeni vojaki vrnili domov. Do 15. junija 2023 nam ni uspelo nedvoumno identificirati 162 vojakov, le za 11 izmed njih pa še vedno ni na voljo nobenega biografskega podatka. Avstrijskemu Črnemu križu se zahvaljujem za posredovano kopijo njihovih podatkov. Predstavitev projekta najdete tukaj: Scheer/Rottenberger, *Where have all the young men gone?*

⁴ Krešić, *Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu*, 297-313. Številna imena vojakov, ki smo jih našli v zbirki podatkov »A magyar katona áldozatvállalása a Nagy Háborúban« (Magyar Nemzeti Levéltár, <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu>), spremlja opomba razglašen za mrtvega z datumom.

⁵ Kot eden izmed številnih primerov István Fekete iz madžarskega Székesfehérvárja: N. N., *Holtnaknyilvánítás*, v: *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője*, 25. 8. 1925, 5.

⁶ S tem v zvezi običajno navajajo Josefa Schmidlina, Aloisa Hudala in Antona Kerschbaumerja; tako tudi na tem mestu – vsekakor s kritičnim razmislekom o nacionalnem obeleževanju: Benna, *Die Republik Österreich und Sancta Maria de Anima in Rom*, 463-486.

⁷ Scheer, *The Habsburgs' Roman Catholic Priest College Santa Maria dell'Anima*, 64-78.

⁸ Ta pripadnost je razumljiva, če pritegnemo avstro-ogrske nemške časopise in revije. Na primer: Řiha, [Martin]: *Geliebte in Christo!* Ordinariats-Blatt der Budweiser Diözese 15, 1888, 59-64, 61. Martin Josef Řiha je bil v letu svojega potovanja budějoviški škof.

Kovinski zabojčki s posmrtnimi ostanki avstro-ogrskih vojakov v kripti (foto: Tamara Scheer)

tovalo mnenje rastočega nemškega nacionalizma o nemškem značaju Anime.»⁹

Pritožbe so prišle celo do Franca Jožefa, ki je nanje venomer nedvoumno odgovarjal: dostop do cerkve je treba zagotoviti vsem državljanom ne glede na njihovo narodnost, pa naj gre za romarje, duhovnike ali člane upravnega sveta.¹⁰

Ko se je leta 1918 končala habsburška oblast, sprva ni bilo povsem jasno, kdo naj v bodoče prevzame njihov patronat nad cerkvijo. Končno so sklenili, naj Animo tudi v bodoče kot rektor vodi duhovnik iz ene izmed (sedaj močno zmanjšanih) avstrijskih škofij, pri vodenju pa naj ima pomembne pravice tudi nemška škofovska konferenca.¹¹ Obdobje do druge svetovne vojne je zaznamoval en rektor. Alois Hudal je bil duhovnik štajerske graško-sekavske škofije in potomec nemško-slovenskih staršev. Med prvo svetovno vojno je služil kot

vojaški duhovnik avstro-ogrške armade.¹² Čeprav je Hudal izhajal iz narodnostno mešane družine, se je že zelo zgodaj odločil za eno narodnost; tekom let se je Hudal vedno bolj nagibal h konceptu večvredne nemške kulture, po čemer so ga poznali in cenili pristaši rastočega nacionalsocialističnega gibanja.¹³ Prav Hudal je sprožil in izvedel prenos posmrtnih ostankov avstro-ogrskih vojakov, čeprav je v začetku načrtoval postavitev spominskega obeležja za nemške bojovníke v prvi svetovni vojni. Hudal se je spoprijel z že potekajočo razpravo in zahtevo po dostojnem kraju večnega počitka za tiste avstro-ogrške vojake, ki so bili na centralnem rimskem katoliškem pokopališču Campo Verano zgolj začasno pokopani.¹⁴ Nekdanji arhivar Anime Johan Icks vsekakor opozarja na to, da pri tem »ne smemo izključiti Hudalovih versko-političnih namenov.«¹⁵ V resnici je Hudal že leta 1928 opustil letne spominske svečanosti v cerkvi Santa Maria dell'Anima. Šele v poznih tridesetih letih 20. st. je postal gonilna sila prekopa.

Za uresničitev svojega načrta je Hudal najprej potreboval dovoljenje Svetega sedeža za pokop posmrtnih ostankov v oziroma pod cerkvijo. Nato je potreboval še dovoljenje italijanskih oblasti za prenos. Maja 1937 je Hudal o svojih načrtih obvestil diplomatski predstavništvi Avstrije in Nemškega rajha. Iz zgodovinopisja izhaja, da razen teh nikoli ni poskusil vzpostaviti stika z drugimi predstavništvi, kar ustreza prvotnemu načrtu o postavitvi etnično homogenega nemškega spominskega obeležja in miselnosti o enačenju avstrijskega z nemškim.¹⁶ Svoje načrte je formuliral kot »hvaležen spomin na 450 vojakov stare avstro-ogrške armade, ki so pomrli v bolnišnicah v Rimu in okolici.« Hudal si je dopisoval tudi z organizacijo *Volksbund Deutscher Kriegsgräberfürsorge*, a je bilo njeno vodstvo skeptično do zamisli, da bi 15 nemških vojakov pokopali skupaj

¹² ÖStA/KA, Grundbuchblatt, Steiermark, Alois Hudal, geb. 1885.

¹³ O Hudalu obstaja veliko publikacij; tukaj navedimo le najaktualnejšo: Sachslehner, Bischof Alois Hudal.

¹⁴ Reichl, *Das Kriegsgräberwesen Österreich-Ungarns*, 450-51.

¹⁵ Icks, *Die Kriegergedächtniskapelle der Anima*, 87.

¹⁶ Kot primer: Speier, *Das Deutschtum in Italien*, 119: »Šele ob upoštevanju številnih raziskovalcev cerkvene zgodovine v nemških inštitutih Anima in Campo Santo ter 'nevidnega' znanstvenega dela številnih rajhovskih Nemcev in Avstrijcev v vatikanski knjižnici si lahko ustvarimo približno sliko o duhovnem dosegu nemštva v Rimu.«

⁹ Benna, *Die Republik Österreich und Sancta Maria de Anima*, 467.

¹⁰ APISMA, A/6-12, Verwaltungsratsprotokolle 1879-83, Eintrag vom 7. 1. 1879.

¹¹ Benna, *Die Republik Österreich und Sancta Maria de Anima*, 477-84.

z Avstrijci. Njihov odgovor se je končal s pripombo, da je bilo za nemške vojake storjenega že dovolj, in da za to ni nobene potrebe. V nasprotju s tem je Hudalu pri italijanskih oblasteh uspelo. Inšpektor pokopališča Campo Verano in italijansko vojno ministrstvo sta njegove načrte odobrila.

Hudal je pripravil seznam vojakov, ki jih je nameraval preseliti. Podatke je povzel iz knjige, ki jo je leta 1925 izdalo italijansko vojno ministrstvo in je navajala imena tisoče vojakov iz Avstro-Ogrske, Osmanskega cesarstva, Bolgarije in Nemčije, ki so umrli na italijanskih tleh.¹⁷ Zgodovinopisje navaja, da je Hudal sprva hotel preseliti le 120 avstrijskih vojakov, ki so bili navedeni kot katoliki, a je moral to zamisel že kmalu opustiti. Italijanske oblasti so izjavile, da bi bilo prebiranje posmrtnih ostankov nemogoče, zato so bili na koncu v kripti cerkve Santa Maria dell'Anima v kovinskih zaboječih pokopani vsi avstro-ogrski vojaki. V ta namen so od celotnega prostora ločili del kripe, ki dotlej ni bil uporabljen in na zid namestili spominsko ploščo. Zavito stopnišče je na koncu vodilo navzgor v kapelo, ki jo je dal na novo urediti Hudal.¹⁸

Potem ko je propadel Hudalov poskus, da bi preselil zgolj posmrtno ostanke nemško zvenelih avstrijskih katolikov, so se njegovi naporu usmerili vsaj v uskladitev simboličnega pomena kapele z dejansko zasnovo. Kapelo so postavili nad grobno komoro in na desno stran cerkvene apside. Ko si je prizadeval za finančno podporo, je Hudal avstrijske in nemške diplomate nagovarjal različno. Avstrijski veleposlanik je bral o »zadnjem domu za padle avstrijske armade«. Nemškemu veleposlaniku na Kvirinalu je Hudal poudarjal, da je kapela izraz avstrijske in nemške »niebelunške zvestobe«, ki se sklicuje na ideološki koncept brezpogojne povezanosti do možnega tragičnega konca. Hudal – avstrijski državljani iz avstrijske škofije, je izvajal svoj načrt v času nacističnega Nemškega rajha na eni in nasprotni avstrijske vlade na drugi strani, v svojem

Spominska plošča (foto: Tamara Scheer)

posebnem primeru pa je uporabil retoriko, ki jo je uporabljal vse svoje življenje.¹⁹

Vabilo na posvetitev kapele, ki je bila 31. oktobra 1937, se je v italijanščini glasil: »450 soldati del fu esercito austriaco« in je s tem povzdigovalo vojake avstrijske armade, medtem ko je vabilo v nemščini opozarjalo na: »padle junake naše rajhovsko nemške skupnosti na bojiščih Francije in Rusije«. Napisne table v kapeli so relativno nevtralne in spominjajo na umrle pripadnike avstrijske armade pa tudi na člane nemške katoliške občine v Rimu, za katere je bila Anima od nekdaj cerkveni pristan. Otvoritvene svečanosti so se udeležili diplomatski in cerkveni predstavniki Avstrije, Madžarske in Nemškega rajha. Sveti sedež je menda omahoval, ali naj na prireditev pošlje svoje predstavnike – udeležil se je ni niti kardinal zaščitnik Anime Eugenio Pacelli (od leta 1939 papež Pij XII.). Umetnostni zgodovinar Georg Steinmetzer domneva, da je Sveti sedež prireditev videl kot Hudalovo politično gesto. V nasprotju s tem je svečanost pri italijanskih oblasteh zbudila veliko zanimanje. Italijansko vojno in notranje ministrstvo je poslalo štiri generale, zu-

¹⁷ *Provveditorato Generale dello Stato, Elenco. V arhivu Anime je kopija, na kateri so podčrtana imena vojakov – očitno gre za kopijo, ki jo je uporabljal Hudal. APISMA, K/84, Beilage.*

¹⁸ *Ickx, Die Kriegergedächtniskapelle der Anima, 104; tudi: Steinmetzer, Gebaute Außenpolitik 1937, 151.*

¹⁹ *Njegova zapuščina (obsežna korespondenca) je v arhivu papeškega inštituta Santa Maria dell'Anima v Rimu, Sigle: K.*

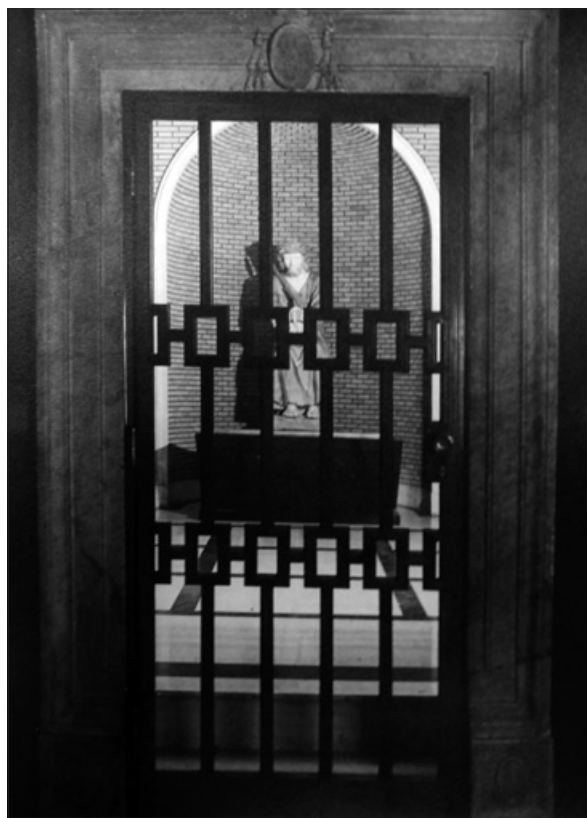
nanje ministrstvo dva poslanika, delegacijo rimske uprave pa je vodil Piero Colonna. Navzoči so bili tudi karabinjerji s svojim poveljujočim generalom.²⁰

Otvoritev je odmevala tudi v nemško govorečem tisku v Nemškem rajhu in v Avstriji. V poročilu časopisa *Sächsische Volkszeitung* beremo, da je Hudal svoj govor sklenil z besedami: »Na vaših grobovih svečano prisegamo, da bomo zvesti svoji domovini, naši očetnjavi; ostali pravi Nemci, a tudi pravi kristjani, ne glede na to, kaj nam skriva prihodnost [...] za čast, veličino in prihodnost ljudstva in domovine, očetnjave in nemškega naroda«.²¹

Hudal ni dopuščal dvoma, komu je hotel posvetiti novo spominsko obeležje v Animi, čeprav mu je bilo več kot jasno, da se »vaši grobovi« nanašajo predvsem na umrle, katerih materinščina ni bila nemščina. Posvetitev je bila oktobra 1937, le nekaj mesecev kasneje – marca 1938 – ni bilo več nobenih avstrijskih diplomatov, s katerimi bi si Hudal lahko dopisoval, in nobenega avstrijskega tiska, ki bi lahko poročal o spomeniku. S priključitvijo Nemškega rajhu je Avstrija do leta 1945 prenehala obstajati.

Vojaki v kripti Anime

Posvetitev kapele in grobnice je sicer zbudila zanimanje tiska, je pa vsekakor odražala tedanje pomanjkljivo vedenje o pokopanih. V izdaji 4. novembra 1937 je *Salzburger Volksblatt* omenil dva vojaka iz Salzburga, ki sta bila pokopana v kripti: Georg Ehsl in Georg Malli. Za Ehsla (Essla) so imeli prav, Malli pa je pravzaprav izviral iz Štajerske.²² Dejansko so italijanske oblasti s pokopališča Campo Verano preselile vse tiste vojake, ki so se borili v avstro-ogrskih uniformah, med njimi pripadnike skupne cesarske in kraljeve armade, cesarsko kraljeve deželne brambe, ogrskega domobranstva (*Honvedség*) in cesarske in kraljeve vojaške mornarice. Med vojaki po trenutnih podatkih ni nobenega častnika, zato pa veliko podčastnikov. Najmlajši je bil star 17, najstarejši pa 46 let. Vojaki so prihajali iz celotne habsburške monarhije in pripadali vsem

Vhod v kapelo (Zbrika slik Apisma)

narodnostim. Iz priimkov pa v številnih primerih ni možno sklepati o narodnosti, kakor so prizadeti v svojih avtobiografskih pričevanjih vedno znova opisovali sami: »Kajti številni, ki so nosili slovanska, madžarska ali druga tujejezična imena, so se imeli za nemške Avstrijce, po drugi strani pa so bili med slovanskimi, madžarskimi in drugimi nosilci nemških imen prepričani Čehi, Madžari, Poljaki itd.«²³ Vojaki v Animi ne odslikavajo odstotnega deleža narodnosti v monarhiji, niti odstotnega deleža čet, ki so se borile na italijanski fronti. Med vojaki v Animi je največ tistih iz Galicije, ki so govorili poljsko in rutensko (ukrajinsko). Druga skupina je izvirala iz kraljevine Ogrske, predvsem iz današnje vzhodne Madžarske in Romunije. Zelo slabo zastopani so vojaki južnoslovanskih jezikov, čeprav jih je bilo na italijanski fronti veliko. V Animi je samo peščica vojakov iz današnje Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Srbije in Slovenije. Nacionalno

²⁰ Steinmetzer, *Gebaute Außenpolitik*, 168–171.

²¹ N.N., *Denkwürdige Kriegergedächtnisfeier. Sächsische Volkszeitung. Für christliche Politik und Kultur*, 4. 11. 1937, 2.

²² N.N., *Salzburger Soldaten in der Heldenkrypta der Anima beigesetzt, Salzburger Chronik für Stadt und Land*, 4. 11. 1937, 4.

²³ ÖStA/KA, *Nachlasssammlung*, B/726:1, Robert Nowak, *Die Klammer des Reichs. Das Verhältnis der elf Nationalitäten Österreich-Ungarns 1915*, neobjavljeni nedatirani rokopis (po drugi svetovni vojni), 9–10. Gl. tudi: Scheer, *Die Sprachenvielfalt in der österreichisch-ungarischen Armee*, 145–147.

Stopnišče, posvečeno spominu na avstro-ogrske vojne ujetnike v rimski občini Velletri (foto: Tamara Scheer)

raznolikost vojakov spremlja tudi verska. Največ je rimokatolikov, čeprav je tudi precej grkokatolikov, pravoslavnih, protestantov in muslimanov. Med pokopanimi so morda tudi Judje, a ker doslej nismo našli nobenih podatkov, ki bi to nakazovali, lahko sklepamo le na osnovi imen in priimkov. Versko mešana vojaška pokopališča niso bila in niso neobičajna, kot na primer Lebring v Gradcu ali pokopališče Černovír v Olomoucu na Češkem. Nenavadno pa je, da v tem primeru ne gre za komunalno pokopališče, ampak za kripto pod rimokatoliško cerkvijo.

Trenutno vemo za pet vojakov, ki so bili rojeni na ozemlju današnje Slovenije, a ker pri številnih imenih podatki o kraju rojstva manjkajo, je mogoče, da jih je bilo še več.²⁴ Le za dva vojaka pa smo se lahko dokopali do več podatkov – za To-

maža Jeznika in Antona Kuntnerja. Na seznamu Črnega križa je omenjen neki »Thomas Sesmuik« z opombo »nobenih ugotovljivih zapisov«, a z navedenim datumom smrti (12. februarja 1919). Za tega vojaka smo lahko poiskali mrliški list, izdan v Rimu, ki dokazuje, da gre za 21-letnega Tomaža Jeznika iz Vuzenice (*Saldenhofen*), torej iz avstrijske dežele Štajerske.²⁵ Mrliški list sicer omenja 17. februar, vendar se pri večini vojakov pojavljata dva različna datuma – eden kot datum smrti, drugi pa kot datum pokopa. S pomočjo podatka o rojstnem kraju in približno letnico rojstva smo ga lahko našli v krstni knjigi rimokatoliške župnije Vuzenica. Tomaž Jeznik je bil rojen 9. 12. 1896 in je bil sin kmeta Simona (po domače Pobrnika) in Marjete rojene Strasser. Kot kraj rojstva je naveden naslov Šentjanž 9 [Šentjanž pri Dravogradu], ki leži kakih 15 kilometrov od Vuzenice.²⁶ V večini primerov v

²⁴ Osvežen imenski seznam si lahko ogledamo na: https://iog.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_iog/ueber_uns/personen_dokumente/List_of_Names_and_Description_Anima_Project.pdf

²⁵ ASR, Morti, 1919, Thomas Jesnik, 17. 2. 1919.

²⁶ Matricula Online, Slowenien, Nadškofija Maribor, Vuzenica, Krstna knjiga/Taufbuch, 1881-1921, 106.

261

— = *wahrscheinlich
deutscher Herkunft.*

ELENCO I.¹⁾

dei soldati stranieri provenienti dagli

Ospedali di Roma.

etwa 36 aus deutschsprachigen Gebieten

----- + -----

Heimat, Religion

A

- + 1) Adler Chosbel = 21.10.1918 *Jude?*
- + 2) Afamasier Pur = 31.8.1920 ✓
- + 3) Ahd El Kerim = 2.4.1918 ✓
- + 4) Amar lu Amar = 3.2.1918 ✓
- + 5) Ambrosiuk Huath ✓
- 6) Aner Fritz 778 *W. des Hencor*
- 7) Araurek Iosef ✓

B

- 8) Baban Njcolai 4 ✓
- 9) Bakos Ferens = 21.8.1918 ✓
- 10) Bamngartuez Franz = 12.3.1919 (886) ✓
- 11) Banduza Onotri ✓
- 12) Banoch Andreas = 2.7.1919 ✓
- 13) Baramowki Paul ✓ *179 + 729*

1) ? = bedeutet, dass ich diese Namen im Elenco des italienischen Kriegsministeriums nicht gefunden habe.

Prva stran Houdalovega seznama vojakov, v katerega je označeval tiste, ki naj bi bili Nemci in katoliki.
(Arhiv Anima, Rim)

krstnih knjigah najdemo tudi opombo o smrti, kar pa v tem primeru manjka.

Novembra 1937 je časopis *Grazer Volksblatt* poročal o prekopu ter posvetitvi kapele in kripe v Animi, v poročilu pa so omenjali štiri Štajerce. Pri enem izmed njih – Antonu Kuntnerju, je časnikar podvomil o podatku o rojstnem kraju v seznamu Črnega križa, saj na Štajerskem menda ni nobenega »Frattendorfa«.²⁷ Časnikar se je motil. Na Štajerskem je do leta 1918 vsekakor obstajal ta kraj – po tem letu je »Frattendorf«, po slovensko Vratja vas, pripadel Jugoslaviji in je ležal le nekaj kilometrov od avstrijske meje. Iz matične knjige župnije Cmurek izhaja, da je bil Anton Kuntner, sin kmeta Franca in Marije iz Trat št. 11, 18. maja 1887 krščen v rimo-katoliški veri.²⁸ Krstna knjiga na žalost ne pove nič o njegovi kasnejši poroki ali smrti, kar je tudi sicer pogost primer. Za edino stvar, ki jo doslej vemo o njegovem življenju pred izbruhom vojne, je zaslužna digitalizacija starih časopisov. *Grazer Volksblatt* je maja 1908 poročal o licenciranju in premiranju bikov v Cmureku, kjer so pokazali 78 živali. Kuntnerjev rodovniški bik koroške svetle pasme je tedaj dobil 10 kron državne nagrade. Očitno je 30-letnik tedaj v domačih Tratah, tako kot njegov oče, delal v kmetijstvu. O njegovi vojaški službi doslej, razen tega, da je kot podčastnik in italijanski vojni ujetnik umrl v Rimu 29. avgusta 1918, ni znanega prav nič.²⁹

Preden so vojaki, ki so danes pokopani v Animi, umrli, so imeli mnogi izmed njih v ujetništvu za seboj že odisejo po Italiji. Preden so prišli v taborišče, so praviloma obredli vrsto manjših, pogosto le napol opremljenih postaj, ki so bile organizirane po kmetijah, cerkvah ali bolnišnicah. Po letu 1916 so organizirali velika taborišča z barakami ali brunaricami, kamor so lahko namestili na deset tisoče vojakov. V kripti Anime pokopani vojaki so bili internirani po celi Italiji, a so bili enkrat pozneje tudi v taboriščih v okolici Rima – v Avezzanu, Cassino-Cairi ali Orvietu.³⁰ Kot vse druge vojskujoče dežele, je bila tudi Italija preobremenjena zaradi

Pokopališče Campo Verano v Rimu na dan prekopa posmrtnih ostankov v cerkev Santa Maria dell'Anima.
(Arhiv Anima, Rim)

številnih vojakov, ki jih je bilo treba nastaniti in preskrbeti. Ker so bili pokopani v Animi navadni vojaki, so živeli v slabših razmerah kakor častniki, dobivali so manj hrane in morali so delati. V bližini Rima je bilo več delovišč, kot na primer: Amelia, Fara Sabina, Monterotondo, Ostia, Pietralata, Stazione di Roma, Tuscolana in Velletri. Večina ujetnikov je delala v kmetijstvu; ker so bili poceni, so bili pri krajevnih posestnikih zelo priljubljeni. Ujetniki so delali tudi pri javnih gradnjah (železnicah, cestah, kanalih) ali kot dninarji pri zasebnikih. V začetku leta 1917 je na poljih, v rudnikih, tovarnah in pri gradnji cest delalo okoli 80.000 ujetnikov, v naslednjem letu se je število povzpelo na 130.000, po zmagi italijanskih čet pri Vittoriju Venetu pa se je delovni položaj drastično spremenil – delovne sile je bilo na pretek, uporabljali pa so jo pri obnovitvenih delih na zasedenih ozemljih, na poljih in pri izsuševanju močvirij.³¹ Razen teh taborišč pa

²⁷ N. N., *Beisetzung steirischer Soldaten in der Gedächtniskapelle der Anima in Rom*. *Grazer Volksblatt*, 29. 10. 1937, 7.

²⁸ *Matricula Online, Österreich, Diözese Graz-Seckau, Mureck, Taufbuch, 1880-1887*, 212.

²⁹ *ASR, Morti, 1918, Anton Kundner*, 29. 8. 1918.

³⁰ *Za prikaz življenja v taboriščih gl. npr.: Nardone, Il campo di concentramento di Cassino-Caira*.

³¹ *Juhász, Magyar katonák az olasz háterszágban*, 162-171.

so obstajala tudi druga. Predvsem po letu 1917 je bilo običajno, da so nekatere avstro-ogrške vojne ujetnike ločili po narodnosti. Na vojake češke, poljske, romunske in slovaške narodnosti so usmerili propagandno kampanjo, s katero so jih hoteli pridobiti na italijansko stran in prepričati k vstopu v prostovoljske enote – tako imenovane legije, v katerih bi se na strani italijanske vojske borili proti centralnim silam.³² Po trenutnih podatkih je v Animi samo en tak vojak – Karel Měříčka, rojen v Sušicah, ki se je nameraval priključiti čehoslovaški legiji, a je umrl julija 1918, še preden so ga ponovno poslali na fronto.³³

Porast smrtnosti konec leta 1918 lahko pripisemo že tako slabemu splošnemu zdravstvenemu stanju vojakov, pa tudi poškodbam, nesrečam, podhranjenosti in različnim boleznim, tudi španski gripi. Bolne so zdravili večinoma v vojaških ali civilnih ustanovah, ki so jih preuredili za vojaške potrebe. V primeru številnih vojakov v Animi je bila pristojna bolnišnica Regina Margherita v rimskem predelu Trastevere. Če so ujetniki umrli, so jih večinoma pokopali na najbližjem civilnem pokopališču. Mrliški listi kažejo, da je največ vojakov iz Anime umrlo novembra in decembra 1918 ter leta 1919, ker se zaradi počasne repatriacije in njihovega slabega zdravstvenega stanja niso mogli vrniti v domovino. V Animi je pokopan vojak, ki je že imel vozovnico za vrnitev, o čemer je tudi pisal svoji materi. Ker nikoli ni prišel domov, je ta pri pristojnih oblasteh poskušala izvedeti, kaj se je zgodilo. Šele mesece kasneje so ji sporočili, da je malo pred vrnitvijo v domovino umrl.³⁴

Zaključna misel

Kripta cerkve Santa Maria dell'Anima simbolizira spominsko kulturo grobišč avstro-ogrskih vojakov prve svetovne vojne. Država, za katero so se ti vojaki borili je nehala obstajati in nihče se ni prav zares počutil odgovornega za ta grobišča. Pogoisto je zato prišlo do posameznih iniciativ lokalnih društev ali posameznikov, ki so – kot Hudal – tem krajem pripisali pomen, kakršnega so sami hoteli.

V Hudalovem primeru je šlo za nemštvo, čeprav to ni odgovarjalo dejanski strukturi pokopanih.

Povezava do spletne publikacije, ki vključuje ažuriran seznam pokopanih vojakov v kripti.

Iz nemščine prevedel Aleksander Žižek

Viri in literatura

Viri

Archiv des Päpstlichen Instituts Santa Maria dell'Anima (APISMA), Rom: K, Rektorat (und Nachlass) Alois Hudal (1922-1952).

Archivio di Stato di Roma (ASR): Stato civile italiano, Morti: Online unter:

<https://www.antenati.san.beniculturali.it/>

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA),

Kriegsarchiv (KA), Wien: Nachlasssammlung, Grundbuchblätter

Matricula Online:

<https://data.matricula-online.eu>

Literatura

Benna, Anna Hedwig: Die Republik Österreich und Sancta Maria de Anima in Rom (1918-1938). *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 31, 1978, 463-486.

Hutečka, Jiří, Pecháček, Jan: Josef Obert. Lost Son of a Grieving Mother. In: Scheer, Tamara, Rottenberger, Nikolaus (eds.): *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*. Wien: BMLV, 2023, 71-72.

Hutečka, Jiří, Pecháček, Jan: Karel Měříčka. A Member of the Czechoslovak Legion from Sušice. In: Scheer, Tamara, Rottenberger,

³² O legijah npr.: Volpato, *La Legione Cecoslovacca in Italia*.

³³ Hutečka, Pecháček, *A Member of the Czechoslovak Legion*, 68-70.

³⁴ Hutečka, Pecháček, *Josef Obert*, 72.

- Nikolaus (eds.): *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*. Wien: BMLV, 2023, 68-70.
- Ickx, Johan:** Die Kriegergedächtniskapelle der Anima anno 1937. *Schriftenreihe Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom* 121, 2010, 85-109.
- Juhász, Balázs, Popovici, Vlad, and Svoljšak, Petra,** Austro-Hungarian Prisoners of War in Italy, in: Tamara Scheer, Nikolaus Rottenberger (ed.), *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*, Vienna: BMLV, 2023, 26-32.
- Juhász, Balázs,** *Hadifoglyok, dezertörök: Magyar katonák az olasz háttországban (1915-1920)*. Budapest: Zrínyi Kiadó 2022.
- Krešić, Mirela:** Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu: proglašenje nestalih umrlima. *Časopis za suvremenu povijest* 49, 2, 2017, 297-313.
- Nardone, Carlo:** *Il campo di concentramento di Cassino-Caira nella prima guerra mondiale. I prigionieri dell'esercito austro-ungarico tra reduci e caduti, tra filosofi, letterati e artisti*. Cassino: CDSC, 2018.
- Provveditorato Generale dello Stato (Hg.):** *Elenco dei militari appartenenti agli eserciti austro-ungarico, bulgaro, germanico e turco caduti e raccolti sul campo dalle truppe italiane nella guerra 1915-1918 oppure deceduti durante la prigionia di guerra in Italia*. Roma, 1925.
- Rachamimov, Iris:** POWs and the Great War: Captivity on the Eastern Front (The Legacy of the Great War). London: Bloomsbury Academic, 2014.
- Reichl, Thomas:** Das Kriegsgräberwesen Österreich-Ungarns im Weltkrieg und die Obsorge in der Republik Österreich- das Wirken des österreichischen Schwarzen Kreuzes in der Zwischenkriegszeit. Dissertation, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät der Universität Wien, 2007.
- Residori, Sonia:** »Nessuno è rimasto ozioso«. La prigionia in Italia durante la Grande Guerra. Milano: Franco Angeli, 2019.
- Sachslehner, Johannes:** *Hitlers Mann im Vatikan: Bischof Alois Hudal. Ein dunkles Kapitel in der Geschichte der Kirche*. Graz: Molden, 2019.
- Scheer, Tamara, Rottenberger, Nikolaus:** *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*. Wien: BMLV, 2023. Online: <https://www.bmlv.gv.at/wissen-forschung/publikationen/beitrag.php?id=3725>
- Scheer, Tamara:** Die Sprachenvielfalt in der österreichisch-ungarischen Armee, 1867-1918. Wien: BMLV, 2022. English version (open access): Language Diversity and Loyalty in the Habsburg Army, 1867-1918: <https://theses.univie.ac.at/detail/57914>
- Scheer, Tamara:** Negotiating National Character: The Habsburgs' Roman Catholic Priest College Santa Maria dell'Anima and the German National Church in Rome, 1859-1915. *Austrian Studies* 28, 2020, 64-78.
- Speier, Maria:** Das Deutschtum in Italien, Dissertation an der philosophischen Fakultät der Universität Innsbruck, 1934.
- Steinmetzer, Georg:** Gebaute Außenpolitik 1937: Das österreichische Kulturinstitut und die Kriegerkapelle von Santa Maria dell'Anima in Rom. *Römische Historische Mitteilungen* 57, 2015, 131-196.
- Volpato, Alessandro:** *Nazdar! La Legione Cecoslovacca in Italia nella Grande Guerra*. Padova: Il Poligrafo, 2023.

Zusammenfassung

DOCH NICHT ALOIS HUDALS DEUTSCHE KRIEGER

Die Krypta der 450 österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs in der Kirche Santa Maria dell'Anima in Rom

Dieser Beitrag widmet sich einem Ort, der jahrzehntelang als deutscher Erinnerungsort tradiert wurde, an dem allerdings 450 österreichisch-ungarische Soldaten begraben sind, der Krypta der

Kirche Santa Maria dell'Anima in Rom (von hier an: Anima). Von diesen Soldaten galten nach den Angaben des Österreichischen Schwarzen Kreuzes bei Beginn unseres Forschungsprojekts gerade einmal 269 als identifiziert, der Rest trug den Vermerk *»keine Aufzeichnungen feststellbar«*. Das Projekt zielte aber keinesfalls nur auf die Identitätsfeststellung ab und die Geschichte einer Kriegsgräberstätte, sondern behandelt durch die Lebensgeschichte der Soldaten auch die Schwierigkeiten einer Nachkriegsgesellschaft auf der Suche nach vermissten Angehörigen über neue Staats- und Sprachgrenzen hinweg.

Die Kirche Santa Maria dell'Anima in Rom war ein Zentrum für Pilgernde aus dem gesamten Heiligen Römischen Reich, unabhängig von ihrer Muttersprache. Nach Ende dieses Reiches blieb sie unter der Patronage der Habsburger. Die Zeit bis zum Zweiten Weltkrieg dominierte ein Rektor. Alois Hudal war ein Priester aus der steirischen Diözese Graz-Seckau und Nachkomme gemischter Eltern (deutsch und slowenisch). Im Laufe der Jahre wandte sich Hudal mehr und mehr dem Konzept einer überlegenen deutschen Kultur zu, wodurch er bei den Anhängern der wachsenden nationalsozialistischen Bewegung bekannt wurde und Sympathien fand. Es war Hudal, der die Umbettung der österreichisch-ungarischen Soldaten initiierte und durchsetzte, doch ursprünglich plante er die Errichtung einer Gedenkstätte für deutsche Krieger des Ersten Weltkriegs. Hudal griff eine bereits laufende Diskussion und Forderung auf, einen würdigen Ort für jene österreichisch-ungarischen Soldaten zu schaffen, die auf dem Campo Verano, Roms katholischem zentralen Friedhof, lediglich provisorisch beigesetzt worden waren. Im Mai 1937 informierte Hudal die diplomatischen Vertretungen Österreichs und des Deutschen Reichs über seine Pläne. Aus der Geschichtsschreibung geht hervor, dass er nie versucht hat, andere als diese zu kontaktieren, was sich mit seinem ursprünglichen Plan deckte eine ethnisch homogene deutsche Gedenkstätte zu schaffen sowie seiner Gedankenwelt der Gleichsetzung von österreichisch mit deutsch. Der Geschichtsschreibung zufolge wollte Hudal zunächst nur die 120 österreichischen Soldaten überführen, die als katholisch registriert waren. Hudal musste seine Idee jedoch bald fallen lassen. Die italienischen Behörden erklärten es für un-

möglich, bestimmte Überreste auszusondern. Es wurden schließlich alle österreichisch-ungarischen Soldaten in der Krypta in der Kirche der Anima in Metallkisten beigesetzt. Für diesen Zweck wurde ein Teil der Krypta, der bislang nicht genutzt wurde, vom Rest des Raumes abgetrennt. Schließlich wurde eine Gedenktafel an der Mauer angebracht. Eine Wendeltreppe führte schließlich hinauf zu einer Kapelle, die Hudal neu errichten ließ.

An der Eröffnungszeremonie am 31. Oktober 1937 nahmen diplomatische und kirchliche Vertreter Österreichs, Ungarns und des Deutschen Reichs teil. Die Eröffnungszeremonie fand auch Wiederhall in der deutschsprachigen Presse, im Deutschen Reich und in Österreich.

Tatsächlich hatten die italienischen Behörden alle Soldaten vom Friedhof Campo Verano überführt, die in österreichisch-ungarischen Uniformen gekämpft hatten, darunter in der gemeinsamen, k.u.k., Armee, der k.k. Landwehr, der Honvedség/ Domobranstvo und in der k.u.k. Kriegsmarine. Offizier befindet sich nach unserem heutigen Wissensstand keiner unter den Soldaten, dafür viele Unteroffiziere. Der jüngste war 17, der älteste 46 Jahre alt. Die Soldaten kamen aus der gesamten Habsburgermonarchie und entstammten allen Nationalitäten. Die Soldaten in der Anima spiegeln jedoch nicht deren prozentuellen Anteil der Nationalitäten in der Monarchie wider, auch nicht jenen der Truppen, die an der italienischen Front eingesetzt waren. Einige Regionen sind überrepräsentiert. Soldaten aus der österreichischen Provinz Galizien stellen den höchsten Anteil unter den Anima-Soldaten. Dabei handelt es sich um polnische und ruthenische (ukrainische) Muttersprachler. Die zweite Gruppe stammt aus dem Königreich Ungarn, vor allem aus dem heutigen Ostungarn, und aus Rumänien. Völlig unterrepräsentiert sind Soldaten mit südslawischer Muttersprache, obwohl sie an der italienischen Front einen großen Anteil ausmachten. Es gibt nur eine Handvoll Soldaten in der Anima aus dem heutigen Bosnien-Herzegowina, Kroatien, Serbien und Slowenien. Neben der Nationalitätenvielfalt der Soldaten gibt es auch eine religiöse.

Die meisten Anima-Soldaten starben, so zeigen es die Totenscheine, im November-Dezember 1918 und im Laufe des Jahres 1919, da sie aufgrund des

langsamen Tempos der Repatriierung und ihres schlechten Gesundheitszustands nicht in ihre Heimat zurückkehren konnten.

Die Krypta der Anima steht symptomatisch für die Erinnerungskultur der Begräbnisstätten österreichisch-ungarischer Soldaten des Ersten Weltkriegs. Das Land, für das die Soldaten kämpften, hörte zu existieren auf und niemand fühlte sich so richtig verantwortlich für diese Stätten. Häufig kam es daher zumeist zu Einzelinitiativen sei es von lokalen Vereinen oder Einzelpersonen, wie im Fall Hudals, die diesen Orten jene Bedeutung zuschrieben, die sie ihnen geben wollten. In Hudals Fall eine deutsche, selbst wenn es der tatsächlichen Zusammensetzung der Bestatteten nicht entsprach.

Schlägörter: Kriegsgefangene, Orte der Erinnerung, Erster Weltkrieg, Nationalismus

Mateja Ratej

Jadviga Golež - Špela

Učiteljica in funkcionarka mariborskega odporniškega gibanja

RATEJ Mateja, dr., znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, e-pošta: mateja.ratej@zrc-sazu.si

94(497.412)«1941/1944»
929Golež J.

JADVIGA GOLEŽ - ŠPELA

*Učiteljica in funkcionarka mariborskega
odporniškega gibanja*

Avtorica se v biografski in kulturnozgodovinski študiji ukvarja z življenjsko potjo učiteljice Jadvige Golež (1911–1944), ki jo je tragično prečila druga svetovna vojna, in to v specifičnih razmerah odporniškega gibanja v Mariboru na meji kulturnih svetov in presečišču nacionalnih mitov. Že v začetku nacistične okupacije je Mariborčanka, ki je v letih pred vojno učila v ljudski šoli v Šmartnem ob Paki, delovala odporniško, od srede leta 1943 do pomladi 1944 pa je bila osrednja osebnost v mreži učitelja Dušana Špindlerja, tedaj glavnega organizatorja mariborskega odporniškega gibanja. Bila je članica Okrožnega odbora OF in Okrožnega komiteja KPS ter prva sekretarka mestnega odbora Slovenske protifašistične ženske zveze. Po odhodu v partizane spomladi 1944 je postala namestnica politkomisarja Lackovega bataljona, po njegovi priključitvi Pohorskemu odredu pa je tudi sama odšla na Pohorje. Še naprej je opravljala kurirsko službo na Gorenjsko, nato je bila članica okrožnega odbora OF v Slovenskih goricah. Avgusta 1944 je po izdaji in aretaciji Gestapa ter mučenju v zaporniški celici napravila samomor. Tragična biografija učiteljice ilustrira trd in zanesljiv prodor ženskega spola v javni prostor v letih druge svetovne vojne in posebej v epohi po njej.

Ključne besede: Maribor, druga svetovna vojna, odporniško gibanje, Osvobodilna fronta, Jadviga Golež

RATEJ Mateja, PhD, Research Associate, Institute of Cultural History, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, e-mail: mateja.ratej@zrc-sazu.si

94(497.412)«1941/1944»
929Golež J.

JADVIGA GOLEŽ - ŠPELA

*Teacher and functionary of the Maribor resistance
movement*

In this biographical and cultural-historical study, the author examines the life of the teacher Jadviga Golež (1911–1944), who was tragically affected by the Second World War, in the specific conditions of resistance in Maribor, on the border of cultural worlds and at the intersection of national myths. Already at the beginning of the Nazi occupation, the Maribor resident, who taught in the folk school in Šmartno ob Paki in the years before the war, was active in the resistance, and from mid-1943 until the spring of 1944 she was a central figure in the network of the teacher Dušan Špindler, then the main organiser of the Maribor resistance movement. She was a member of the District Committee of the Liberation Front (OF) and the District Committee of the Communist Party of Slovenia (KPS), and the first secretary of the city committee of the Slovenian Anti-Fascist Women's Union. After leaving for the partisans in the spring of 1944, she became the deputy political commissar of the Lacko Battalion, and after it joined the Pohorje Detachment, she went to Pohorje herself. She continued to work as a courier in Gorenjska, then as a member of the OF district committee in Slovenske gorice. In August 1944, after being betrayed and arrested by the Gestapo and tortured in a prison cell, she committed suicide. The tragic biography of a teacher illustrates the hard and sure penetration of the female gender into the public sphere during the years of the Second World War and especially in the post-World War II era.

Keywords: Maribor, World War II, resistance movement, Liberation Front, Jadviga Golež

V dneh,¹ ko je bila v Ljubljani konec aprila 1941 na pobudo ilegalnega komunističnega gibanja osnovana organizacija Osvobodilne fronte (OF), je Maribor doživel nenadejan obisk nacističnega vodje Adolfa Hitlerja, zaradi česar so v tistih dneh rojeni Mariborčani večkrat dobili imena po nacističnih funkcionarjih. Množična občila so Mariborčane in okoličane neprekinjeno prepričevala, da niso Slovenci, temveč vindišarsko govoreči Štajerci, Nemci po krvi in zgodovini. Takojšnji nacistični teror, okupacijski ukrepi za videz izboljšanja socialnega položaja ljudi in nostalgija za nekdanjo avstro-ogrsko realnostjo so Mariborčane v pretežni meri odvrnili od uporniškega delovanja in idej. Te so brbotale zlasti v komunistično usmerjeni mladini. Tri dni po Hitlerjevem obisku so dijaki pod vodstvom skojevca (komunistična mladina) Bojana Iliča v središču mesta zažgali dva okupatorjeva avtomobila.² Majhna simbolna gesta, velikanski odmev. Družbeno podtalje se je zganilo.

V prvih mesecih okupacije je bil Maribor sedež nacistične oblasti za Štajersko, mesto pa je postajalo z vsako novo deportacijo Slovencev v Bosno in Srbijo bolj nemško mesto, saj so se v izpraznjena stanovanja vseljevali nemški uradniki in učiteljstvo. Njegovi prebivalci si niti v najhujših morah niso mogli predstavljali, kako hipoma in neusmiljeno bodo podvrženi neizbežnosti vojnega maščevanja tistih nekdanjih someščanov, ki so se leta 1918 s priključitvijo Maribora jugoslovanski državi ranjenih misli in src izselili v avstrijska mesta ter se leta 1941 režečih se zob vrnili skupaj z nemško vojsko. Avstrijci, zlasti s področja Štajerske in Gradca, so odigrali osrednjo vlogo v organih okupatorjeve politične in upravne oblasti.³

Po aretaciji komunistično usmerjenih aktivistov OF v mariborskem stanovanju Mare Čepič v začetku avgusta 1941, med katerimi so bili Slava Klavara, Sonja Oman, Slavko Šlander in kasneje Bogdan Špindler, ter po zajetju Marinega brata Leona No-

vaka in kurirja Borisa Pečeta, pri katerih je Gestapo septembra našel celoten arhiv odpora, ter z zajetjem posameznikov, ki so začeli sodelovati z nacistično tajno policijo (Alojz Zorko, Greta Rancinger, Sonja Oman), je bila do konca leta 1941 mrtva ali poslana v taborišča celotna prva uporna generacija Mariborčanov.⁴ Do jeseni 1943, ko sta v mesto prišla Dušan Špindler in Maks Gašparič z nalogo oživetja odporne dejavnosti, je bila mreža OF v Mariboru klinično mrtva v trdnem primežu okupacijske oblasti.

Več tisoč Mariborčanov je bilo zaposlenih v nacistični oboroževalni industriji v mestu ali v okupacijski upravi, medtem ko je odpor v letu 1942 le občasno in nepovezano zavibriral v strogo nadzorovanem družbenem podtalju. K temu je gotovo pripomoglo kar 500 ustreljenih talcev Mariboru, ki sicer v veliki večini niso bili Mariborčani, temveč kmečko in tovarniško delavstvo s celjskega, brežiškega in trboveljskega območja. Julija 1942 je odšla iz Maribora v nemško vojsko prva mobilizirana skupina slovenskih fantov, skupno jih je bilo na mariborskem območju prisilno mobiliziranih več kot 3000. A pravi podatek se skriva drugje: že do tlej je iz mesta odšlo v nemško vojsko skoraj 300 prostovoljcev, kar je bila več kot polovica vseh prostovoljcev iz okupirane Štajerske.⁵

V mestu sobivanja slovenske in nemške kulture nacionalna pripadnost pač nikoli ni mogla biti v vlogi osrednjega kohezivnega elementa mestne skupnosti, pač pa je bilo sobivanje dveh velikih kultur historično izgrajeno in utemeljeno na izpostavitvi močne lokalne (mestne), socialne in stanovske pripadnosti, na podlagi katere je bila strukturirana predvojna slovenska družba pod izključnim vplivom katoliške politike. Posebni položaj Maribora na presečišču nacionalnih mitov – severni (slovanski/slovenski) branik vs. južna (nemška) jezikovna meja – se je kljub neznosnemu terorju (oziroma ravno zaradi njega) polno odražal tudi v času nacistične okupacije, ko je mesto, ki ga je že v tridesetih letih 20. stoletja in posebno po nemški priključitvi Avstrije leta 1938 zajel val hitlerizma,⁶

¹ Razprava je del širše študije o odporiškem gibanju v Mariboru, ki bo izšla leta 2025 ob osemdesetletnici konca druge svetovne vojne v monografiji Foltrefer pri založbi Beletrina.

² Ostrovška, *Kljub vsemu odpor*, 1. knjiga, str. 10, 16, 27, 33, 36, 40, 46–49, 71, 145, 238; Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, 130, 167–186.

³ Ostrovška, *Kljub vsemu odpor*, 1. knjiga, str. 61–62, 242; Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 129.

⁴ Več o tem: M. Ratej, »Mariborske poti Leona Novaka - Felixa«, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2015.

⁵ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 191–210, 217, 229, 233, 236.

⁶ Več o tem: M. Ratej, *Svastika na pokopališkem zidu: poročilo o hitlerizmu v širši okolici Maribora v tridesetih letih 20. stoletja* (Ljubljana: Beletrina, 2021).

vse do konca vojne izkazovalo ambivalenten odnos do pojmov okupator oziroma osvoboditelj. Mestni imaginarij je ob včasih bolj in drugič manj izraziti in politično osvetljeni polarizaciji na nacionalni podlagi pač vseskozi in neodvisno od tega generiral tudi bolj ali manj pristne, v vsakem primeru pa nujne medčloveške odnose. Po nastopu vojne in z njo skrajne eksistencialne grožnje pa je bila zmožnost funkcionalnega socialnega stika odločilnega pomena za preživetje.

Med redkimi posamezniki v Mariboru, ki so si drznili že aprila 1941 lokalizirano in nepovezano delovati proti nacističnemu okupatorju, je bila visokorasla, dostojanstvena in ponosna slovenska učiteljica Jadviga Golež (1911–1944). Odraščala je v ljubeči družini sodnega uradnika, sicer pa kmečkega sina Josipa Goleža (1876–1963) in Ane, r. Cerovšek (1876–1974) ter ob starejšem bratu Franju (1908–1977) in mlajši sestri Anici (1913–1970). V letu, ko se je rodila, je družini umrl malček Adolf.⁷ Rojena je bila na Bizeljskem, nato je družina žive-la na Ptuj, kjer je Jadviga obiskovala osnovno in meščansko šolo, v letih pred začetkom vojne pa sta zakonca Golež kupila hišo na Marxovi ulici 5 v Mariboru, kjer je Jadviga leta 1931 maturirala na učiteljski ter se leta 1935 zaposlila kot pripravnica na ljudski šoli v Šmartnem ob Paki.⁸

V Šmartnem je bila Jadviga Golež članica marksističnega krožka, ki ga je vodil njen stanovski kolega, pisatelj, prevajalec in komunist Oskar Hudales (1905–1968),⁹ ki je prijateljeval z učiteljem iz Mozirja – Dušanom Špindlerjem. To je bil prvi stik prihodnjih vidnih akterjev mariborskega odpora. Hudales je bil leta 1941 z družino izgnan v Srbijo. Jadviga je v Šmartnem prijateljevala tudi z učiteljsko kolegico, leto dni mlajšo Milevo Zakrajšek, ki je po okupaciji ostala v Šmartnem in se vključila v odporiško gibanje; sredi aprila 1942 je po aretaciji Gestapa napravila samomor v celjskem zaporu. Jadviga je tik pred odhodom v partizane

Družina Golež leta 1926. Jadviga stoji desno za očetom
(Osebna zbirka Gojka Goleža)

aprila 1944 Milevini materi poslala šopek rdečih nageljnov s slutnjo, da bo tudi sama kmalu sledila usodi njene hčere.¹⁰

V letih pred vojno je bila Jadviga Golež aktivna še v liberalnem Sokolu in Učiteljskem društvu, po letu 1938 pa so z nemško priključitvijo Avstrije tudi njeni nazori postajali vse bolj radikalni. Pridružila se je levo usmerjenima Učiteljskemu pokretu in Kmečko-delavskemu gibanju odvetnika Vekoslava Kukovca, sodelovala je v kampanjah proti hitleizmu in proti vključevanju Kraljevine Jugoslavije v fašistični blok. Politično je delovala proti vojni, vendar je bila z vsakim dnem bolj borbena in pripravljena na boj.¹¹

⁷ Dnevniki iz nemških taborišč članov družine Golež 1941–1945, »Rodovnik družine Golež«. (spletni vir)

⁸ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje AMNOM), 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele.

⁹ Večer, 13. 8. 1974, Stane Terček, »Jadviga Golež - Špela«.

¹⁰ Ela Letonja Ulrih - Atena, »Žene Šmartnega ob Paki in okolice v prvih dveh letih osvobodilnega boja«, v: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, 1. knjiga, str. 138–139.

¹¹ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Dušana Špindlerja.

Učiteljica Jadviga v Šmartnem ob Paki (Osebna zbirka Gojka Goleža)

Po nemški okupaciji je Jadviga Golež ostala brez službe in sredstev, zato se je vrnila k staršem v Maribor in se zaposlila v podjetju Arbeiter tik pod dravskim mostom, ki se je ukvarjalo s prod-

Jadviga Golež na dravskem mostu
(Osebna zbirka Majde Jecelj)

jo odpadnega materiala. Čeprav ni imela povezave z odporniško organizacijo, je samoiniciativno zbirala prispevke za družine talcev in taboriščnikov. Njeno službeno mesto je postalo pravo skladišče materiala, zato se je včasih pošalila, da ima več ilegalnega kot legalnega prometa.¹² Korenito spremembo osebnosti svoje hčere je prva opazila njena mati Ana: »Mislila sem, da dobro poznam svojo Jadvigo, to plaho, mehko, preobčutljivo dekle, ki je ljubilo cvetje, narodo, lepe slike, vse lepo in dobro. Ko je prišla vojna, je Jadviga stopila v službo v Mariboru. Začela sem opažati,

da je postala vsa drugačna. Kaj se je zgodilo v njej, da se je tako spremenila? Šele, ko mi je zaupala svoje ilegalno delo, sem spremembo razumela.«¹³

Da bi pomagala bratu Franju iz nemškega ujetništva, kjer je pristal aprila 1941 po zajetju na službeni poti v Beograd, je Jadviga Golež aprila 1942 potovala vse do berlinskih uradov in nato objela docela osuplega brata v Greifswaldu ob Baltskem morju. V pičle pol ure, kolikor sta jih imela na voljo za pomenek, mu je prepričljivo narisala nemški teror nad njuno »zeleno Štajersko«. Bila je trdno prepričana v poraz tako nečloveškega delovanja nemške države. Z rešitvijo brata ni uspela, vendar je bil Franjo do poletja 1942 vendarle spet prost, saj so začeli nacisti izpuščati iz taborišč in ujetništev osebe s stalnim bivališčem na Štajerskem. Franjo Golež se je sredi leta 1943 ponovno zaposlil v kranjski tekstilni tovarni Jugobruna, s tega mesta pa je lahko pomagal sestri, ki je tedaj vzdrževala kurirsko pot med Mariborom in Gorenjsko.¹⁴

¹² Večer, 13. 8. 1974, Stane Terček, »Jadviga Golež - Špela«.

¹³ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Ane Golež.

¹⁴ Dnevnik iz nemških taborišč članov družine Golež 1941–1945, »Spomini Franja Goleža na bombardiranje Beograda, ujetništvo in bivanje v koncentracijskem taborišču.« (spletni vir)

Anica, Franjo in Jadviga Golež poleti 1936, verjetno kopališče Mariborski otok (*Osebna zbirka Gojka Goleža*)

Kajti ko je jeseni 1943 v Maribor iz ljutomerskega območja prišel učitelj Dušan Špindler, je bila zveza z Jadvigo Golež, ki jo je začrtal stik pri Oskarju Hudalesu, ena njegovih prvih opornih točk v mestu. Svoje ilegalno ime Zora je na pobudo Špindlerja zamenjala s Špelo.¹⁵ Nastopil je vrhunec njenega organiziranega dela v mreži OF in partijski strukturi. Špindler je pač kmalu opazil, da se je učiteljica v Mariboru razvila v aktivistko širokega spektra, ki je sposobna izvesti vsako nalogo. Kot legalno osebo, ki se je zaradi službe lahko neovirano in hitro (s kolesom) premikala po mestu, ter zaradi tamkajšnje šibke mreže OF jo je polno obremenil z delom za odpor, čeprav je dobro vedel, da je bilo to v »nemškutarskem Mariboru« izredno tvegano: »V vsem svojem delu je bila odločna, samozavestna in dosledna ter vztrajna. Kjer je začutila krivico, se je borila proti njej z vso zagrizenostjo in je pri tem čisto pozabila na morebitne zle posledice za njo samo.«¹⁶

Njena mati se je spet čudila: »To plaho dekle, ki se je nekoč balo teme, je zdaj mnogo noči prehodilo po pohorskih hostah, kjer je iskalo javke. Zjutraj se je vračala blatna in utrujena domov, odhajala nato v službo, kjer se je ves dan borila s spancem. 'Spati, spati'. Kolikokrat sem slišala iz njenih ust te besede. Mlada in zdrava je spanca najbolj pogrešala. 'Po vojni se bom najprej pošteno naspala!' je večkrat povedala. Mnogo noči sva skupaj prečuli za skrbno zagrnjenim oknom pri razmnoževanju

Trd in odločen izraz na obrazu Jadvige Golež na dravskem mostu (*Osebna zbirka Gojka Goleža*)

letakov. Čutila sem, da je bila ponosna name, ker sem imela razumevanje za njeno delo.«¹⁷

Ko sta se jeseni 1943 spoznali s kurirko Tetko, je bila Špela že med osrednjimi imeni mariborskega odpora. Skupaj s kurirko Emo Grbec - Dano, prav tako učiteljico, so bile povezovalni element med mestnimi postojankami: »Gestapu pod nosom so se pojavljali plakati, listki, razglasi. Tako je bilo vse mesto jeseni 1943, ko sva se s Špelo našli pri skupnem delu, prepreženo s tajnimi zvezami, ki so spajale odbore OF. Vsa teža tega dela pa je brez dvoma ležala na Špeli. Člani okrožnega odbora so se zadrževali v mestu v ilegalnih stanovanjih ali na Pohorju. Špela pa je bila tista, ki se je motala skozi ovire, povezovala postojanke z okrožnim odborom, hodila na sestanke aktivistov, raznašala literaturo, skrbela za stanovanja ilegalcev. Velikokrat je dejala:

¹⁵ Večer, 13. 8. 1974, Stane Terček, »Jadviga Golež - Špela«.

¹⁶ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špela, izjava Dušana Špindlerja.

¹⁷ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špela, izjava Ane Golež.

'Vse znanke in sorodnike sem že uporabila za postojanke ilegalcem, jutri pa ne vem, kam jih bom selila.' Drugi dan pa je zopet povedala, da so že pod streho.« Ker so ilegalci zato večkrat prenočevali pri Mariborčanih tudi proti njihovi volji na pritisk znanca, sorodnika ali sodelavca, ki je bil aktivist OF, je bila lepljiva nevarnost izdaje vselej gosto ovita okrog Špeline glave.¹⁸

Jadviga Golež - Špela je Tetki večkrat polagala na srce, kako naj se vede na kurirskih poteh, da ne bo sumljiva, in predvsem – kako naj se obleče. Malodane vsi dolgo zdoma odsotni nemški vojaki in oficirji so bili dovzetni za ženske čare. To sta vedeli obe. Ko je Tetka nekoč v Ljutomer tovorila poln kovček literature in orožje, se je v Mariboru srečno povzpela na vlak, a pri Spilfeldu ji je nekdo v roko stisnil listek: »Kontrola na vlaku!« V lica sta ji udarila kri in utrip podivjanega srca, nato se je hitro zbrala. Kovček je odložila na polico in koketno poiskala družbo visokega nemškega oficirja. Ko je vlak prispel v Ljutomer, sta si bila nova znanca že zelo domača, zaradi česar se kontrolorji niso dotaknili njene prtljage: »Skrbelo me je, kako bo pri izstopu. Že nekaj postaj prej sem začela igrati slabost in se naslanjati zdaj na naslonjalo klopi, zdaj spet na oficirjevo ramo. V Ljutomeru je vzel moj kovček in me pod roko peljal skozi zid kontrolorjev.«¹⁹

Učiteljica Jadviga je bila drzna in predrzna, vojna pa jo je naučila koristi koketiranja z nemškimi vojaki. Dimnikar Otmar Ratej - Mirko, ki ni odbraval negotovega povezovanja deklet in žensk iz odpora z nemškimi vojaki ali gestapovci za reševanje življenj ali pridobivanje informacij, je bil nemalo presenečen, ko je izvedel, da je Špela po očaranju dveh protinacistično usmerjenih nemških vojakov, ki sta na ulici ogovorila privlačno žensko, pridobila polno torbo ročnih granat, katere je poslala iskat prav njega z izgovorom, da bo ometel dimnike v kasarni.²⁰ Ratej je kasneje med prvimi odkril, da je Karel Kladnik - Uroš po imenovanju za sekretarja mariborskega okrožnega komiteja KPS v začetku

avgusta 1944 postal gestapovski agent.²¹ A za Špelo je bilo prepozno ...

V luči družbenega nelagodja ob fenomenu intimnih razmerij, ki so jih nacistični oblastniki spletli z domačinkami v okupiranih območjih, in je takoj po vojni zasedel mesto klišeja, skozi katerega je lahko vsaj še nekaj let odtekala kolektivna vojna travma, ter za osvetlitev fenomena ženske seksualnosti kot orožja in orodja v vojni, se zdi toliko bolj pogumno dejanje izid romana Manice Lobnik *Rosa na pajčevini* kmalu po vojni pri mariborski Založbi Obzorja, saj je v njem v nasprotju s splošno obsodbo žensk, ki so svoje življenje, družino ali prijatelje branile s svojo seksualnostjo, tenkočutno analizirala pojav krhkih, negotovih in vseskozi izjemno tveganih razmerij Mariborčank in okoličank z nacističnimi plenilci: »Ne prodajam se. Samo življenje si rešujem. Vsakdo si v vojni rešuje na svoj način življenje. Kar delam jaz, navsezadnje ni najslabše. Če bi človek le vedel, da ga bom res rešila!«²²

Ko je kurirka Tetka v sebi iskala moč in motivacijo za akcijo, je imela vselej pred očmi Jadvigo Golež, ki jo je močno občudovala. Videla je, da je nekdanja učiteljica vse bolj utrujena od dela na terenu, dokler ji ni Špela tudi sama potožila, da ne bo več dolgo zmogla v takšnem tempu. Zdelo se ji je, da mora imeti oči tudi na hrbtu, saj jo je vseskozi preganjal občutek, da jo zasledujejo ter ji bo zdaj - zdaj nekdo položil roko na ramo in rekel: »Sie sind verhaftet!«²³ Da so mariborski gestapovci v drugi polovici vojne ljudi na mestnih ulicah legitimirali v hrbet in ne v obraz, »ker so računali na odpor«, si je Maks Gašparič dvajset let po koncu vojne štel v posebno čast.²⁴ A čeprav je s tem poudarkom želel ponazoriti rast uporne misli v Mariboru, je hkrati nazorno sporočal, da ta v mestu ob Dravi še zdaleč ni bila samoumevna.

¹⁸ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Eme Grbec.

¹⁹ AMNOM, 532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl, Spomini kurirke Tetke.

²⁰ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Otmarja Rateja - Mirka.

²¹ Selin, *Nič več strogo zaupno*, 2. knjiga, str. 522–523.

²² Lobnik, *Rosa na pajčevini*, str. 317.

²³ AMNOM, 532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl, Spomini kurirke Tetke; osebna mapa Jadvige Golež - Špele, 532/III/34, izjava Terezije Vajngerl.

²⁴ AMNOM, 58/I, osebna mapa Maksa Gašpariča, izjave M. Gašpariča, 15. 5. 1967.

Že decembra 1943 pa je bil v stanovanju na Jadranski ulici ustanovljen mestni odbor Slovenske protifašistične ženske zveze s Špelo kot prvo sekretarko. K Pavli Linener jo je pripeljal zaročenec Ivan Zagernik - Joco; takoj je opazila nenavadno sijočo prezenco graciozne ženske: »Vidim jo še danes, kako je sedla med nas, bila je mirna in resna. Razgrnila je *Našo ženo* (listič je izdajala protifašistična ženska zveza, op. p.) in brala, me pa smo obvisale z očmi na njej. Način, kako nam je govorila, je bil tak, da smo bile pripravljene storiti vse, kar nam je naložila.«²⁵ Novembra 1943 je Jadviga Golež postala tudi članica Okrožnega komiteja KPS, katerega sekretar je bil Dušan Špindler.²⁶

Špela se je sicer na Špindlerja vse bolj jezila, saj ji je v mestu nalagal težke in težaške naloge ter ji ni pustil oditi v ilegalo, čeprav je bila že močno kompromitirana. Le tu in tam je pokazala, kako si želi, da si bosta z izvoljencem Jocom Zagernikom po vojni ustvarila družino, nato pa je aprila 1944 napočil trenutek njenega odhoda v partizane. Iz Ljutomera je dala poklicati Tetko. Ne smeš jokati, ji je zabičala Špela, ko je videla solze v prijateljičinih očeh. Tetka je vselej izbrano urejeno prijateljico našla med pripravo garderobe, sedela je ob oknu in krpala svilene nogavice, na postelji je že čakala rožnata svilena obleka: »Osvoboditve si ne morem predstavljati drugače kot v maju in takrat se hočem vrniti lepa. Dala jo bom na dno nahrbtnika, saj bo zavzela samo malo prostora.« Tetka in Špela se nista videli nikoli več.²⁷

Lidija Potrč - Dunja je Špelo zadnjič videla konec januarja 1944, že kmalu po vojni pa je priznavala, da ostajajo nekdanji tovariši v njenem spominu brez jasnih obrazov, »vsi nekam podobni«, saj jih je visoko koncentrirano dogajanje in vojna travma stisnilo ter pomešalo v izmikajoče se sence, prelivajoče se barve, oddaljene izraze, bežne drže in gibajoče se značaje. Tisti hladni večer si je vendarle dobro zapomnila, saj je na dogovorjeni javki čakala močno vznemirjena – pričakovala je dovoljenje za odhod v partizane. Zdelo se ji je, da ji gori pod

nogami. Večina njenih najtesnejših tovarišev se je že prejšnji dan odpeljala na Gorenjsko in v gozdove. Na javko v bližini starega pokopališča je prišla Špela. Dunjo je rahlo stisnilo, kot vsi aktivisti je tudi sama do učiteljica čutila nerazložljivo strahospoštovanje. Odvalil se ji je kamen, ko je Špela k kratkim 'Nocoj!' signalizirala, da sme oditi, nato pa se je Dunja zgrozila: »Skozi ograjo pri baraki sem opazila, da se Špeli naglo približujeta dva esovca. Špela je ostala popolnoma mirna. Meni je glas odpovedal in odleglo mi je šele, ko sva se s Špelo prijeli za roke in zapuščali nevarno mesto.« Vprašala jo je, ali odhaja tudi sama, vedela je, da je Špela med vsemi najbolj ogrožena: »Ne, pravi jo, da moram ostati! Nadaljevati moram delo. /.../ Privoščim ti! Zdi se mi, da mora biti prav poseben občutek sreče, ko ostaneš med svojimi soborci in občutiš, kako si del, skoraj organsko povezan del svojih tovarišev.«²⁸ Občutje skupnosti je v zaostrenih razmerah in v pogojih razpadanja družbenih struktur enako pomembno kot kos kruha.

V delovanju za odpor je sestro trdno podpiral Franjo Golež, njegovi spomini na Jadvigo so bili po vojni polni ljubezni in občudovanja: »Kdor jo je poznal, ta je vzljubil to dekle mirnega značaja, sanjavih oči, ki je bila strastno vdana svojemu narodu. /.../ Bila je idealistka in kot taka je tudi šla po mučeniški poti vseh onih, ki so se vsi predali borbi za svoj zasluženi in trpinčeni narod.« Dobro je vedel, kako jo boli dejstvo, da slovenskih otrok ni več smela poučevati v slovenskem jeziku, strastno je odbila možnost poučevanja v nemščini. Ko je bila spomladi 1943 izdana odredba okupacijskih oblasti o oddaji slovenskih knjig, je svojo knjižnico pravočasno skrila. Bila je nenehno opazovana, nadzorovana in preiskovana, kar jo je močno obremenjevalo, saj je kurirki Tetki potožila, da v vsakem trenutku pričakuje neznano roko na rami, ki jo bo aretirala.²⁹

²⁵ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Pavle Lindner.

²⁶ Večer, 13. 8. 1974, Stane Terček, »Jadviga Golež - Špela«.

²⁷ AMNOM, 532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl, Spomini kurirke Tetke; osebna mapa Jadvige Golež - Špele, 532/III/34, izjava Terezije Vajngerl.

²⁸ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Lidije Potrč.

²⁹ Dnevnik iz nemških taborišč članov družine Golež 1941–1945, »Spomini Franja Goleža na sestro Jadvigo iz petdesetih let 20. stoletja«. (spletni vir)

Špela je brata večkrat uporabila kot prenašalca pošte. Ko ga je februarja 1944 prvič obiskala v Kranju kot kurirka s Štajerske, ji je pomagal vzpostaviti zvezo s partizanskimi odredi, za katere je prinesla pošto, nato pa povratne informacije spet odnesla v Maribor. Brat se ni mogel načuditi njeni iznajdljivosti in sistematičnosti, saj je imela v kovčku vselej po dva kompleta oblek: prišla je v temni športni obleki, s težkimi, okovanimi čevlji, kot da se odpravlja na Triglav, s kranjske postaje pa je odpotovala v svetlem kostimu, z lahкими salonarji in zelenimi očali. Pripeljala se je preko Celovca, odpotovala pa čez Zidani most ali obratno. V svojem delovanju je bila izredno samozavestna in hladnokrvna.³⁰

Konec marca 1944 je Špela s popoldanskim vlakom na Gorenjsko pripeljala šest aktivistov, ki so se zaradi nevarnosti aretacije umaknili iz Maribora. Zveza mariborske odporiške organizacije s pohorskimi partizani je bila tedaj zaradi kulminacije nezaupanja komajda živa. Franja je izredno skrbelo, saj je bila sedmerica Štajercev na Gorenjskem sumljiva že zaradi dialekta. Sestri je vseeno pomagal poiskati zanesljivo prenočišče, naslednji dan pa je skupino prevzel terenski aktivist OF in jih predal partizanom. Na podoben način so Špela in druge kurirke v tistem času pomagale oditi med gorenjske partizane okrog sto Štajercem. Po opravljeni nalogi se je Špela kmalu vrnila domov, saj bi jo predolga odsotnost postavila pod drobnogled oblasti. Še zmeraj je živela v Mariboru pod svojim imenom.³¹

Ko je Špela spomladi 1944 vendarle dobila Špindlerjevo dovoljenje za odhod v partizane, ji je mati pri slovesu odrezala obilen kos kruha, a jo je hči takoj popravila, da se bo že hranila pri »dobrih ljudeh«. Učiteljica je neomajno verjela v svojo skupnost. Že čez nekaj dni so jo iskali gestapovci, ki so od matere zahtevali Špelino fotografijo.³² Pomagala je oblikovati Lackovo četo, ki je začela delovati v mariborski okolici januarja 1944 zaradi krize odnosov med mariborskim odporom in partizani na Pohorju, in Lackov bataljon, ki je imel enote na Dravskem polju, v Halozah in Slovenskih goricah

ter na Kozjaku.³³ Politkomisar bataljona, katerega štab je bil v gozdu na mariborskem Teznu, je bil Joco, njegova namestnica pa Špela. Konec junija 1944 je bil bataljon razpuščen in priključen novoustanovljenemu Pohorskemu odredu.

Joco je ostal v Mariboru, kjer je od Špindlerja prevzel vodenje Okrožnega odbora OF, s celotnim okrožnim vodstvom odpora (tj. skupaj s člani komiteja KPS, ki ga je vodil Ivan Kokol - Ilja) pa je sredi julija 1944 padel v zasedi Gestapa na mariborskih Studencih. Medtem je Špela nerada odšla na Pohorje, že ob napovedi sprememb je pisala Dušanu Špindlerju in Maksu Gašpariču, ki sta se pripravljala na odhod k Centralnemu komiteju KPS zaradi razjasnitve nesoglasij s pohorskimi partizani: »Ne moreta si misliti, kako me je ta poziv zadel. /.../ Bila sem precej besna (se smehljata?), ko pa sem videla, da ni pomoči, sem se pač moral udati.« Vendarle je ob koncu pisma priznala, da ji postaja življenje med veliko skupino partizanov čedalje bolj všeč: »Ognji, svobodno nebo, svobodno življenje ...«³⁴ Skupne uporne poti Gašpariča, Špindlerja, Špele in Joca so bile tedaj končane.

Franjo Golež je kmalu po Špelinem odhodu v partizane spomladi 1944 doživel prizor, ki se je kasneje v njem pretakal kakor sanje. Približeval se je kranjski železniški postaji, ko se je začel premikati vojaški brzovlak Dunaj-Zagreb. V predzadnjem vagonu je pri oknu zagledal Jadvigo, oblečeno v belo. Bila je kot prikazen, vsa dostojanstvena in trdna kot zmeraj. Vendar bratu ni dovolila izraza veselja na obrazu, preden je vlak odpeljal proti Škofji Loki, je videl le še njeno desnico, ki jo je dvignila k senčnem in stisnila pest. Zdelo se mu je neresnično, da je obstal kot primrznjen, nato pa stekel domov in »mamuški« napisal pismo: videl sem Jadvigo! Ana Golež je vedela, da je hči med pohorskimi partizani, od koder je še naprej občasno opravlja kurirske poti na Gorenjsko. Julija 1944 sta se brat in sestra videla zadnjič.³⁵

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvice Golež - Špele, izjava Ane Golež.

³³ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvice Golež - Špele, izjava Dušana Špindlerja.

³⁴ Ževart, Lackov odred, 1. knjiga, str. 97.

³⁵ Dnevnik iz nemških taborišč članov družine Golež 1941-1945, »Spomini Franja Goleža na sestro Jadvigo iz petdesetih let 20. stoletja«. (spletni vir)

Kajti Jadviga Golež je s Pohorja kmalu odšla kot aktivistka v Slovenske gorice in postala članica tamkajšnjega okrožja OF. Še pred tem je sredi maja 1944 podpisala poročilo Slovenske protifašistične ženske zveze, katere sekretarka je bila, in v njem izrazila prezir nad nezaupanjem in obtožbami o sodelovanju z Gestapom in plavogardizmu, ki so jih bili v morastih prvih mesecih leta 1944 deležni mariborski akterji odpora. Tako je žarela učiteljčina avtoriteta: »Kljub klevetanju in širjenju najpodlejših lažnih vesti o našem delu, literaturi in poedinih funkcionarjih OF s strani odločujočih v pohorski edinici in vodstvu za severno Slovenijo, smo vendarle vztrajale v zavesti, da narodnoosvobodilno delo tu v obmejnem predelu nikakor ne sme zastati. Sicer so te nesramne provokacije naše delo ovirale in slabile, pa smo vendar v kratkih petih mesecih našega delovanja dosegle lepe uspehe, o katerih bi se naj v najkrajšem času prepričali odgovorni funkcionarji OF in funkcionarke Slovenske protifašistične ženske zveze.«³⁶

Z obtožbami globoko obtežena Dušan Špindler in Maks Gašparič nista niti v najtežjih trenutkih izgubila zaupanja Jadvige Golež. Špela ni poznala omahovanja, je vedel njen brat Franjo, zanimala jo je edinole pot naprej do zastavljenega cilja. Gestapo jo je aretiral skupaj z učiteljem Vojkom Lovštom in sekretarjem slovenjegoriškega okrožja Srečkom Rojsom - Nikom sredi avgusta 1944 na sestanku v gostilni Bračko v Jakobskem dolu, kjer so čakali Karla Kladnika - Uroša. Niti sanjalo se jim ni, da je sklenil plodno sodelovanje z mariborskim Gestapom. Lovše, ki je bil po vojni ravnatelj osnovne šole v Lovrencu na Pohorju, se je tragičnega dogajanja spominjal v hladnih, odrezanih sekvencah: »Ura bo kmalu osem, Uroša pa še ni. S Petrom čakam v gostilniški sobi, Niko in Špela pa v spalnici poslušata radio. Tik pred osmo nenadoma pridrvi kamion gestapovcev in policajev. Obkolijo hišo in streljajo vanjo. Vdrejo v sobo. Dva rafala spustijo na Petra in mene. Peter se zgrudi smrtno zadet, jaz pa se vržem na tla. Iz sobe priženejo Nika in Špelo in nas vse

vklenejo. Spravijo nas na kamion. Zdravimo v noč. Bila je to poslednja Špelina noč.«³⁷

Med tistimi, ki so obkolili krčmo, sta bila tudi šef referata IV 1 a mariborskega Gestapa za pregon odpora in posebej OF Sepp Strohmeier ter njegov zaupnik, predvojni mariborski brezposelni tesarski pomočnik Ivo Gernjak, ki se je po okupaciji prelevil v brutalnega gestapovskega tolmača Hansa Gerniaka.³⁸ Špela je bila njun veliki ulov. Medtem ko je Niko izskočil s tovarnjaka in pobegnil, sta bila Vojko in Špela prepeljana v prostore mariborskega Gestapa. Po celonočnem »poostrenem zasliševanju«, zaradi katerega je bila vsa črna in neprepoznava, je bila slovenska učiteljica zjutraj v slabem psihičnem stanju, zato je paznik Žnidaršič naročil kolegu, naj bdi nad njo, medtem ko je odšel na malico. Ko se je vrnil, je bila že mrtva.³⁹ Obesila se je za pas na leseni pograd v svoji zaporniški celici, potem ko je bila podvržena moškim z močnimi, brutalnimi pestmi: komandant Stage, ki se je le redko udeležil zaslišanj, je učiteljico nekajkrat s pestjo udaril v obraz,⁴⁰ nadaljnje delo je prepustil konjedercem z referata IV 1 a: Seppu Strohmeierju, Hansu Gerniaku in Franzu Wiegeleju. »Ponižali so jo v partizansko cipo«, so poročali sopotniki, se pravi, da so se zaradi izredne simbolne vrednosti, ki jo je predstavljala njena figura v odporu, nad njo tudi spolno izživljali. Stara je bila triintrideset let. MUČENICA.

Spričo letargije, ki jo je Kurt Stage leta 1947 izkazoval pred sodiščem, je toliko bolj izstopal njegov odločni »To ni točno!« ob sodnikovi omembi prizora nasilja nad učiteljico, ki je očitno in presenetljivo še odzvanjal v nacistovi glavi.⁴¹ Štirinajst dni po Špelini smrti je v isto zaporniško celico prispel

³⁶ »Poročilo Okrožnega odbora SPŽZ Maribor o političnih razmerah in stanju organizacije, 17. 5. 1942«, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 1. knjiga, 765–66.

³⁷ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Vojka Lovšeta.

³⁸ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, izjava Franca Zalaznika - Leona, 21. 10. 1950.

³⁹ AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež - Špele, izjava Antona Žnidaršiča.

⁴⁰ Arhiv Republike Slovenije (dalje SI AS) 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, proces proti Kurtu Stageju in ostalim, t. e. 537–539, dosje Franza Wiegeleja, izjave/zaslišanja F. Wiegeleja, 2. 4. 1947 itd.

⁴¹ SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, proces proti Kurtu Stageju in ostalim, t. e. 537–539, dosje K. Stageja, zaslišanje, 16. 6. 1947 itd.

aretirani Josip Golež, ki ni vedel, kje je hči. Paznik ni imel srca povedati mu, da je njegova Hedvika vsa zveržena in zabuhla umrla prav na mestu, kjer je stal tudi sam pred odhodom v internacijo.⁴²

Zakonca Golež sta bila takoj po aretaciji Jadvice obveščena, da sta izključena iz Štajerske domovinske zveze (Steierische Heimatbund) s pojasnilom, da se njuno delovanje ne sklada z nazori organizacije. Samo slutila sta, da je gesta povezana z izginotjem starejše hčerke. Konec avgusta 1944 sta bila internirana iz Maribora, čas do konca vojne sta preživela na prisilnem delu, nastanjena v različnih avstrijskih in nemških taboriščih. Šele v začetku septembra sta izvedela, da sta bila izgnana zaradi hčerine aretacije. Konec septembra sta izvedela za hčerino smrt. Josip jo je sprejel z odnosom, kakršnega izoblikuje stalna navzočnost smrti, a z neusahljivim plamenom upanja, skritim v sijaj ženskega nakita: »Hčerka Anica in nečakinja Malka so povedale, da se je Hedvika v policijskem zaporu menda 13. avgusta obesila. Popis obleke mrtve, ki ga je Malka od grobokopa dobila, bi se s Hedvikino ujema. Le uhan je imela Hedvika drugače. Malka je grob z rožami okinčala.«⁴³ Uhani so kot dragoceni skalp bržkone pristali v rokah enega od mučiteljev, saj so uslužbenci Gestapa, zadolženi za pregon odpora, razvili docela perverzen odnos do preganjanih deklet – kurirki Tetki so tako med zaslišanjem na Gestapu objestno klicali, da imajo veliko raje lepo urejene mestne članice odpora kot umazane in ušive partizanke, ki so jih dovažali s Pohorja.⁴⁴

Ana Golež se medtem sredi novembra 1944 ni mogla zadržati, v dnevniku ji je krvavelo bolno srce, prežeto s spominom na hčer, polno veselja do življenja: »Ponoči se je meni, Ani, sanjalo, da sva govorili s Hedviko. Bila je lepa in vesela. Hotela mi je nekaj skrivnostnega povedati, pa sem jo opozorila, da Ilaš (neprijetna taboriščnica, op. p.) posluša. Ista

je imela oči kakor vrana. Tedaj se je Hedvika k njej obrnila in ji rekla: 'Kaj vi raznašate, kar veste,' nakar se je Ilaš obrnila in odšla. Jaz pa sem se zbudila. Zmolila sem en rožni venec za Hedvikino dušo in v tem zopet zaspala. Vnovič sem sanjala, da sem kuhala ter slišala Hedvikin smeh. V tem že prileti k meni in me objema, pa veselo reče, zdaj pa sem zopet tu. Bili sva obe veseli, kakor da bi se ne bili nikoli ločili in v tem sem se zopet zbudila.«⁴⁵

Vendarle sta morala starša, da ne bi znorela, nasilno odriniti bolečino. Njuno življenje so do konca vojne preplavile vsakdanje organizacijske težave, povezane z bivanjem velikega števila neznanih ljudi od vsepovsod v skupnem prisilnem bivališču. Bil je že konec vojne, ko je sredi julija 1945 v Josipu Goležu, ki je skupaj z ženo čakal na povratek v domovino, ponovno grozljivo zaključala očetovska skrb in dolžnost, soočena s hčerino radikalno politično usmeritvijo: »Zjutraj se mi je sanjalo, da sva bila z mamo v moji rojstni hiši, kjer sva od Hedvike dobila pismo, v katerem nama poroča, da se nahaja v šoli v Kapli pri Arnfeldu in pravi, da njej kot oče pošljem neko potrdilo. Proti temu sem ugovarjal rekoč, da je ona že polnoletna in ni več pod mojo oblastjo.«⁴⁶ Najmlajša hči zakoncev, očetova ljubljenska Anica, je bila v času okupacije v Mariboru, od koder je večkrat obiskala starša v taborišču. Sprejela je krvavo okupirano realnost kot zatečeno stanje, proti kateremu se sama ni zmoгла boriti z brezkompromisnostjo, ki je bila lastna njeni starejši sestri. Bratu Franju je po Špelini aretaciji odsvetovala prihod v Maribor.⁴⁷

Jadvice Golež je bila eno osrednjih imen v mreži učitelja Dušana Špindlerja, ki je od jeseni 1943 do pomladi 1944 iz učiteljev in učiteljic – svojih stanovskih tovarišev, do katerih je čutil močno pripadnost – zgradil hrbtenico mariborskega odpora v ključnem obdobju pozitivnega preobrata po padcu Pohorskega bataljona in v najaktivnejšem

⁴² AMNOM, 532/III/34, osebna mapa Jadvice Golež - Špele, izjava Antona Žnidaršiča.

⁴³ Dnevniki iz nemških taborišč članov družine Golež 1941–1945, »Dnevnika o bivanju Josipa in Ane Golež v raznih taboriščih«. (spletni vir)

⁴⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče v Mariboru 1945–78, K 217/50, zapisnik zaslišanja Terezije Vajngerl, 1. 9. 1949.

⁴⁵ Dnevniki iz nemških taborišč članov družine Golež 1941–1945, »Dnevnika o bivanju Josipa in Ane Golež v raznih taboriščih«. (spletni vir)

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Dnevniki iz nemških taborišč članov družine Golež 1941–1945, »Spomini Franja Goleža na sestro Jadvice iz petdesetih let 20. stoletja«. (spletni vir)

obdobju tamkajšnjega strukturiranega odpora. V Mariboru se po Jadvigi Golež imenujeta vrtec in ulica – Špelina ulica. Čeprav se včasih nakazuje neprijeten vzorec, da so (mrtva) dekleta po vojni dobila ulice in vrtce, njihovi (živi) tovariši pa položaje v socialističnih oblastnih strukturah, Špelin primer dokazuje, da moramo podeliti kurirki, aktivistki in partizanski borki enakovredno vlogo vojne spremljevalke, snovalke, usmerjevalke in nasilnice. Druga svetovna vojna je z odporniškim gibanjem pomenila prvi resen angažma žensk v proizvodnji skrajnega nasilja, ki je že nemudoma po prekinitvi ognja in posebno v naslednjih desetletjih omogočil dokončen prodor ženskega spola v javni prostor. Ženske v javnost niso prihajale podtalno in sektaško, temveč pompozno skozi vélika patriarhalna vrata.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor:
532/VI/85, osebna mapa Zinke Vajngerl.
532/III/34, osebna mapa Jadvige Golež.
58/I, osebna mapa Maksa Gašpariča.

Arhiv Republike Slovenije:
SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, t. e. 537–539, proces proti Kurtu Stageju in ostalim.

Pokrajinski arhiv Maribor:
SI_PAM/0725: Okrožno sodišče v Mariboru
1945–78, K 217/50, Terezija Vajngerl.

Tiskani viri

- Letonja Ulrih, Ela - Atena:** »Žene Šmartnega ob Paki in okolice v prvih dveh letih osvobodilnega boja«. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 1. knjiga. Ljubljana: Zavod Borec, 1970.
- Lobnik, Manica:** *Rosa na pajčevini*. Maribor: Založba Obzorja, 1957. (roman)
- Ostrovška, Milica:** *Kljub vsemu odpor*, 1.–3. knjiga. Maribor: Založba Obzorja 1963–68.
- Terček, Stane:** »Jadviga Golež - Špela«, *Večer*, 13. 8. 1974.

Članki in monografije

- Ratej, Mateja:** »Mariborske poti Leona Novaka - Felixa«. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2015.
- Ratej, Mateja:** *Svastika na pokopališkem zidu: poročilo o hitlerizmu v širši okolici Maribora v tridesetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Beletrina, 2021.
- Selin, Marko:** *Nič več strogo zaupno: nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas*, 2. knjiga. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.
- Ževart, Milan:** *Lackov odred*, 1. knjiga. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
- Žnidarič, Marjan:** *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997.

Spletni vir

Dnevnik iz nemških taborišč članov družine Golež 1941–1945. Pridobljeno jeseni 2023.
<https://goyts.blogspot.com/2014/02/>

Zusammenfassung

JADVIGA GOLEŽ - ŠPELA

Lehrerin und Funktionärin der Marburger Widerstandsbewegung

Die Lehrerin Jadviga Golež (1911–1944) wuchs in der Familie eines Gerichtsbeamten, nämlich des Bauernsohnes Josip Golež (1876–1963) und seiner Frau Ana, geb. Cerovšek (1976–1974) auf, zusammen mit dem älteren Bruder Franjo (1908–1977) und der jüngeren Schwester Anica (1913–1970). Sie wurde in Bizeljko geboren, danach lebte die Familie in Ptuj, wo Jadviga die Grund- sowie Bürgerschule besuchte; in den Jahren vor Kriegsausbruch kaufte das Ehepaar Golež dann ein Haus in Maribor, wo Jadviga im Jahr 1931 maturierte und 1935 ihren Dienst als Präparandin an der Volksschule in Šmartno ob Paki antrat. Dort war sie Mitglied des marxistischen Zirkels, der von ihrem Standeskollegen, dem Dichter, Übersetzer und Kommunist Oskar Hudales geleitet wurde, bei dem Jadviga

erstmals in Kontakt mit Dušan Špindler kam. In den Jahren vor dem Krieg war sie außerdem im liberalen Turnverein Sokol sowie dem Lehrerverein Učiteljsko društvo aktiv, nach dem Jahr 1938 und dem Anschluss Österreichs an Deutschland wurden ihre Ansichten dann immer radikaler. Sie schloss sich den linksgerichteten Bewegungen Učiteljski pokret (Lehrerbewegung) und Kmečko-delavsko gibanje (Bauern- und Arbeiterbewegung) des Anwalts Vekoslav Kukovec an und wirkte in Kampagnen gegen den Hitlerismus und gegen die Einbindung des Königreichs Jugoslawien in den faschistischen Block mit. Nach der deutschen Okkupation kehrte sie zu ihren Eltern nach Maribor zurück und begann im Unternehmen Arbeiter in unmittelbarer Nähe der Draubücke zu arbeiten, welches sich mit dem Verkauf von Abfallmaterial beschäftigte. Obwohl sie keine Verbindung zur Widerstandsbewegung hatte, begann sie auf eigene Initiative Unterstützungsbeiträge für Familien von Geiseln und Lagerinsassen zu sammeln. Von der Mitte des Jahres 1943 bis zum Frühjahr 1944 war sie dann die zentrale Persönlichkeit im Netzwerk des Lehrers Dušan Špindler, damals Hauptorganisator der Widerstandsbewegung in Maribor. Sie war Mitglied des Kreisausschusses der Befreiungsfront OF und des Bezirkskomitees der Kommunistischen Partei Sloweniens sowie erste Sekretärin des Stadtausschusses des Slowenischen antifaschistischen Frauenverbandes (Slovenska protifašistična ženska zveza). Nachdem sie sich im Frühjahr 1944 den Partisanen anschloss, wurde sie stellvertretende Politkommissarin des Lackov-Bataillons, nach dessen Anschluss an das Pohorje-Bataillon ging sie auch selbst nach Pohorje. Sie setzte ihre Kurierdienste nach Oberkrain fort, danach war sie Mitglied des Kreisausschusses der Befreiungsfront OF in Slovenske gorice. Im August 1944 verübte sie, nachdem sie verraten und von der Gestapo arretiert und gefoltert worden war, in ihrer Gefängniszelle Selbstmord. Das tragische Schicksal der Lehrerin illustriert den eindeutigen und endgültigen Durchbruch des weiblichen Geschlechtes in den öffentlichen Raum bereits in der Zeit des Zweiten Weltkrieges, besonders aber in der Periode danach.

Schlagwörter: Maribor, Zweiter Weltkrieg, Widerstandsbewegung, Osvobodilna fronta/ Befreiungsfront, Jadviga Golež

Vsi na kolo!

Borut Batagelj: *Celjski peloton: Etape razvoja cestnega kolesarstva v Celju*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2023. 60 strani.

Če smo poleg nogometa, ki je po zaslugi Katanca in Keka postal ena pomembnejših slovenskih športnih panog, še nedavno »prisegali« na slovensko smučanje (ki je sicer še zmeraj visoko na prioritetni lestvici povprečnega Slovenca), je dandanes eden vodilnih slovenskih športov zagotovo tudi kolesarstvo. Po izjemnih uspehih naših (a ne zgolj dveh) kolesarskih asov se je tehtnica močno nagnila v smer tega (bolj ali manj poletnega) športa. Kolesarstvo se je sicer pri nas pričelo popularizirati kot ljudski šport že na prelomu 70. in 80. let prejšnjega stoletja, ko so z rekreacijskimi akcijami Trim in sloganom »Vsi na kolo za zdravo telo!« pričeli spodbujati mlado in staro h kolesarjenju, po drugi strani pa so na več koncih organizirali prve maratone in preko tega navdušili športne zanesenjake, da so kupili kolo in začeli vrteti pedala. Kolesarski šport je sicer krut in zahteven, a neglede na to so se tudi slovenski tekmovalci vse od 80. let naprej lahko pohvalili s kakšnim (večjim ali manjšim) uspehom in s tem kazali na svojo prisotnost tudi v mednarodni areni. Dandanes, po dobrih 40. letih, pa je zgodba vseeno malce drugačna. Kolesarstvo se je dodobra zasedrilo med Slovence in veliki uspehi si sledijo že vse od prve slovenske etapne zmage na francoski »pentli« leta 2017, letošnji izven serijski uspeh, ko je Sloveniji kot četrti državi uspelo osvojiti vse tri tritedenske dirke v eni sezoni, pa je še toliko bolj globalno odmeven.

Kakorkoli, če sta bila osrednja centra slovenskega (športnega) kolesarstva (po drugi svetovni vojni) Ljubljana in Novo mesto, je potrebno vseeno poudariti, da je bilo kolesarstvo »živo« tudi drugje na Slovenskem. Rog in Krka sta bila sicer zaslužna za največ (tudi mednarodnih) uspehov, toda le-teh nikakor ne gre spregledati tudi na »periferiji«. In to je na nek način tudi poanta zadnje monografije odličnega zgodovinarja športa dr. Boruta Batagelja, da na jedrnat in strnjen način predstavi zgodovino kolesarstva v Celju, ki sicer nikoli ni ravno spadal

med največje kolesarske centre v Sloveniji. Knjiga, ki jo je leta 2023 izdal Zgodovinski arhiv Celje, ni obsežen in podroben pregled celjske kolesarske zgodovine (obsega 60 strani), a v njej avtor vseeno izpostavlja bistvene točke iz skoraj 140 letne bogate celjske kolesarske zgodovine. Naslov pravzaprav simbolizira kolesarski časovni vlak, ki razkriva značilnosti, vezane na začetke kolesarjenja in kolesarskega turizma, v poglavjih, ki sledijo, pa se osredotoča predvsem na razvoj množičnega, rekreativnega in tekmovalnega cestnega kolesarstva v Celju. Avtorjevo spretno povezovanje zgodovinskih podatkov z osebnimi zgodbami in anekdotami daje delu dodaten pečat.

Knjiga je sicer nadgradnja razstave, ki jo je avtor pripravil leta 2022. Določene vsebine so Celjane in naključne obiskovalce mesta prvič seznanjale s kolesarsko zgodovino že pred nekdanjo celjsko Nemško hišo, avtor pa je v knjigi, ki temelji na bogatem in skrbno izbranem slikovnem gradivu, vsebino razdelil na več poglavij, jih dodelal oziroma dodal nova, ki so bila na razstavi izpuščena ali pa manj podrobno predstavljena. Tako je v delu najti poglavje o dirki po Sloveniji, prav tako je v knjigi

na novo odkrit marsikateri detajl, kot npr. portret »kolesarja« iz začetka 20. stoletja, kjer gre za znane (tedaj prvega) slovenskega spodnještajerskega politika in celjskega odvetnika Ivana Dečka (hrani NUK). Dečko je bil tudi član Kluba slovenskih kolesarjev v Celju, ki je v procesu nacionalne emancipacije na prelomu stoletij slovenstvo v Celju krepil tudi skozi kolesarjenje.

Slovensko kolesarstvo je bilo v zadnjem desetletju bivše države (poleg smučanja) zagotovo šport, ki so mu Slovenci lahko brez oklevanja nadelali povsem slovensko lice. Slovenska nacionalna identiteta se namreč ni utrjevala le ob »avstrijskem« kolesarstvu pred več kot stoletjem, pač pa se je krepila tudi v izdihljajih druge Jugoslavije skozi (športno) kolesarstvo, ki je bilo v ostalih delih države manj razvito (oziroma manj uspešno). Ta proces se je s slovensko osamosvojitvijo sicer končal, slovensko kolesarstvo pa je stopilo na »samostojno« pot, ki je pripeljala do točke, ko ga že stereotipno označuje mo za slovenski nacionalni šport.

Monografija, ki odstira nov segment (športnega) življenja v mestu ob Savinji, ni zgolj doprinos k zgodovini športa (ali k že tako bogati celjski zgodovini), pač pa tudi pomemben prispevek k razumevanju kulture kolesarjenja in kolesarstva v Sloveniji. Knjiga namreč ob nizanju podatkov prinaša še vpogled v socialno zgodovino športa, področje, ki je avtorja vodilo že pri njegovi prvi monografiji o socialni zgodovini smučanja. Ob tem delo poudarja tudi pomen lokalne skupnosti in njenega vpliva na razvoj športa, prav tako pa kaže tudi na ohranjanje določene tradicije, s katero se meščani na koncu tudi zmeraj identificirajo.

Skratka, ljubitelji kolesarstva kakor tudi »poklicni« raziskovalci bodo pogrešali številne dragocene informacije, v kolikor knjige ne bodo prebrali, saj pogloblja razumevanje kolesarstva kot pomembnega dela naše kulturne dediščine. Delo, ki sicer ni koncipirano kot znanstvena monografija, je tako kljub temu nujno čtivo vsakega zgodovinarja, ki bo stopal na polje zgodovine kolesarstva in širše.

Filip Čuček

#dekade40 kot prelomnica

Borut Batagelj (ur.), Aleksander Žižek (ur.): *Dekade. Štirideseta: 1940–1949 @Celje*. Avtorji prispevkov Bojana Aristovnik et al. Celje: Zgodovinski arhiv, 2024. 136 strani.

Leta 2015, ko se je Zgodovinski arhiv Celje pripravljal na praznovanje svoje 60-letnice, se je njegovemu direktorju utrnula ideja, da to obeleži na poseben način. Skupaj s sodelavci je zasnoval projekt #dekade. Njegova poanta je zgodba o arhivu, tako z vidika njegovega poslanstva kot tudi z vidika pestrosti gradiva, ki ga hrani, in ki predstavlja primarni vir raziskovanja. V tem duhu so zasnovali večletno serijo razstav in spremljajočih katalogov, s katerimi potujejo po dekadah 20. stoletja retrogradno, pri čemer osvetljujejo različne aspekte življenja in z njimi povezanega arhivskega gradiva (uprava,

pravosodje, množične organizacije, gospodarstvo, vzgoja in izobraževanje, zdravstvo, kultura in šport). Skozi prvih pet dekad smo vzporedno spremljali tudi razvoj in delovanje same institucije – Zgodovinskega arhiva Celje, ustanovljenega 1956. leta. Ta zgodba v četrti dekadi razumljivo umanjka.

Po že raziskanih/razstavljenih/objavljenih petih dekadah so namreč letos – tako z razstavo, odprto sredi decembra, kot tudi z aktualnim katalogom – na vrsti štirideseta leta 20. stoletja, v mnogočem najbolj prelomna v preteklem stoletju. Katalog, ki ponazarja vsebino tega obdobja, uvede predgovor Boruta Batagelja, v katerem poudari, da je *»bila dekada štiridesetih let zaznamovana z velikimi pretresi in spremembami, ki so vplivale tako na skupnost kot na posameznike.«* To potrdi tudi Aleksander Žižek v uvodnem poglavju, ko se sprehodi od nacistične okupacije in režima, ki je radikalno spremenil tako dotedanjo meščansko družbeno ureditev kot tudi življenje slehernega prebivalca Celja (in seveda tudi širše), do oblikovanja nove povojne ureditve. Oriše posege okupatorja na različna področja življenja, izpostavi njegove ukrepe in nasilje, katerih edini cilj je bil, da z oblička zemlje izbriše slovenstvo in slovenski narod. Te načrte je preprečil odpor z OF na čelu in 10. maja 1945 je bilo Celje osvobodeno, a vojne še ni bilo konec. Sledilo je obračunavanje s sodelavci okupatorja in politične delitve, nastale v tem času, vse do danes niso končane [sic]. Sledila je nova stvarnost, vpeljan je bil nov družbeni sistem, pri katerem je zasebno zamenjalo državno/javno.

V nadaljevanju sledi predstavitev posameznih vsebinskih sklopov; prav vsi avtorji pišejo o drastičnih spremembah znotraj četrte deкаде. Upravni sistem predstavi Hedvika Zdovc in Sonja Jazbec. V tej dekadi se sedež mestne uprave – ne glede na velike spremembe v upravnem sistemu – ni spremenil, ves čas je bil v stavbi, v kateri danes domuje Muzej novejšje zgodovine Celje. Tudi pravosodni sistem je v omenjenem desetletju doživel velike spremembe – temeljna sodišča v Celju so se spreminjala od sreskega in okupacijskega do okrajnega. Anja Prša piše tudi o vojaških sodiščih in sodišču slovenske narodne časti, ki so v Celju delovala leta 1945. Razpon množičnih organizacij, ki nam jih predstavi Bojan Himmelreich, sega vse od tistih iz časa Kraljevine Jugoslavije (Kulturbund, KPS) preko okupacijske Štajerske domovinske zveze, pa

vse do organizacij, ki so služile novemu sistemu (OF, Zveza borcev NOV, Komunistična partija, Ljudska mladina, Zveza sindikatov ...). Jože Kranjec piše o velikih prelomih v gospodarskem življenju – o kapitalističnih malih in večjih podjetjih, zaplembah v času okupacije ter sistemski nacionalizaciji in prvi petletki po končani vojni. Tudi področje vzgoje in izobraževanja, ki ga predstavi Vesna Kočevar, je bilo deležno velikih sprememb, poleg ostalega se je navzven odražalo v učnem jeziku, saj je okupator slovenske učitelje izgnal in pripeljal svoje, ki so izvajali pouk v nemškem jeziku. Tečajev nemščine so se morali udeleževati tudi odrasli, ki tega jezika niso znali. Povojno obdobje je prineslo vrnitev slovenščine kot učnega jezika, a tudi nadaljevanje ideoloških prvin v vzgojnem procesu. Od privatne prakse do brezplačnega zdravljenja za vse v poglavju o zdravstvu piše Bojana Aristovnik. Kulturno ustvarjanje se je po letu 1945 fokusiralo seveda na oblikovanje novega človeka, kakršnega je pričakoval nov družbeni sistem, navaja Bojan Himmelreich. Zadnje poglavje o športu, ki ga je naslovil Med ideologijo in uteho, sklene Borut Batagelj.

Ne dvomim, da bo katalog (in z njim seveda tudi razstava) med Celjani naletel na zanimanje in primeren odmev, še zlasti zato, ker se avtorji ne ognejo niti tém, ki v žarišče raziskovanja stopajo šele zadnja leta in ki so prav Celje postavile v središče zanimanja slovenskega zgodovinopisja (povojni poboji, sojenja vrnjenim domobrancem in ekonomskim ter ideološkim nasprotnikom nove ureditve). Zagotovo katalog nima ambicij postati temeljna študija o tem obdobju celjske zgodovine, je pa zagotovo primerno čtivo za vsakogar, ki želi na enem mestu in na kratko zvedeti kaj novega o celjskih štiridesetih letih 20. stoletja.

Marija Počivavšek

Vojak, vodja, legenda: Zgodba v slikah

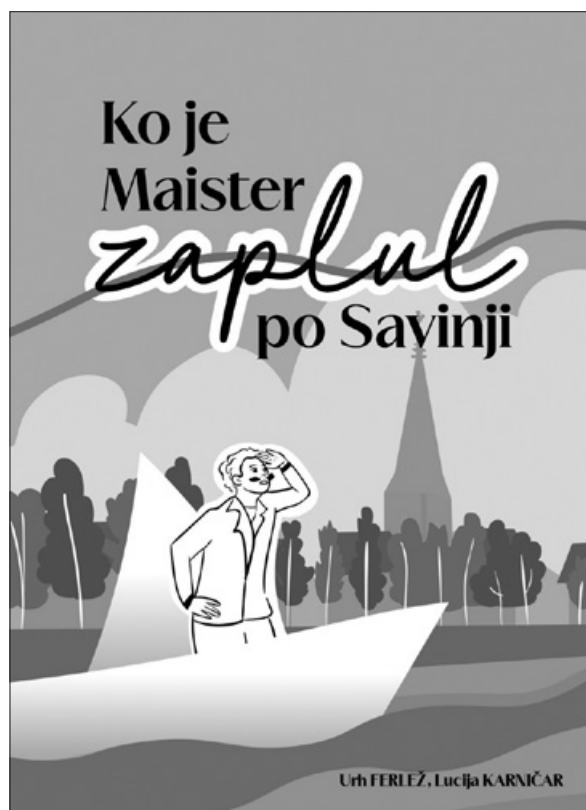
Urh Ferlež, Lucija Karničar: *Ko je Maister zaplul po Savinji*. Celje: Osrednja knjižnica Celje, I. gimnazija v Celju, 2024. 64 strani.

Če je kaj, kar v knjižnici slovenske zgodovine še manjka, je to zanimiva kombinacija stripa in zgodovinske knjige, ki bi na zabaven in lahek način navdušila bralce vseh generacij, tudi tistih, ki jih »zgodovinske knjige« sicer ne zanimajo. In ravno to doseže prikupna knjižica *Ko je Maister zaplul po Savinji*.

Gre za poučno polliterarno delo izpod peresa Urha Ferleža in ilustratorke Lucije Karničar, ki nas popelje v čas prelomnih dogodkov slovenske zgodovine. Avtorja sta se z občutkom za podrobnosti in zgodovinsko natančnost lotila prikaza življenja in delovanja generala Rudolfa Maistra, ki ga poznamo kot eno ključnih osebnosti v boju za severno mejo po prvi svetovni vojni, hkrati pa tudi kot pesnika in literarnega ustvarjalca. Zgodovinski dogodki, ki so predstavljeni v stripu, so natančno raziskani in verodostojno prikazani. Avtorja sta se potrudila, da sta vključila ključne trenutke Maistrovega življenja, sploh tiste, ki so pomembno vplivali na razvoj slovenske književnosti.

Likovna podoba stripa je enostavna, a prikupna. Gre za karikaturno predstavljene junake, ki polni življenja bralca še bolj pritegnejo v zgodbo. Avtorja sta uspela ujeti tako dinamiko junakov kot tudi čustva likov. In ravno ilustracije delajo to delo še bolj živo in doživeto, kar pa bo poskrbelo, da bo knjiga zanimiva tudi malo mlajši publiki.

Delo je več kot le običajni zgodovinski prikaz. Poudarek namreč ni na vojni in vojskovanju, ampak na Maistrovem literarnem ustvarjanju in na pomenu njegovega dela, ki je vplival na literarno zgodovino Celja. Avtorja sta uspela ustvariti delo,

ki je hkrati poučno in zabavno; delo nam na subtilen način poda mnoge informacije o življenju, delu in ustvarjanju Maistra, hkrati pa nas skozi branje vodi zgodba in dogajanje.

Z literarnega vidika gre za izjemno delo. Pri-poved je tekoča in napeta, dialogi so naravni in verodostojni. Avtorja sta uspela ustvariti globoke in kompleksne like, ki bralca pritegnejo in mu omogočijo, da se poveže z njimi na čustveni ravni. Kombinacija stripa in daljših pisnih prispevkov pa poskrbi za dinamično branje in estetsko oblikovano publikacijo.

Ko je Maister zaplul po Savinji je polstrip, ki ga toplo priporočam vsem ljubiteljem zgodovine in stripa. Je delo, ki ne le izobražuje, ampak tudi navdihuje. Avtorja sta s tem delom uspela oživeti pomemben del slovenske zgodovine in ga približati širši javnosti na privlačen in dostopen način. Ilustracije so izjemne, zgodba pa zabavna in navdihujoča, kar naredi branje resnično užitek.

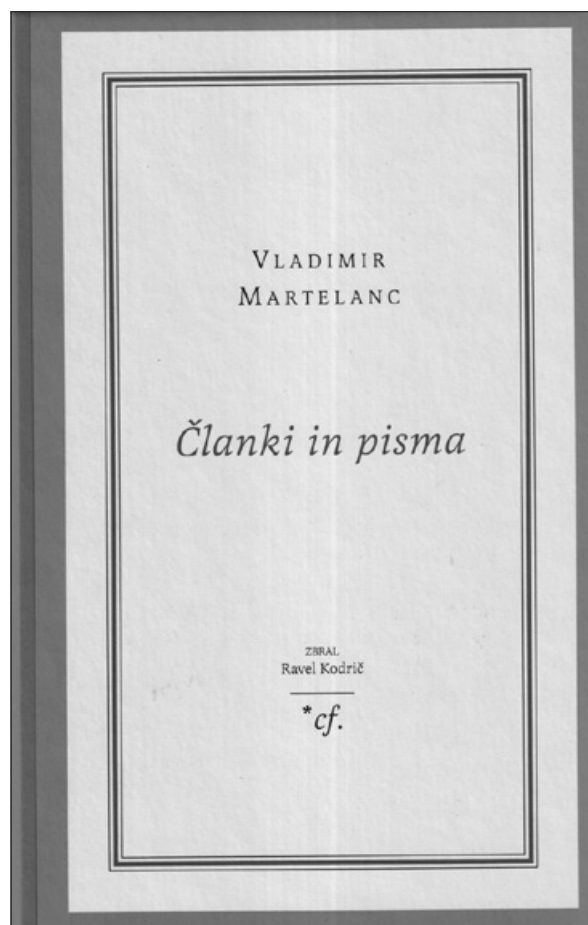
Erika Kum

Kosovelov prijatelj, Gramscijev tovariš

Vladimir Martelanc: Članki in pisma. (Ur.) Ravel Kodrič, Amelia Kraigher. Ljubljana: Založba cf*, 2023. 742 strani.

Vladimir Martelanc (1905–1944), poklicno ga lahko označimo kot časnikarja in urednika, literarni zgodovinarji ga omenjajo kot zaslužnega za prodor avantgardnih literarnih smeri na Slovensko po prvi svetovni vojni, prav tako velja pri nas za utemeljitelja marksistične literarne kritike. Njegovo življenje so tragično zaznamovali vsi trije veliki totalitarni sistemi dvajsetega nasilja.

Rodil se je v Trstu, po maturi se je vpisal na študij na Dunaju, kjer je prišel v stik z dunajsko podružnico Kominterne. Bil je dober prijatelj Srečka Kosovela, skupaj z njim in drugimi slovenskimi primorskimi literati so se intenzivno zanimali za domačo in tujo avantgardo, Martelanc pa je pisal predvsem o marksizmu in kakšno je njegovo mesto v povezavi z umetnostjo. Prav tako je veliko razmišljal in pisal o domači in evropski politiki, intenzivno je opozarjal na položaj Slovencev v vseh državah, kjer so se znašli po prvi svetovni vojni. Po vrnitvi v Italijo je delal v sovjetskih diplomatskih predstavništvih, v tem času je sodeloval z vodilnim takratnim italijanskim politikom leve smeri, Antoniom Gramscijem. Leta 1928 ga je kot ilegalnega aktivista Komunistične partije Italije aretirala tajna fašistična policija (OVRA) in ga izpustila pod obljubo, da bo na Dunaju vohunil zanjo (to obljubo je dal s figo v žepu). Svoj dogovor je partijskim tovarišem razkril, a so ga vseeno izločili iz svoje skupnosti. Nekaj časa je bival v Moskvi, a mu je Kominterni zaradi že omenjenega domnevnega sodelovanja s policijo v Italiji bivanje tam prepovedala. Leta 1937 se je poskušal vrniti v domače kraje, a so ga v Franciji aretirali in predali italijanskim oblastem.

Bil je zaprt in po kapitulaciji Italije izpuščen. Leta 1944 so ga internirali nacisti, najprej je bil zaprt v Dachau, potem pa v taborišču Natzweiler (kot pozneje Boris Pahor). Za Martelanca je bilo alžasko taborišče usodno.

Ravel Kodrič je z zbranim gradivom opozoril na zanimivo ime slovenske politične in literarne zgodovine. Knjiga je plod dolgoletnega raziskovalnega dela, ki Martelanca predstavlja poglobljeno, natančno in iz več zornih kotov. Poleg predstavitev življenjske poti in publicističnega dela tržaškega intelektualca, je Kodrič zbral in kritično obdelal njegove literarnokritične in poetološke spise, programske in družbenopolitične razprave in članke ter izbor fotografij in pisem. Knjigo naj torej v roke vzame vsak, ki ga zanima pogled na burno (tako na politični kot na umetnostni sceni) dobo med obema svetovnima vojnama.

Urh Ferlež

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu. Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopise in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadoštuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja: naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo Zgodovina za vse), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

DA, naročam(o):

- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 16]: več avtorjev **SEIDLOV ZBORNİK** (16 €)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvirn **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNİK** (12 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

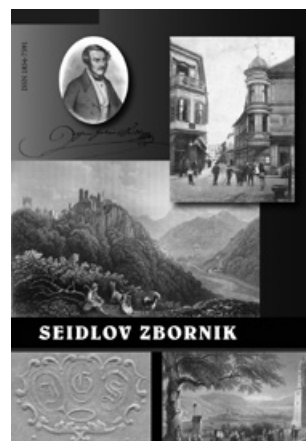
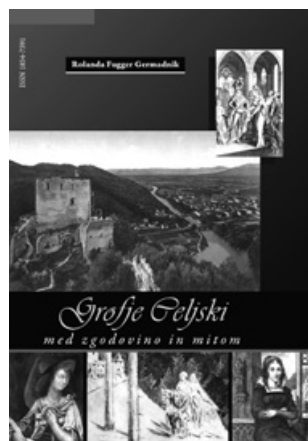
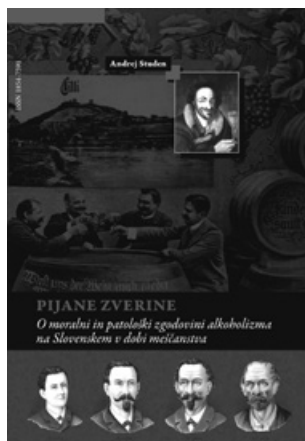
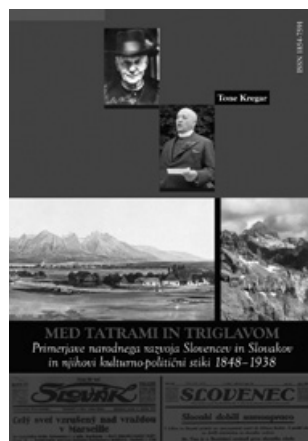
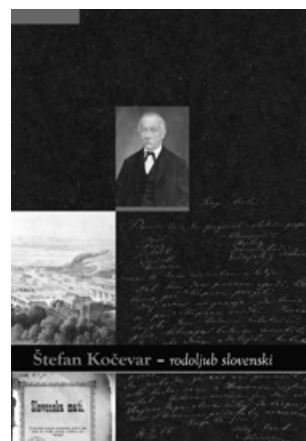
Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovini-ce/>
www.zdc.si

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

☐ Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in z letnikom naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

☐ Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

☐ Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

E-naslov:

Davčna številka (za pravne osebe): Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:

Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/zgodovina-za-vse/>

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Tina Bahovec, Borut Batagelj, Bojan Cvelfar,
Dragica Čeč, Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek,
Marija Počivavšek, Ludwig Steindorff, Hrvoje Petrić, Rok Stergar,
Simon Zupan, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod izvodkov v angleščino: Simon Zupan

Prevod povzetkov v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Fotografija na ovitku:

Jadviga Golež na dravskem mostu (Osebna zbirka Majde Jecelj)

Josef Kriehuber, Mihael Herman, 1864, litografija

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

ARIS - Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498 (Tiskana izdaja)

ISSN 2630-4325 (Spletna izdaja)

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si